RAUF ORBAY

CEHENNEM DEĞİRMENİ

SİYASÎ HATIRALARIM

2

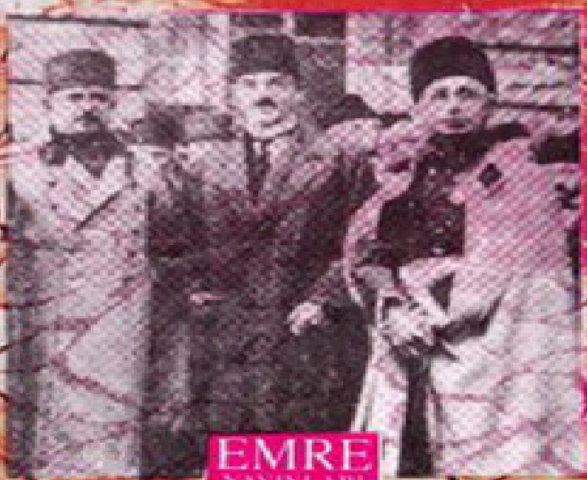

EMRE YAYINLARI

Cehenneme Değirmeni

{Siyasi Hatıralarım, Cilt 2}

Rauf Orbay

Emre Yayınları - 1993

Önsöz

Rauf Orbay bu kitapta, kendi hayatını anlatıyor; iddiasız, sakin, her şeyin sonuçlarına katlanmış bir adam uslübu ile! Bu kitabı okumadan ne dünümüzü, ne de bugünümüzü düşünebiliriz. Ama çizdiği portre: Cehennem değirmeninde öğütülmüş bir namuslu insan hayatı! Eğer bu hayat hikayesi, bir büyük romancının eline geçseydi "Çağın Portresi" olurdu.

Hamidiye Kravazörü ile üç denizde mücadele yapan, Osmanlı Kabinesinde Bahriye Nazırlığı; Milli Mücadele Kabinesinin Başbakanı olarak ülkesine hizmete devam eden bir Devlet adamı! Ama hangi işi yapmış olursa olsun, yaptığından kendisine pay beklemeyen bir faziletin sahibi...

Sonra kendisine üç kez suikast girişiminde bulunuldu. Hiç bir suçu olmadığı halde, İzmir Suikastı vesilesiyle 'İstiklal Mahkemesi'nde 10 yıl hapse mahkum olduğu zaman, 13 yıl yabancı ülkelerde sürgün hayatı yaşayp, aklanmadıkça kendisine önerilen görevlerin hiç birisini kabul etmeyen bir Türk İnsanı! Örnek bir müslüman!

Bu kitap size, yüz yıl yaşasanız edinemeyeceğiniz bilgi ve tecrübeyi, Yakın Tarih'in örtülü kalmış pek çok gerçeğini, tatlı bir üslûp içinde sunacak, açıklayacaktır.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN KENDİSİNİ MEBUSAN MECLİSİNE REİS SEÇTİRMEK İSTEMESİ

Daha Ankara'da iken, Mustafa Kemâl Paşa, Mebusan Meclisine kendisini reis seçtirilmesinin muvafık olacağını söylemişti. İstanbul'a geldikten sonra bu konudaki çalışmalarla, denemelerimizin sonucunu kendisine 28 ve 29 Ocak tarihli şifre ile şöyle bildirmiştim:

28.1.1920

" Bugüne kadar mebuslarla yaptığımız temaslardan çıkan netice, sizin her ihtimale karşı, dışarıda Kuvay-ı Millîye'nin başında kalmanız noktasında temerküz ediyor: Mebusan Melisi Başkanlığı hususunda yaptığımız propagandalardan da anladığımıza göre, İstanbul'a gelmeniz caiz görülmediğinden, Reis olursanız, anormal bir durum hâsıl olacağı ve Millet Meclisinin hakikatte taşrada imiş gibi tesir yapacağı.

Heyet-i Temsiliye'nin hakikî müessir bulunduğu fikrin tahassülü mahzurlarını ileri sürüyorlar. Öyle anlıyoruz ki, bize taraftar bulunanlar da sırf bu nokta-i nazardan düşünerek, rey vermekten çekineceklerdir. Böyle meş'um bir neticenin, millî birlik üzerine yapacağı tesiri arza hacet yoktur. Bu sebeple biz, pek büyük mahzur doğuracak olan bu ciheti ileri sürmekten sarf-ı nazar ediyoruz. Bu baptaki iradenizi istirham ederiz.

Mevsuk istihbarata nazaran sâbık Sadrâzam Tevfik Paşa'ya İngilizler, "Millî Meclisi toplamamak idiniz", demişlermiş. O da onlara Kanun-u Esasî gereğince buna mecburiyet olduğunu bildirmiş. Fakat Meclis, İtilâf Devletleri aleyhinde galeyan ederse ne yaparsınız? demişler. O da, fesh ve tatil, Padişahın haklarındandır, demiştir."

29.1.1920

"Riyaset Divanı meselesi hususî mahrem bir toplantıda tekrar bahis konusu oldu. O vakit Edirne Mebusu Şeref Bey, sizin seçilmenizin faydalarından bahsetti. Müzakereler neticesinde Umumî Heyetin fikrinin size karşı son derece hürmetkâr olduğu ve Riyasetin bile

yüksek mevkinize nazaran küçük kalacağına hükmeyledikleri görüldü. Seçmek hususunda reylerin karışması tekrar kat'iyetle kendini hissettirdiğinden, milletin başında Millî Meclis'e nigehbân olarak kalmayı zaten tercih buyurduğunuz, tarafımızdan söylenerek alkışlarla hakkınızda pek samimî tezahürlere şahit olundu."

Mustafa Kemâl Paşa, içinde bulunduğumuz hal ve şartların gerektirdiğini takdir ettiği bu neticeyi kabul ettiğini aşağıdaki cevabı ile bildirerek, bu meseleyi kapatmış oldu.

30.1.1920

“Rauf Bey’e:

Riyaset meselesinde mebusların beğendiklerini yapmaya hakları tabiîdir. Kezalik benim reisliğimi bahis mevzuu ederek muvaffak olamamak, Kuvay-ı Milliye'nin za'fını îma edebileceğinden, muvaffakiyet temin edilmedikçe hiç teşebbüs etmemek evlâdır. İleri sürülen mahzurlar, evvelce etrafı ile düşünülen şeylerdir. Reisin mutlaka İstanbul’da bulunması lüzumlu görülürse, seçildikten sonra benim reislikten istifa etmekliğim kaabildi. Benim reisliğimi bahis mevzuu eden sebepler, Kuvay-ı Milliye’nin millet tarafından kabul edildiğini teyit etmek. Meclis fesholunduğu halde reisliğe ait vazifeleri emniyetle yapmak, hayatımızla telifi kaabil olmayacak bir sulh teklifi karşısında millî ayaklanma yapılırsa, reislik vaziyeti ile milletin maddî ve manevî bütün kuvvetlerini müdafaaya tevcih etmek mülâhazaları idi. Mütalâanızdan, millî müdafaaya taallûk eden bu esbabın, bugün İstanbul çevresinde ihmale şâyan addolunduğu anlaşılıyor. Halbuki Nâzırların cebren düşürülmesi, mebusların teklifi vesaire gibi ahvalden, Kuvay-ı Milliye aleyhtarlığı. Meclisin feshi ihtimali zamanı, yakın olduğunu zannediyoruz. Eğer nokta-i nazarımızda isabet etmemekten, Müdafaa-i Milliye’de bugün ve gelecekte noksan hâsıl olursa, mes'uliyet hatâ edenlere ait olur. Şahsen benim bu hususta müstağni olduğumu temine hacet yoktur zannındayım."

RECEP PEKER ANKARA'DA

Trabzon mebusluğuna seçildiği için, beraberimde İstanbul'a geldiğini kaydettiğim Hüsrev Bey'in (Gerede) yerine Ankara'ya her bakımdan kaabiliyetli bir erkân-ı harbin gönderilmesi için de burada gereken ilgililerle temas ettim. Mevcut genç ve dirayetli subaylar arasında Recep Bey'i (Peker) tavsiyeye lâyık bulduklarından hemen muamelesini yaptırarak kendisini ilk vasıta ile -tabiî bermutad gizlice - Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa nezdine sevk ettirdim.

Mecliste grup hâlinde ve hususî şekilde çalışmalarımıza devam ettiğimiz sırada İngilizler hükümete bir nota vererek, Cemal Paşa'nın Harbiye Nezaretinden ve Cevat Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğinden çekilmelerini istediler.

Elbette böyle bir teşebbüste bulunmaya hakları yoktur.

Ben, hükümetin bu durum karşısında ne düşünüp ne yapmak istediğini öğrenmek üzere bulunduğum sırada -Mustafa Kemal Paşa ile gizli muhaberemize vasıta olanlardan- Onuncu Kafkas Tümeni Kumandanı Kemalettin Sami Bey (Paşa) Mecliste beni ziyaretle; Ankara'dan aldığı talimat gereğince geldiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizlerin isteği meselesi karşısında tahaddüs eden vaziyeti birlikte ve emniyet dahilinde tâkip etmemizi rica ettiğini söyledi.

Aynı gün, Harbiye Nezareti Seryâveri Salih Bey de (Omurtak) yine Mustafa Kemal Paşa'dan onlar vasıtası ile arka arkaya gelen şu müstacel şifreli telgrafları getirdi.

"Sadrâzam Paşa Hazretlerinden bugün iki telgraf aldık. Birincisinde (Müzakereden sonra bildirilecektir) ikincisinde "Vasıf Bey çağırılarak nota kendisine gösterilmiştir. O da size izahat verecek" mealindedir. Hâdiseden yalnız bir devletin hususî teşebbüsü gibi ansızın haberdar olunca muvassalanın kesilmesi ihtimaline karşı dün doğrudan doğruya Bab-ı Âli ile temasa geçmiştir. Bizim müracaatımızın bir müdahale şeklinde tekrar cevap vermek suretiyle muhabereyi devam ettirirsek, nokta-i nazarlarımızı yalnız mebuslar grubuna iblağ ediyoruz.

Harbiye Nâzırının makamından ayrılması bir olup bitti olmakla beraber, vak'anın ehemmiyeti hâkidir. Birinci nokta; üç devlet mümessilleri bir nota ile, hükümetimizi istedikleri gibi terkip etmek yolunu tutmuş oluyorlar. Yarın Meclisin itimat edeceği diğer hükümete de, aynı suretle muamele etmelerine misal hazırlanmıştır.

İkinci nokta; Harbiye Nâzırı, Kuvay-ı Milliye'ye yardım hususunda birtakım taahhütlerde bulunmuştu. Bu taahhütlerin bugün ne şekle girmiş olduğu malûm değildir. Bu ikinci noktanın sür'atle halli lâzımdır. Bununla beraber, birinci noktanın tâmiri daha mühim bir meseledir. Bu hâdise bu şekilde diğer mağlûp devletlere vâki olmamıştır. Binaenaleyh hükümet hâdiseyi diğer mağlûp devletlere yapıldığı şekle ircâ edinceye kadar uğraşmak vazifesinde idi ki, bu vazifeyi yapmamıştır. Paris Konferansını haberdar ederek bütün dünyanın malûmatı altında bir teşebbüs karşısında bulunmak lâzımdı. Devletlerin bir nota vererek ve bir mukavemete uğramayarak belki de gizlice bir teşebbüse girişmeleri ve hükümetin de milleti ve matbuatı haberdar etmeyerek ve bundan bir kabine meselesi yapmıyarak hareket etmesinin, millî istiklâli ihlâl edici bir hareket olduğu kanaatindeyiz. (Oldu bitti) hâli değişmesi dahi, hâdiseyi kapatmıyarak, bir daha tekerrürüne mâni olacak derecede dağdağa yapmak elzemdir. Meclis-i Mebusanda kabineyi çağırıp milletin istiklâlini muhafaza edemediğinden dolayı alenen iskat kâfi olup olmadığını düşünmenizi ve bildirmenizi rica ederiz. Hâdiseyi gerek buradaki arkadaşlar, gerek hariçteki Kolordu Kumandanları asabiyet ve ehemmiyetle telâkki etmekte ol-duklarmı bildirmektedirler."

MUSTAFA KEMAL PAŞA DİRENİYOR

İkinci telgrafta da şöyle deniyordu:

23.1.1920

"Rauf Bey'e;

Harbiye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin çekilmesi üzerine cereyan eden muhabereleri görüşmüşsünüzdür. Harbiye Nâzırı Cemal Paşa verdiği malûmatta, yalnız İngilizlerin tâlebini zikretmiş iken, Sadrâzam Ali Rıza Paşa Hazretleri mükerrer ve üç devlet tarafından ültimatom verildiğini bildirmişlerdir. Bu halde dahi kabinenin, isteğe boyun eğerek arkadaşlarını fedâ etmesi, millî haysiyete tecavüz mahiyetinde bulunduğu âşikârdır. Gerçi İtilâfçıların meselâ Macaristan'da hükümet düşürmeye, daha evvel Almanya'da hükümet âzasını değiştirmeye benzer hareketleri olmuştur. Bizim aleyhimize olan teşebbüsün de bu vâdiye dökülmesi icâbederdi. Yani hükümet, mukavemet ederek; sulh konferansını, bütün cihana karşı, millî harekâttan dolayı Türk hükümetinin ıskatına karar verdiğini, ilâna mecbur etmeli idi. Mümessillerin veya devletlerinin tek başlarına veya bir arada fakat gizli olarak aleyhimizde yapmayacakları yoktu. Bizim mesleğimiz ise, bize yapacakları en ufak bir ilişmenin bütün dünyada en büyük dağdağaları dâvet edeceğine onları iknâ etmektir. Kabinenin bu vâzıh cihetleri asla düşünmeyerek, kendinden evvelkileri gibi, millî istiklâlden sükûnetle fedâkârlık etmesi, şahsî selâhiyet itibariyle zaafını ve idrâk ve ihâta itibariyle de asla itimada şâyan olmadığını bir daha ve açıkça ispat etmiştir. Bu kadar muğlak meseleleri, seciye (karakter) ve fikirce bu derece zayıf kimselerle idare etmeye çalışmak artık mümkün değildir. Bu sebeple kabinenin kâmilen Millî Mecliste son hâdise bir mesele yapılarak, itimatsızlık ile düşürülmesi lâzımdır. Yeni hükümeti, milletin umumî itimadına dayanarak, Ahmet İzzet Paşa üstüne alabilir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin esasları, Ahmet İzzet Paşa'nın fikirleriyle bağdaşabileceği, İsmet Bey'le muhaverelerimizden anlaşılmaktadır. Bittabi Müda-faa-i Hukuk Heyeti için Harbiye, Dahiliye ve Hariciye nâzırları pek önemlidirler. Harbiyede Cemal Paşa'nın ipkası, artık bahis mevzuu olamaz. Diğer bir zatın herhalde tamamen emniyet verebilecek ve şimdiye kadar olduğundan daha açık ve metîn olması lâzımdır.

Daha rütbelilerden bir münasibi bulunmazsa, İsmet Bey'inin nezaretini

de memnuniyetle telâkki ederiz. İzzet Paşa Hazretlerinin hükümeti yolunda, ciddiyetle, kemâl-i kat'iyetle çalışılmasını rica ederiz. Bütün Kolordu Kumandanları durumu heyecan ile tâkip ediyorlar. Ve Harbiye Nâzırının çekilmesini milletin istiklâlini ihlâl eden ve şiddetle karşı konması gereken bir mahiyette telâkkî etmişlerdir. Cevabınızı bekleriz."

Ben bunlara, 24 Ocak günü şu cevabı verdim:

"Mecliste grup; kararlarımıza uygun şekilde olacaktır, resmen müzakerelere ancak dört beş güne kadar başlanacaktır. O zaman bahis mevzuu mesele sebebiyle kabine çekilecektir. O müddet zarfında durumun emniyeti için kabinenin yerinde kalması lâzımdır. Henüz vâkıf olduğumuz hükümetle olan muhabereleriniz, muvafık olmakla beraber, tarafımızdan son durum bildirilmedikçe, rabıtayı kesmeye hareketle başlanılması lüzumu, zat-ı devletlerince de takdir buyurulacağı kanaatindeyiz. Bugün sizden müdahale edilmiyeceğine dair cevap alırsak, siyasetin fayda vereceğini söyleyen Sadrâzamla görüşeceğiz ve kendisine kat'î bir lisan ile sorumluluğunun derecesini ve tehlikeyi îzah edeceğiz. Bu suretle sizin iş'arınızı tasvip etmekle beraber, birkaç gün için kendisini oyalamaya çalışacağız.

MUSTAFA KEMAL PAŞA YAYILIYOR

Ancak Meclis resmen açılmış ve Heyet-i Temsiliye adına telgrafla işlerin kendilerine tevdi edilmiş olduğu mebuslara bildirilmiş olmasına göre, ileride emirlerinizin bizlere tebliğini ve tarafınızdan nokta-i nazarlarınızın her makam nezdinde hakkıyle müdafaa edileceğine itimat buyurulmasını rica ve arz-ı tâzimat eyleriz."

24.1.1920

Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa'dan şu cevabı aldım:

"Rauf Bey'e:

Harbiye Nâzırı meselesinde hükümete müracaat yine Harbiye Nazırı tarafından noksan verilen malûmat üzerine mebusların dahi ne vaziyete girecekleri malûm olmadan vuku bulmuş idi. Mebuslar için emniyet bulunduğu anlaşılır anlaşılmaz Bab-ı Âli'ye müracaattan sarf-ı nazar olunmuş ve keyfiyet size de bildirilmiştir. Bütün nokta-i nazarlarımızın tatbik ve icrasına delâletiniz tabiîdir."

25.1.1920

Bu telgrafı da şöyle cevaplandırdım:

"Hâdise hakkındaki nokta-i nazarlarınızda tamamen müşterekiz. Kabine bidayette kâmilen istifayı düşünmüş fakat Mecliste bir ekseriyet grubu taayyün edip de bunun itimadına dayanan bir vaziyet husulünden evvel çekilmeyi memlekette anarşi olur korkusu ile yapmamıştır. Meclisin bugünkü vaziyeti ise, değil bu kadar nazik bir meseleyi, hattâ bir grup için beşer üstü gayreti gerektiren zorluklar ve mesai ile çalışıyoruz. Geldiğimiz günden beri bir Ahd-ı Millî toplantısı karşısında bulunduk. Buradaki mebuslar bütün milletin müştereken Maraş havâlisine dair Meclis'e gelen telgrafları bile umumî hey'ette okumaya müsait değildir. Çünkü henüz grup resmen yoktur. Riyaset Divanı seçimi yapılmamıştır. Vaziyet böyle olduğu gibi bizim esaslara sülûke akl-ı kalil olsun bu kısmın muhalif çıkacaklarını hissettikleri için millî meclisin umumî Hey'etinin kabul edebileceği esasları kaleme alıp bunu imzalayarak bir mukavele "pakt" şekline sokmuşlardır. Umumî hey'etin toplantısında bizim formülü teklif ederek işi yeniden encümene havale suretiyle ve bizim de iştirâkimizle arzumuz

dahilinde bir formül yaptık. Harbiye Nâzırı meselesinin Meclisce dikkat nazarına alınmasını hükümet de münasip görüyor. Bizimkiler 10 Şubat'ta açılacak. Meclisin toplanmasına kadar bir oldu bitti yaptırılmaması için İtilâfçılara karşı mümâşatkâr davranmaklığımızı tavsiye ediyorlar. Aksi takdirde İngiltere hükümeti için oldu bittinin bir şeref ve haysiyet meselesi olacağına binaen, Mebusan Meclislerinin onu kabulde zaruret görebileceği tehlikesinin var olduğunu söylüyorlar. Harbiye Nezaretine Kavaklı Fevzi Paşa'nın tayini hükümetçe kararlaştırılmıştır. Taahhütleri meselesini bu zatla halledeceğiz. Toplanacak yer şöyle dursun, henüz başımızı sokacak bir dam altı bulamadığımızdan ve İstanbul'un vaziyet ve vasıtasızlığının ve en buhranlı bir zaman içinde çalışmak mecburiyetinde bulunduğumuzun muhterem arkadaşlarca dikkat nazarına alınmasını hâsseten istirham eyler ve müşterek mesaimizde Cenâb-ı Hakk'ın inayet ve tevfikat-ı Sübhâniyesini tazarru eyleriz."

Bundan sonra, 5 Şubat günü Salih Paşa ile uzun uzadıya görüşüp, kabinenin durumu vesair hususlar hakkında gereken bilgiyi edindikten sonra Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafı yazdım:

"Salih Paşa'nın bildirdiğine göre, Sadrâzam Ali Rıza Paşa, kabinesinde hiç bir değişiklik yapmadan Meclis huzuruna gelecek ve kayıtsız şartsız itimat isteyecektir. Tekrar tekrar istirhamlarımıza rağmen Fevzi Paşa'nın (Mareşal Çakmak) Harbiye Nâzırı yapılmaması bu fikri müeyyittir. Dün öğleden sonra sâbık Harbiye Nâzırı Cemal Paşa da Sadrâzamın arkadaşlarına söz vermiş olması cihetiyle itimat reyi almadan tasfiye yapamıyacağını ve fakat itimat aldıktan üç gün sonra istifa ederek yeni kabinesini kuracağını söylemiş. Kendisine Reşat Hikmet Bey'e söylemesini ihbar ve fakat şu şekilde itimat alacağmı ihsâs eyledik.

Halbuki Salih Paşa böyle bir tasfiyeye taraftar olmadığını, yalnız Evkâf ve Naifa Nezaretlerinde bir değişiklik yapabileceğini, Dahiliye Nâzırının da behemehal kabinede kalacağını söyledi. Bugün hususî toplantı ile kabine hakkında müdavele-i efkâr olunacağından hem bunun neticesini, hem de reisin fıkir ve kanaatini ayrıca arzederiz."

Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa'dan şu cevabı aldım.

MUSTAFA KEMAL PAŞA SERTLİK İSTİYOR

"Rauf Bey'e:

Kabine meselesinde müşahedelerimiz şöyledir: İtilâf Devletleri ile malûm mahfeller bugünkü Hükümetin tutulmasını iltizam ediyorlar. Böyle müterediddit, vehimli ve milletin efkârını korku ve endişe içinde tutarak millî hazırlıklara durmaksızın ve inatla mukavemet eden bir hükümet, İtilâf Devletlerinin muhtaç oldukları zamanı en iyi temin eder.

Malûm mehafile gelince, onlar millî mukavemeti içinden yıkacak bir kabiliyeti tecrübe ile bu hükümette bulunmuşlardır. Mebuslar, İstanbul'un dahilî ve haricî tesirleriyle sulha mâtuf olan gayeyi ihmâl ederek ubudiyet, ikbâl, haset vehim ve ilâ.. gibi âmillerle iftiraka düşmüşlerdir. Bizim grubumuz bu zorluklar arasında mümkün olduğu kadar çok mebustan mürekkep bir ekseriyet temin edebilmek için kendi tasavvurları ve inandıklarından mütemadiyen fedakârlık yapmış ve uysal olmak sevdası ile hükümet ve malûm mahfiller nezdindeki tesirlerini kâmilen zayi etmiştir. Cemal Paşa, Dahiliye Nâzırının istifasını Sadrâzam tarafından defalarca temin etmiş iken, bugün dürüst bir red vaziyeti almaya cesaret bulmuşlardır. Bu sebeple, şirazeyi bozmamak kaygusu ile devam edilirse bizim mebuslar grubumuzun gayr-i millî emellere ve çeşit çeşit ihtiraslara vasıta olmaktan başka bir tesir yapamayacağı ve millî meseleler bahis mevzuu olduğu zaman dahi, bu meseleler aleyhine kararlar verilmesine mâni olamayacağı tahakkuk etmiştir. Bu hâle karşı tedbir şudur: Mümkün olduğu kadar çok âza toplamak hevesini tamamen reddetmek ve prensiplerimize tamamen sadık arkadaşlardan mürekkep bir hey'etle yetinmek lâzımdır. Bu hey'et eğer ekalliyet hâlinde kalırsa, bunu da göze aldırmalıyız. Çünkü mahzuru uysallıktan azdır. Böyle bir ekalliyete dayanarak hiçbir tasfiyeye razı olmayarak hükümeti kayıtsız şartsız düşürmek lâzımdır. Kat'î mücadele vaziyeti şimdi alınırsa, karşı tarafın serfürû edeceği muhakkaktır. Uysallığa devam edilirse sonraları itiraz edilse de hiç bir tesiri olmayacağı şüphesizdir. Kararınızı acele bildiriniz.

Teferruat olarak şunu da söyleyelim ki, Harbiye Nezareti için Fevzi Paşa elbette Çürüksulu'ya müreccahtır. Bizce Cemal Paşa'nın ayrılışı bir mesele değildir. En ziyade Fevzi Paşa ile çalışabiliriz

kanaatindeyiz.

Hükümet, Bandırma'nın işgaline karşı protestodan daha fazla şeyleri şimdiye kadar yapmış bulunmalı idi. Bu meselenin şiddetle tâkip edilmesini rica ederiz."

Kabine meselesi hakkındaki bu çalışmalarımızla, muhaberemiz devam ettiği sırada, en esaslı işlerimizden biri olan "Mîsak-ı Millî" dâvasını da ihmâl etmemiştik.

28 Ocak günkü gizli toplantıda kabul ve imza edildikten sonra, 17 Şubat'taki açık oturumda grubumuz adına Meclis kürsüsünde Edirne Mebusu Şeref Bey tarafından okunup, tekrar reye konarak alkışlarla kabul edilen Mîsak-ı Millî metni şu idi:

AHD-I MİLLÎ BEYANNAMESİ

Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Mebusan Meclisi âzaları, devletin istiklâli ve milletin istikbâlinin, haklı ve devamlı bir sulha nailiyet için katlanabileceği fedâkârlığın âzamî haddini belirten aşağıdaki esaslara tamamıyle riayetle temini mümkün olduğunu ve bu esaslar dışmda pâyidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin vücudunun devamı gayri-mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.

Birinci madde; Osmanlı Devletinin münhasıran Arap çoğunluğu ile meskûn olup 30 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1918 tarihli mütarekenin akdi ânında muhasım orduların işgali altında kalan kısımlarının mukadderatı, ahâlisinin serbestçe verecekleri reylere göre tayin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr mütareke hattı iç ve dışında dînen, ırken, emelen müttehit ve birbirlerine karşılıklı muhabbet ve fedâkârlık hisleriyle bağlı ve örfî ve içtimâî hakları ile muhitin şartlarına tamamiyle riayetkâr Osmanlı-İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan kısımların hey'et-i mecmuası hakikaten ve hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür:

İkinci Madde: Ahâlisi ilk serbest kaldıkları zamanda umumî reyleriyle Anavatana iltihak etmiş olan elviye-i selâse için gerektiğinde tekrar umumî reye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Üçüncü Madde: Trakya sulhuna tâlik edilen Garbî Trakya hukukî durumunun tesbiti de, orada yaşayanların kemâl-i hürriyetle beyan edilecekleri reylere göre vâki olmalıdır.

Dördüncü Madde: Hilâfet-i İslâmiye makam ve saltanat-ı seniye pâyitahtı ve Osmanlı hükümetinin merkezi olan İstanbul şehri ile, Marmara Denizinin emniyeti her türlü halalden masun olmalıdır.

Bu esas mahfuz kalmak şartıyle Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaret ve münakalâtına açık kalması hakkında bizimle sair bütün ilgili devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

Beşinci Madde: İtilâf Devletleri ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında kararlaştırılmış olan ahdî esaslar dairesinde azınlıkların hakları mütecavir memleketlerdeki Müslüman ahâlinin de aynı haklardan istifade etmeleri ümniyesiyle tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Altıncı Madde: Millî ve iktisadî gelişmemiz imkân dairesine girmek ve

daha asrî ve muntazam bir idare şeklinde işleri görmeye muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de gelişmemiz esbabını teminde, tam serbesti ve istiklâle mazhar olmamız, hayat ve bekamızm ussul-esâsıdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî vesair gelişmelerimize mâni kayıtlara muhalifiz. Tahakkuk edecek borçlarımızın ödenmesi şartları da bu esaslara aykırı olmayacaktır.

İSTANBUL HÜKÜMETİ ANKARA'YI UYARIYOR

"Mîsak-ı Millî"nin kabul ve ilân edilişinin ertesi günü Sadrâzam Ali Rıza Paşa, Dahiliye ve Bahriye Nâzırları ile birlikte Mecliste, bizim Felâh-ı Vatan Grubu toplantımıza geldiler. Konuştuk, Sadrâzam ayrıca benimle hasbihâlde, bilhassa Kuvay-ı Millîye'nin ikinci bir hükümet şeklinden görünmemesi ve hükümet işlerine karışmaması ve son defa Maraş taraflarında görülen millî hareketin daha ilerilere uzatılmayarak durdurulması ile intizam ve âsâyişin temini lüzumunun, siyaseten pek faydalı olacağını söyledi. Ben de kendisine Kuvay-ı Millîye'nin durumu ve hükümetten ve bilhassa Dahiliye Nezaretinden beklenilen hareket tarzı hakkında tafsilat verdim. Fakat yazık ki, Sadrâzam durumu lâyıkı ile kavrayabilecek bir mahiyette görülmediği gibi Dahiliye Nâzırı da, ruhen millî teşkilât ile beraber olduğunu ve bu uğurda çalışacağını, fakat, icra serbestliğine müdahele olunmamasını söylemekle beraber, polis müdürü ve jandarma kumandanlarının tedibine dair hiçbir kudretleri olmadığı anlaşıldı.

Dahiliye Nâzın eskiden beri dostu olan Keşfî Beyi, nâmuskârlığından bahisle müdafaa ettikten sonra Bursa'ya vali yaptığını da ilâveten söyledi. Faik Âli Bey de Dahiliye Müsteşarı tayin edilmiş.. Hülâsa netice itibariyle bu gayr-ı müdrik âciz hey'etin millî emellere uygun hareket edecekleri hiç de memul değildi.

Maraş ve havâlisinde tahliye olunan yerlere hükümetçe el konmayı Salih Paşa siyaseten mümkün görmüyor. Salih Paşa'nın söylediğine göre; sulh murahhaslarımızın bir an evvel dâvet edilmeleri son derece matlup olduğundan bunun temini için bir "tam birlik" gösterilmesi lâzımdır.

Pek uzun ve asabî bir şekilde devam eden konuşmalarından sezildiğine göre Padişah, hükümete pek hâkimdir. Ben, Sadrâzam ve Nâzırlarla olan görüşmemizi de tafsilâtı ile Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdim.

Reşat Hikmet Bey'in, Meclisin açılışmdan bir ay kadar sonra vefatı üzerine, yerine grubumuz idare hey'eti âzasından Celâlettin Ârif Bey seçildi.

Celâlettin Arif Bey için meğer son Osmanlı Mebusan Meclisinin son reisi olmak mukaddermiş.

ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ DÜŞÜYOR

Ali Rıza Paşa Kabinesi, umduğumuz ve beklediğimiz salâbeti gösterememiş, gerek mahiyetini anlayamadan fazla çekindiği Padişaha ve gerekse her istediklerini yerine getirmekten kendini alamadığı İtilâf Devletlerine hoş görünmek için yalpalayıp durmaktan, bütün gayretlerimize rağmen kurtulamamıştı. Bu durumda, daha fazla mevkiini muhafaza edebilmesi artık imkânsızdı. Nitekim, bizzat Ali Rıza Paşa da bu gerçeği kavrıyarak, çekiliş sebebini şöyle anlatıyordu.

"Vükela Heyeti, meşrû olan millî emellerimizi istihsal ve sulh yapılmasının gecikmesinden doğan galeyan ve tezebzübü yatıştırıp izale gayesini takiple, devamlı suretle çalışmış ve Avrupa'da lehimize bazı temayüller belirince, çıkarılan birtakım kadiâm şayiaları misillû yalanların düzeltilmesi için, yazılan ajans telgrafnameleri ile gazete makalelerinin sansüre uğraması gibi müdahelelere ilâveten, her gün bir surede rastlanan çeşitli zorlukların altından kalkılmasına çalışılmakta bulunduğu halde, "Yunanlıların karşısında bulunan Kuvay-i Millîye'nin üç kilometre daha geriye çekilmesi hakkında Müttefik Devletler fevkalâde komiserleri canibinden takrirle vâki olan teklifin icrası kaabil olmadığına dair ikna edici deliller ileri sürülerek yazılan takrir cevabını tebliği üzerine, Yunanlılar bugünkü salı günü Kuvay-ı Milliyeye taarruz ederek, Gölcük yaylası ile Bozdağı'nı işgal etmişlerdir. Yaptıkları facialar bütün âlem nazarında sâbit olan Yunanlıların, bugün haksız yere işgal ettikleri İzmir'i artık tahliye etmeleri, Osmanlı Milleti tarafından beklenmekte iken, aksine şu suretle bir tecavüz daha yapmaları, ahalinin zihinlerini fevkalâde tedhiş ederek, birçok elîm neticeleri istilzam edebileceğinden adalet haklarına ve aklı hizmete tamamen aykırı olan şu tecavüz karşısında, heyetçe istifaya muztar kaldığımızı âtabeti ulyayı şevketpenahîlerine arza müsaraat eylerim."

Ah Rıza Paşa Kabinesi çekildiği sırada, ben rahatsız yatıyor, evden çıkamıyordum. Dışarıda olup bitenlerden Kara Vasıf Bey, muntazaman beni haberdar ediyordu.

YENİ KABİNE İÇİN FERİT PAŞA'NIN ADI DOLAŞIYOR

Yeni kabinenin kurulması meselesi, Sultan Vahdettin'in harhangi bir tesire kapılarak -hiç bir suretle kat'iyen tasvip etmiyeceğimizi bildiği halde- Damat Ferit Paşa'yı iktidar mevkiine getirmek teşebbüsünde bulunması ihtimalinin ortaya çıkardığından, bizim Felâh-ı Vatan Grubundan bir heyetin hemen o gün Saraya giderek, Padişahı usulü dairesinde ikaz etmesi münasip görüldü. Ve bu Heyet, Meclis Reisi Celâlettin Arif Bey'in başkanlığmda Yıldız'a gitti. Fakat, huzura çıkmadı, Vahdettin; istifa etmiş olan eski Sadrâzam ile daha önceden randevu almış olan Danimarka Sefirini kabul ile meşgul olduğunu bildirerek, heyetin Başkâtibi ve Başmabeyincisi ile görüşmelerini istemiş.

Celâlettin Arif Bey de, bütün grup adına konuşarak, Millî Teşkilâtın Padişaha sadakatini, vatanî maksatlarını ve Mîsak-ı Millî esaslarını izah ile, kabinenin istifası meselesinde netice olarak der ki;

"Padişah, Hükümet Reisi ve Şeyhülislâmı bizzat seçmek hakkına mâliktir. Fakat buna karşılık Meclisin de hükümete itimat veya itimatsızlık reyi vermek selâhiyeti vardır. Memleketin ise, şu sırada bir hükümet buhranına tahammülü yoktur. Böyle bir halin olmaması için Padişahın iyi düşünüp, Meclis ve çoğunluğun fikrini hesaba katması lâzımdır. Ferit Paşa ve yâranını ve hattâ Tevfik Paşa'yı sakın seçmemelidir. Yoksa neticesi mutlaka buhrandır. Zaten tecrübe de edilmiştir."

Celâlettin Arif Bey'in bu sözlerini Padişaha bildiren Başkâtip, çok geçmeden şu cevabı getirmiştir:

"Bütün mebuslara selâm.. Ahval ve vaziyetin vehametine ben de onlar kadar müdrikim. Hal ve vaziyetin icabına göre birisini intihap edeceğim. Onun selâhiyetine tecavüzle arkadaşlarını intihabına müdahele edemem. Ancak ona Mecliste ekseriyet grubu ile anlaşmasını tavsiye edeceğim."

Padişahın bu cevabını alan heyet, teşekkürle Saraydan ayrılmıştır.

Ben bunları da hemen o akşam -yine Harbiye Nezareti Seryaveri Salih Bey (Omurtak) vasıtasiyle- gayet acele, mahrem ve zata mahsus olarak çektirdiğim telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdim.

SALİH PAŞA KABİNESİ KURULUYOR

Nihayet yeni kabineyi Salih Paşa kurdu.

Bu kabinenin kuruluşuyla, Mebusan Meclisinin ömrü de kısalmağa başladı. Biz de, grup halinde bu duruma seyirci kalmayı tercih etmiştik. Çünkü asıl gaye olan Millî Hükümetin bir an evvel kurulması için bu Meclisin artık kısa sürmesi lâzımdı.

PADİŞAHIN MÜDAHALESİ

İtilâf Devletleri mümessillerinin tazyikiyle Ali Rıza Paşa Kabinesini zorlayan Padişah, bu defa sadaret makamına getirdiği -eski Bahriye Nâzırı- Salih Paşa'ya, mebuslardan hiç kimseyi kabinesine aldırtmamıştı. Vahdettin, daha dün Yıldız'a giden Meclis Heyetine, hem de kendiliğinden ettiği vaade rağmen -Sadrâzamın işine müdahele ile- bütün kabineyi Meclis dışından seçilmiş kimselerden mürekkep olarak teşkil ettirmişti.

Böylece İstanbul'daki İtilâf devletleri mümessillerinin gittikçe daha fazla zebunu olmaya başlıyan Padişahın, millî iradeyi temsil eden Mebusan Meclisine karşı beslediği hisler, günden güne açıkça beliriyordu. Bu şartlar altında ve bu biçimde işbaşına gelen Salih Paşa Kabinesinin de doğru dürüst bir iç politika takip edemiyeceği ve uzun ömürlü olamayacağı daha iptidadan belli idi. Bilhassa, yabancıların yardımı ile de olsa, bir an evvel iktidara geçmek için Padişah çevresinde envai entrikalarla yapmadıklarını bırakmıyan Hürriyet ve İtilâfçılarla, liderleri durumundaki Damat Ferit Paşa'nın, son günlerdeki faaliyetleri endişe verici bir mahiyet almıştı. Bunlar, yabancıların müdahelesini çekmek için, memleketin namus ve haysiyet sahibi vatansever insanlarını akla, havsalaya sığmaz mel'unca isnat ve iftiralarla kirletip, milleti birbirine verdirerek, buhranlar yaratıp, İstanbul ve yer yer Anadolu'yu boğucu bir havaya bürüyorlardı.

Ben, Meclis dışında daimi surette temas ettiğim şahsiyetler ve bu arada bilhassa, İstanbul'daki İtilâf mümessilleriyle yakından temasları olduğunu bildiğim kimselerden edindiğim bilgilere göre, İtilâfçıların epeydir bizde olmasını özledikleri bozgun havasının tam diledikleri kıvama geldiğinden emin olarak, pek yakından can evimizden vurmak için katî teşebbüse geçmek niyetinde olduklarını seziyordum.

Bu vaziyet karşısında, 11 Mart'ta, yine müstacel ve zata mahsus olarak çektirdiğim telgrafla, Mustafa Kemal Paşa'ya şunları bildirdim:

"Dün akşam inanılır İtalyan kaynaklarından itimada değer bir zata gizlice verilen mahrem haberlerde, yabancı mümessillerinin, dün öğleden sonra toplanarak Londra'dan gelen ve İstanbul'daki Kuvay-ı Milliye başlarının tevkifi emrini hâvi olan meseleyi müzakere ile kabul eyledikleri, binaenaleyh bu gibi zatların bir an evvel İstanbul'dan uzaklaşmaları gerektiği bildirilmiştir. Biz bunu ya muhaliflerin bir blöfü veyahut Millet Meclisinin feshini neticelendirecek olan Ferit

Paşa'nın iktidar mevkiine getirilmesi gibi, iki şıkka hamlediyoruz. Birinci şıkla; bu gibi zatların kaçmaları neticesinde bir skandal yaparak emellerine nail olmak, ikinci şıkla da, itimatsızlık reyi vererek Meclisi fesh ve geniş ölçüde tevkifler yaparak, İtilâf Devletlerinin de yardımı ile Saltanat Hükümetiyle birlikte milliyetperverlerin aleyhine hareket etmektir.

Tabiî her iki ihtimâle karşı da buradan hiç bir yere gidilmiyecek, işin sonuna kadar namus vazifesi yapılacaktır. Salih Paşa, bu vaziyete bilerek sebep olmaktadır. Binaenaleyh, evvelce de arzeylediğimiz veçhile, bu renksiz yeni kabinenin düşürülmesi için son derece çalışacağız ve muvaffak olacağımıza da eminiz."

Bu telgrafıma aynı günde, gayet müstaceldir kaydıyle, cevap veren Mustafa Kemal Paşa, şöyle diyordu:

RAUF BEY'E “DÖN” EMRİ

"Rauf Beyefendiye;

Kabineye itimatsızlık reyi vermek suretiyle taarruzun tarafımızdan yapılması o kadar kuvvetli bir sebebe istinat ettirilmeyecektir. Grubun tesanüt ve tecellüt derecesine ve birlik hareketinde kat'î azmine dair sarih bir fikir ve kanaat hasıl etmedikçe, Salih Paşa’nın grup idare heyetiyle müzakere etmeksizin hareket etmesini, bir meşrutiyet meselesi yapmak hususundaki karar hakkında hiç bir mütalâa karşı Meclisin cesurâne, nihayetine kadar vazifesine davamı pek nâfi ve parlaktır. Ancak, zatiâlinizle beraber vücutları ilerideki teşebbüs ve hareketlerimiz için elzem olan arkadaşların neticede, bize iltihakları esbabı behemehal müemmen olmak şarttır. Aksi...dairesinde hareketini tanzim edebilecek zevatın şimdiden vazifelendirilmesi ile sizlerin hemen buraya gelmeleri elzemdir. Buraya gelecek zevat arasında memleketi temsil vasıflarına haiz olanlarla, gerektiğinde hükümet teşkil ve idare liyâkatindekilerin bulunması mühimdir. İtilâf Devletlerinin zecrî muamele tatbik edeceklerine şüphe yoktur."

Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafiyle, Meclis basılıp da benim yakalanmam ihtimali belirdiği anda, bazı arkadaşları yanıma alıp, Anadolu’ya kaçmamı istiyordu. Fakat ben, Paşa’nın işaret ettiği vasıftaki arkadaşlarla kaçtığım takdirde, İngilizlerin Meclisi basmak lüzumunu duyacaklarını kuvvetle tahmin ettiğim ve bu tahminim tahakkuk ettiği takdirde, evvelce Anadolu’da kumandanlar toplantısında verdiğimiz kararla tesbit ettiğimiz şekilde, Millet Meclisinin ve dolayısıyla Millî Hükümetin Anadolu’da kurulmasına yol açılamı-yacağını düşündüğüm için ne olursa olsun, İngilizleri dünya ve milletimiz gözünde zâlim ve mütecaviz duruma sokmak maksadıyle, kaçmamak kararını verdim ve Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım son telgrafla da müşterek kararımızı hatırlatarak, "Biz burada kalıp vicdan borcumuzu yapacağız" diyerek, bu kararımı kendisine bildirdim. Esasen Meclis, o güne kadarki çalışmalariyle, yapılması gereken işleri yapmıştı. Mîsak-ı Millî'yi Meclisten geçirecektir, geçirdik. Şimdi, asıl gayemize ulaşmak için Meclisi bastırmak işi kalmıştı. Bunu da behemehal, dilediğimiz şekilde neticelendirmemiz gerekiyordu. Yoksa kaçmak benim için, üzerinde zihin yorulmaya değer bir mesele değildi.

RAUF BEY TAHRİKİ SÜRDÜRÜYOR

Ben, buradan Anadolu'ya mütemadiyen kıymetli insanlar kaçırdım. Doktor Adnan Adıvar, Halide Edip Hanım gibi birçoklarını.. Vaniköy tarafındaki bir dergâhtan, Maltepe'de Endaht Mektebi Kumandanı olan Yenibahçeli Şükrü Bey vasıtasıyle, Kartal yolu ile kafile kafile kaçırmıştık. Kendim de kaçabilirdim. Fakat, kaçtığım takdirde, Meclisin basılmaması ihtimali olduğu gibi, bir başka mahzur da vardı. Mecliste Felâh-ı Vatan Grubunu teşkil eden arkadaşların hepsi, buraya bize, daha doğrusu bana inanarak gelmişlerdi. Kaçtığım takdirde, bu arkadaşların, "İşte, çeşitli vaadlerle bizi buraya getirdiler, şimdi de kaçıp gittiler. Bizim başımızı da belâya soktular" diyerek Mecliste kalmaları ve kendilerine katılacak olan diğer kalanlarla Meclisi devam ettirmeleri ihtimali vardı. Sonra da, ben Anadolu'da bir orduya kumanda edecek değildim. Oradaki arkadaşlar, yeni kuracakları Meclisle, yeni hükümeti de teşkil edip, idareyi yürütebilirlerdi. Fakat asıl olan, behemehal Meclisin İngilizler tarafından basılmasını sağlamaktı. Bu olmadıkça, Anadolu'da ne Millet Meclisi, ne de Millî Hükümet kurulabilirdi. Bu noktada aylarca evvel Mustafa Kemal Paşa ile mutabık kaldığımız da malûmdu.

İNGİLİZLERİN MECLİSİ BASMA İHTİMALİ

İngilizlerin mütareke şartlarına aykırı olduğu kadar, hak ve adalet mefhumlarıyle bağdaşmıyan hareketlerle de kalmayarak, İstanbul'da bütün bütün gözleri yıldırmak hevesine kapılıp, birşeyler yapmağa hazırlandıkları duyulduğu günlerde Sultan Vahdettin de, herhalde kendi hesabına bazı tehlikelere maruz kalabileceği endişesiyle telâşa düşerek, Mebusan Meclisi riyasetinden, (içine bilhassa benim de katılmam kaydıyle) bir mebuslar heyetinin gidip, kendisini ziyaret etmesini istemişti. Meclisin kabul ettiği bu ziyaret, Padişahın tensibi ile Mart'ın 15inci günü, öğleden evvel yapılacaktı. Heyet de, benimle Meclis Başkanı Celâlettin Arif ve Konya Mebusu Vehbi Hoca Efendiden mürekkep olarak seçilmişti. Fakat o sabah Meclis Başkanlığına alelâcele bildirilen:

"Zatı Şâhâne münharifül mizaç olduklarından Meclis heyetini ancak yarın sabah kabul buyuracaklardır" tarzında ira-de-i seniyye ile ziyaret ertesi güne bırakılmıştı.

Bu sırada, biz bazı yakın arkadaşlarımla, İngilizlerin herhangi bir taarruzuna uğramak ihtimalini düşünerek, böyle bir durumda Meclisten gayri bir yerde yakalanmamak için, evlerimize uğramayıp geceleri başka yerlerde kalmak kararını vermiş olduğumuzdan, ben de birkaç gündür, asıl ikametgâhım olan Beyoğlu'nda Ağa Camiinin karşısındaki sokakta Naum Paşa apartmanına uğramamakta ve dostlarımdan ticaretle meşgul Hâşim Bey'in Şişli'deki apatmanında kalmakta idim.

“BİN LİRAYI AL DA GEL”

Gece yarısı, Mustafa Kemal Paşa’dan acele bir telgraf geldi. Mahrem muhaberemize vasıta olan Harbiye Nâzırı Fevzi Paşa'nın (Çakmak) Seryaveri Salih Bey'in (Omurtak) bana gönderdiği bu telgrafta, Mustafa Kemal Paşa: "Osmanlı Bankasiyle bin lira gönderildi. Al da, gel"diyordu. Ben de derhal: "Evvelce kararlaştırdığımız gibi, namus borcumuzu yapacağız. Meclisi bastırmak için orada kalacağız. Aksi takdirde bize güvenerek burada kalanlar kendilerine haber verilmeden aralarından ayrılışımıza muğber olurlar da içtimaa devam ederlerse, o zaman meclisin Ankara'da toplanması meselesi ciddî şekilde tehlikeye girer." şeklinde cevap verdim.

16 Mart günü sabahı, uyanır uyanmaz, ilk işimiz bermutat gazeteleri aramak oldu. Fakat, o sabah gazeteler gelmedi. Sebebini soruştururken, İngilizlerin âni bir baskınla Şehzadebaşı karakolundan itibaren, şehri yer yer işgal ettiklerini haber aldık. Biraz sonra da, İngilizlerin benim Beyoğlu’nda oturduğum apatmanı basmış ve beni orada bulamayınca, nerede bulunabileceğimi tahkike koyulmuş olduklarını öğrendik. Bu durumda, sokağa çıkarken de ihtiyatlı bulunmak gerekiyorndu. Apartmanda kapanıp kalamazdım. İngilizlerin, bulunduğum yeri kolayca keşfedemiyeceklerini de düşünerek, Hâşim Bey'in apartmanmdan çıkıp, arka yolları takiple, doğru Mebusan Meclisine gitmek üzere idim ki, Kâzım Paşa (Orbay) ile Miralay Seyfi Bey ziyaretime geldi. Her ikisi de, sevip saydığım dostlarımdı.Teessür ve heyecan içinde idiler. Böyle ânî gelişlerinin sebebini merak ederken, hemen Ankara'ya gitmek istediklerini söylediler. O günlerde, hele İngilizlerce mimlenmiş güzide şahsiyetlerin İstanbul'dan, Anadolu'ya geçmeleri ancak gizli yollardan mümkün olabiliyordu. Bizce hazırlanıp tesbit edilmiş en emin yolun mebdei: Vaniköy'deki tekke idi.

Gizlice bu tekkeye gidenler, oradan hükümetin kendisinden katiyen şüphelenmemesi için, Maltepe Endaht Mektebi Kumandanlığı vazifesini de almış ve bilâhere İstanbul Mebusu olan -Enver Paşa’nın da askeri yaveri- Yenibahçeli Şükrü Bey (Oğuz) tarafmdan almıp Maltepe’den itibaren arka yollardan içerilere gönderiliyorlardı.

Kâzım Paşa ile Seyfi Bey'e de bu yolu tavsiye ettim. Onlar veda ile, yanımdan ayrıldıktan sonra, ben de doğru Meclis'e gittim.

Meclis'e vardığım zaman. Padişahı ziyarete gitmek üzere Reis Celâlettin Arif Beyi aradım. Makamında bulamadım. Sordum, arattım,

bulduramadım. Sarayda bulunmak saati yaklaştığı halde, görünmedi, nerede olduğunu bilen de yoktu. Çaresiz, onun yerine Reis vekili Balıkesir Mebusu Abdülâzîz Mecdi Efendiyi alarak, Konya Mebusu Vehbi Efendi de dahil, heyet halinde Yıldız Sarayına gittik.

ZULMÜN TOPU VAR, KAL'ASI VARSA..

Giderken yollarda, sağda, solda, cihana hükmedermiş gibi mağrur, dimdik duran süngülü düşman askerlerini gördükçe, yüreğimiz sızlıyarak, sesimiz kısılmışçasına, susuyorduk. Fakat itiraf ederim ki, maruz kaldığımız felâketin büyüklüğünü açıkça gösteren bu manzara karşısında, ne benim, ne de yanımdaki arkadaşlarımın, bugünlerin de geçerek yurdun ve milletin kurtulduğu güne kavuşulacağı hakkındaki iman ve ümidimiz kat'iyen sarsılmış değildi. İngilizler, şimdi kuvvetlerine güvenerek herşeyi yapabilirlerdi, fakat hiç bir zulmün devam etmesine imkân olmadığı gibi, bunun da, Allah'a ve yurtseverliğinden emin olduğumuz millete güvenimiz bâki kaldıkça, sonu geleceğine inanıyorduk. İşte bu duygularla mütehassis olarak Saraya vardık ve derhal huzura kabul olunduk.

Sultan Vahdettin, bizi karşısında görünce gayet soğuk bir edâ ile, selâmlarımıza mukabele ettikten sonra, yanındaki Başmabeyinci Fuat Bey'e hitap ile: "Biz nasıl haber aldık, bu işi?"diye sordu.

Fuat Bey, elpençe divan durmuş oir vaziyette, şu cevabı verdi: "Efendim, dün Fransız mümessilliği baştercümanı geldi. Anadolu'dan gelen birtakım zevatın, İstanbul'un emniyet ve huzurunu ihlâl edecek harekâtta bulunduklarmdan bahisle, İtilâf devletleri mümessillerinin şehrin âsayişini muhafaza için, bir nümayiş yapılmasına karar verdiklerini, ancak bunun, İstanbul'un statükosunu ihlâl edecek bir hareket olmıyacağını söyledi."

Vahdettin, bir işaretle Fuat beyi salondan çıkardıktan sonra, bana döndü:

- İşittiniz mi beyefendi? dedi. Bu adamlar herşeyi yaparlar. Yaptıkları bu kadarla da kalmaz. Daha fazlasını yapmağa da cür'et edebilirler. Onun için Meclisteki konuşmalarınıza dikkat edin."

Ben cevap vereceğim sırada, Konya Mebusu Vehbi Hoca, heyecanını zaptedemedi, benden evvel konuşarak;

- Efendim, dedi, ne yapsalar milleti yıldıramazlar. Millet, Hilâfet ve Saltanata sadıktır. Memleketin kurtarılması için uğraşıyoruz. Müsterih olunuz Padişahım!"

Fakat Vahdettin hiç de müsterih görünmüyordu. Tekrar etti;

- Rica ederim, dikkat edin. Bu adamlar, her şeyi yaparlar, Meclisteki sözlerinize dikkat edin.

Bu sefer, Abdülaziz Mecid Efendi, heyecanlandı ve oturduğu yerden, pencereden görünen Dolmabahçe önünde demirli düşman donanmasını göstererek:

- Padişahım dedi, bu kâfirlerin zoru işte su kenarına kadar geçer. Ötesinde sökmez. Anadolu pulat'tır. Memleketin selâmeti için atıldığı mücadelede mutlaka muvaffak olacaktır. Bundan emin olunuz.

Vahdettin, oralarda değildi. Söylenenleri duymuyormuş gibi, zihninde yerleştirmiş olduğu aynı nakaratın üzerinde duruyordu:

Tekrar ediyorum, akıl için yol birdir, dedi. Vaziyet meydandadır. İsterlerse, yarın Ankara'ya da giderler.

Vahdettin'in, bütün ruh haletini ve bilhassa şunun bunun tesiri ile gözünde büyüttükçe büyüttüğü düşmanlardan, her arzu ve emellerine kayıtsız şartsız mutavaat edecek dereceyi bulan korkaklığını serahatle belirten bu sözleri karşısında, ben de kendimi tutamadım:

- Müsaade buyurun, dedim. Mîsak-ı Millî ile tesbit edildiği veçhile Hilâfet ve Saltanat makamı ile memleketin kurtarılması bahis konusudur. Fakat cereyan-ı hale göre eğer biz, bu milletin duygularına tercüman olabiliyorsak, şunu arzedelim ki, milletin sizden istediği Meclis kararı olmadan herhangi bir milletlerarası vesikayı imzalamamaktır. Aksi takdirde, istikbali çok karanlık görüyoruz. O kadar ki, âkibetin ne olacağı şimdiden kestirilemez.

“KOYUN” VE “MİLLET” BENZETMESİ

Vahdettin, bu sözlerim üzerine, sinirliliğini açıkça belirten bir tavırla oturduğu koltuktan kalkıp, bakışlarını gözlerime dikerek:

- Rauf Bey, dedi, bir millet var, koyun sürüsü. Buna bir çoban lâzım. O da benim.

Onun bana bu sözü, aynen bir müddet evvel, Ahmet Rı-» za Bey'le birlikte İzzet Paşa Kabinesini tazyik eyledikleri sırada kendisini ziyaretimiz esnasında söylemiş olduğunu da hatırladım, demek ki çobanlık rolünü oynamağa pek hevesli, gerçekten de kararlı ve azimli imiş.

Artık bizim için söylenecek birşey kalmamıştı. Zaten onun davranışı ile beraber, biz de oturduğumuz koltuklardan kalkmıştık. Karşılaştığımız andaki halden çok daha soğuk bir hava için de ayrıldık ve doğru Meclis'e döndük.

Meclis, bir matemgâha dönmüştü. İşgal faciasiyle beyinlerinden vurulmuşa dönen mebuslar, heyecan ve üzüntü içinde, ne yapılması gerektiğini düşünerek, dertleşiyorlardı. Bizim geldiğimizi görünce. Padişahtan getirdiğimiz haberleri bir an evvel almak merakına düştüler. Meclis Reisi Celâlettin Arif Bey, hâlâ meydana çıkmadığından, Abdülâziz Mecdi Efendi başkanlığmda bir grup toplantısı yapılmasına karar verildi.

Abdülâziz Mecdi Efendi, kürsüye çıkarak Vahdettin ile görüşmemizi, olduğu gibi anlatmağa başladı (1). Bu gibi görüşmelerde Padişahın, Meclis âzalarına - usulen ve nezaketen- bir selâm göndermesi âdet olduğu halde, bu sefer, selâm yerine azarlama ve ihtar ile hiç beklenmiyen şeyler geldiğini gören mebuslar, hayretler içinde hayal kırıklığına uğrayarak, hikâyenin sonunu beklerken. Meclis Muhafız Kıtası Kumandanı salona girerek; kapıya gelen bir îngiliz müfrezesinin benimle Kara Vasıf Beyi teslim almak istediklerini haber verdi.

Bunu duyan mebuslar, bir anda feveran ettiler. "Teslim etmeyiz!.. olamaz!., olamaz!..Silâhla mukabele ederiz." sesleri ortalığı çınlatıyordu. Bu arada Gümüşhane Mebusu Zeki Bey (Kadirbeyoğlu) ile bazıları, bana hitapla kaçmamı teklif ediyorlardı. Meclis binası, malûm, Fındıklı’da deniz kıyısında olduğundan, bu arkadaşlar için,

akla gelen kaçmaktan kolay şey yoktu. Fakat ben hiç sesimi çıkarmıyordum. Bu esnada Sinop Mebusu Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk):

- Arkadaşlar, sakin olunuz, bu işte asıl salâhiyet sahibi Rauf Beydir. O karar versin, deyince, ben de:

- Şimdiye kadar sizin durumunuz tehlikeye düşmesin diye, sustum. Madem ki Meclis taarruza uğramıştır, burada muhafız bölüğü var, emir verilsin, mukavemet etsin. Vazifesini yapsın, dedim.

Bu sözüm üzerine muhafız kıtası hareketp geçirilmek istendi ise de Reis Celâlettin Arif Bey'in, Meclisten ayrılırken, böyle bir ihtimali düşünerek (Ne maksatla olursa olsun, silâh kullanılmaması) emrini vermiş olduğu anlaşıldığmdan, muhafız kıtası âtıl bir vaziyette kalmaya mecbur oldu.

İDEAL UĞRUNA

Salonda gürültü devam ediyordu. Dâvayı bir an evvel halletmek maksadıyle Trabzon Mebusu Bahriyeli Ali Şükrü Bey'e; gidip kapıdaki İngiliz zabitleriyle görüşerek, kan dökülmesinin önüne geçmek için ancak beni müzakere salonundan zorla teslim aldıklarına dair yazılı bir vesika verdikleri takdirde, teslim olacağımı bildirmesini söyledim. Ali Şükrü Bey gitti. Fakat Meclisteki arkadaşlardan birçoğu hâlâ, ne suretle olursa olsun, teslim olmamam, kaçmam taraftarı idiler. Çünkü, niçin kaçmak istemediğimi bilmiyorlardı. Bir yalı olan Fındıklı Sarayının rıhtımından, oracıkta duran sandal veya motorlardan birine binerek, gözden kaybolmak imkânı bu kadar var iken, dış kapıya gelen İngilizlere teslim olmak elbet akıl kârı değildi. Lâkin, o anda ben; nefsimi, kendimi, kendi rahat ve huzurumu ve hürriyetimi dahi uğrunda hiç tereddüde düşmeden feda edebileceğim, başka şeyler düşünüyordum.

Ali Şükrü Bey, İngilizlerle görüştükten sonra, teklifimi kabul ettikleri cevabını getirince, artık salonda ses seda kesildi. Bunun üzerine, İngilizlerden istediğim vesikayı alıp Meclis riyasetine tevdi ettikten sonra, hâlâ şaşkınlıklarından sıyrılmamış arkadaşlara veda ederek, kapıda bekleyen İngilizlere teslim oldum. Kara Vasıf Bey de aynı şekilde benimle beraber geldi.

Silâhlı İngilizler, bizi Meclis kapısında bindirdikleri askerî otomobille doğru Tophane'ye şevkle- şimdi Malûl Gaziler Yurdu olan- tarihî köşke soktular. Ve oradan yine Tophane rıhtımından ufak, köhne ve pis bir gemi ile, açıkta demirli bulunan Benbow dretnotuna götürdüler ve en alt katta, assubaylara mahsus olan loş ve havasız bir yere tıktılar. Orada, bizden evvel yakalanmış Edirne mebusları Şeref ve Faik Beylerle diğer bazı mebuslar da vardı.

MALTA’YA SÜRGÜN

Çok geçmeden, dretnot hareket etti. Daha önceleri cereyan etmiş olan hâdiselerden bizim de Malta'ya götürülmekte olduğumuzu tahmin etmekte güçlük çekmiyorduk. Kimseyle ihtilât ettirilmeden, devam eden bu yolculuğumuz esnasında ömrümüz hep bu kapalı yerde geçiyor, ancak günde bir saat üst güverteye çıkarılıp, hava almamıza müsaade ediliyordu. Yalnız, geminin süvarisi olan ismini şimdi hatırlayamadığım Albay, ara sıra gelir, benimli konuşurdu.

Malta'ya işte böyle gittik. Oraya varışta da, İngilizlerin centilmenliklerine hiç de yakışmayan bir şekilde, mavnalarla Benbow'dan çıkarılıp rıhtımda iki sıra vaziyet almış, süngülü askerler arasından geçirilip kamyonlara yüklendik. Bu da yetmiyormuş gibi, kamyonları sokaklarda dolaştırarak, bizi halka teşhir etmekten de çekinmediler. Teşhir ede ede götürüp, bizi Polverista kışlasına tıktılar. Burası, evvelce İngiliz askerlerine mahsus bir kışla imiş. Bizden evvel getirilmiş vatandaşlarımızla dolu bulunuyordu.

İstanbul'da ise ertesi günkü sabah gazeteleri birinci sahifelerinin en başında, işgal kuvvetleri kumandanının imzasını taşıyan şu tebliği yayınlıyorlardı:

"Beş buçuk yıl evvel Osmanlı memleketlerinin mukadderatını her nasılsa elde etmiş olan İttihat ve Terakkî Cemiyetinin Reisleri, Alman telkinlerine kapılarak, Osmanlı devlet ve milletini Harb-i Umumîye iştirak ettirdiler. Bu haksız ve meş'um siyasetin neticesi malûmdur.

Osmanlı devlet ve milleti türlü felâketler geçirdikten sonra öyle bir yenilgiye uğradı ki, İttihat ve Terakkî Cemiyetinin Reisleri bile bir mütarekenâme aktederek kaçmaktan başka çare bulamadılar. Mütarekenin akdini müteakip İtilâf Devletlerine bir vazife terettüp etti.

İşbu vazife, Osmanlı memleketlerinin bütün ahalisinin cins ve mezhep farkı olmadan, gelecekteki saadetlerini, gelişmelerini, iktisadî ve içtimâî hayatlarını sağlayacak bir sulhün temellerini atmaktan ibaretti. Sulh konferansı bu vazifeyi yapmakla meşgulken, firarî İttihat ve Terakkî erkânının fikirlerini yaymakta bulunan bazı kimseler Millî Teşkilât müstear ismi altında bir tertip kurarak Padişah ile Merkezî Hükümetin emirlerini hiçe saymakla harbin elim neticeleriyle büsbütün tükenmiş olan ahaliyi, askerlik için toplamak, çeşitli unsurlar arasında nifak çıkarmak, millî iane bahanesiyle halkı soymak

gibi fiillere cür’et ettiler. Ve bu veçhile sulh değil, âdeta yeni bir muharebe devrini açmağa teşebbüs ettiler.

İSTANBUL'UN İŞGALİNE GEREKÇE

Bu teşviklere ve tahriklere rağmen sulh konferansı vazifesine devam etti ve nihayet İstanbul'un Türk idaresinde kalmasına karar verdi. İşbu karar Osmanlıların kalblerini müsterih edecektir. Ancak bu kararlarını Bab-ı Âli'ye tebliğ ettikleri zaman, icrasının ne gibi şartlara tâbi olduğunu da ihtar eylediler. İşbu şartlar, Osmanlı vilâyetlerinde bulunan hristiyanlarm hayatlarmı tehlikeye maruz bırakmamak ve bugün İtilâf devletleri ile müttefiklerinin askerî kuvvetleri aleyhinde durmaksızın yapılmakta olan hücumlara son vermekten ibarettir. Merkezî Hükümet bu ihtara karşı bir dereceye kadar iyi niyet göstermiş ise de Millî Teşkilât müstear adı altında hareket eden şahıslar, yazık ki, teşvik ve tahriklerinden vazgeçmek istemediler. Aksine hükümeti kendi hareketlerine iştirâk ettirmeye teşebbüs eylediler. Herkesin büyük bir hevesle beklediği sulh için önemli tehlike teşkil eden bu duruma karşı, İtilâf Devletleri yakında karar altına alınacak sulh hükümlerinin tatbikini temin edebilmek üzere, lüzumlu tedbirleri düşünmeğe mecbur oldular ve bunun için bir tek çare buldular. Bu da İstanbul'u muvakkaten işgal etmekti. İşbu karar, bugün tatbik mevkiine konduğundan umumî efkârı aydınlatmak için aşağıdaki noktaları tasrih olunur;

1- İşgal muvakkattir.

2- İtilâf Devletlerinin niyeti Saltanat makamının nüfuzunu kırmak değil, aksine Osmanlı idaresinde kalacak memleketlerde o nüfuzu kuvvetlendirip, tahkim etmektir.

3- İtilâf Devletlerinin niyeti yine Türkleri İstanbul'dan mahrum etmemektir. Fakat maazallahü tealâ taşrada umumî iğtişaş veya katliâm gibi vakalar zuhur ederse, bu kararın değiştirilmesi ihtimali vardır.

4- Bu nazik zamanda, müslim olsun, gayri müslim olsun herkesin vazifesi, kendi işine gücüne bakmak, âsâyişin sağlanmasına hizmet etmek, Osmanlı devletinin enkazından yeni bir Türkiye'nin ihdası için son bir ümide, cinnetleriyle mahvetmek istiyenlerin iğfallerine kapılmamak ve hâlâ da Saltanat merkezi kalan İstanbul'dan verilecek emirlere itaat etmektir. Yukarıda zikrolunan teşviklere katılan şahısların bazıları, İstanbul'da yakalanarak, tabii kendi fiillerinden ve daha sonra o fiillerin neticesi olarak vukuu melhuz ahvalden mes'ul

tutulacaktır.”

Malta mevkufları arasında kırk yıllık arkadaşlar bulunduğu gibi, birbirlerini ilk defa görenler de vardı. Muhtelif tarihlerde getirilmiş, çeşitli kafilelerin yekûnu yüz on beşi bulmuştu. Bunların başında, eski Sadrâzam Prens Sait Halim Paşa ile kardeşi Abbas Halim Paşa, ordu kumandanlarımızdan Ferik Yakup Şevki, Cevat, Fahrettin (Medine müdafii), Ali Sait, Mahmut Kâmil, Ahmet İhsan, Refet ve Doktor Profesör Esat ve Süleyman Numan Paşalarla, eski nâzırlardan Ali Fethi, Hacı Adil, Ahmet Nesimî, Kara Kemal, İsmail Canbulat, İbrahim Beyler.. Mebuslardan Halil, Mithat Şükrü, Salâh Cimcoz, Ahmet Ağayef, Şeref, Faik, Ali Cenanî; Valilerden Muammer, Sabit, Ahmet, Memduh, Bedri, Emin, Mustafa Abdülhalik ve Tahsin Beyler ve Velid Ebuzziya, Hüseyin Cahit, Ahmet Emin Beyler gibi tanınmış gazeteciler ve bunlar haricinde, tehcir suçlusu olarak bazı subaylar ve Kafkasya'dan getirilmiş oranın milliyetperverlerinden bazıları vardı. Ve bütün bu kafilede, hiçbir şeyden büsbütün haberi olmayan bir de siyahî, İslâm isminde bir çocukcağız vardı ki, Yemen'den beri Ali Sait Paşa'nın yanından ayrılmayarak buraya kadar gelmişti. Malta'da günler, küçük gruplar halinde başbaşa verip, sohbet etmek ve ekseriyetle de okumak ve bilhassa memleketten gazete, mektup, haber beklemekle geçiyordu.

ZAFER HABERİNİN YARATTIĞI BAYRAM

Bu arada, bazı gruplar arasında İstanbul'dan beri devam etmiş olan, siyasî fikir ayrılıklarının tezahürleri şeklinde anlaşmazlıklar olduğu da görülüyordu. "Valdera" kışlasında bir örnek, geçen günlerimizin birinde, 29 Temmuz 1921'de gelen Royter Ajansı ve arkasından İstanbul gazetelerinde "Seyit Gazi" önünde üç gün serin muharebe sonunda Yunanlıların mağlup olduklarını ve sonra Türklerin mukabil taarruzu üzerine geri çekilerek beş bin telefât ve iki bin beş yüz esir verdiklerini okuyunca, kamp bir anda sevinç içinde çalkalanmaya ve her ağızdan "İnşallah daha büyük zaferler müyesser olsun" duaları tekrar edilmeye başladı.

Malta'da sık sık yortular olur, çarşı pazar kapanır, durmadan çanlar çalardı. Bizim oradaki ilk sevinçli günümüz de işte, memleketten bu ilk müjdeyi aldığımız gündü. Malta'nın sıcağı da pek berbat.. Rüzgâr da tekmil hararetiyle esiyor, bunaltıcı bir hava!

On beş, hele on sekiz Ağustos'ta gelen "Royter" Ajansı da Yunan taarruzunun tekrar başladığını, Yunanlıların Eskişehir'den kırk iki mil ilerlediklerini haber veriyor. Ertesi günlerde gelen İtalyan gazetelerinden edindiğimiz bazı haberler, vazıh değil.. Kuvay-ı Millîye'nin kuvvetli süvari ve dümdarlarla ileri harekâtı iz'aç ettikleri ve muharebenin nerede vukubulacağının henüz meçhul olduğu anlaşılıyor. Bu arada, Ankara'nın boşaltılacağı haberleri de var.

Hiçbirimizde neşe namına birşey kalmadı. Bilhassa böyle vaziyetlerde insan, memlekette bulunmayı ne kadar istiyor.

Biz, bir yanda da, İngilizlerin bu Malta zulmünü, daha ne kadar sürdüreceklerini ve bunu ne hakla yaptıklarını harp esnasında, Osmanlı haklarını müdafaaya memur edilmiş olan İsveç Sefirleri vasıtasıyla sormak teşebbüslerine geçtik. Bu iş için Malta'nın yerli avukatlarından biriyle anlaştık. Kendisine vekâletnâme verdik. Haklarımızı araması için vazifelendirdik.

Nihayet 29 Ağustos'ta gelen ajanslar, Sakarya ve Porsuk nehirlerinin birleştiği Beylikköprü nam mahalde -Gordiyon harbinin başlayıp devam ettiği noktada- büyük meydan muharebesi başladığını yazıyorlardı. Ankara'ya kadar yaklaşmaya muvaffak olan Yunanlılar nihayet kaçıyorlarmış. Ooooh, Yarabbi.. Yakup Şevki Paşa ile diğer

arkadaşlar başbaşa vererek, durumu inceliyor ve bu suretle, Anadolu'nun kuvve-i mâneviyesinin velev bir zaman için olsun, yüksek tutulabileceği anlaşılıyor, diyor ve buna da hamdediyoruz.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TELGRAFI

12 Eylül 1921'de, Bekir Sami ve ilk defa olarak Cemil Baykut Beylerden müşterek bir hususî vasıta ile bir mektup aldım. Ankara'dan, Mustafa Kemal Paşa'dan olduğu telmih edilerek (vücudumun lüzumuna binaen, buradan kurtulmağa çalışmamı ve hiç bir mânevî kayda ehemmiyet vermememi ısrarla tavsiye ve rica ediyorlar.) İsmail Canbulat da ufak bir pusula ile bu rica ve ısrara iştirâk ediyor.

Fakat, benim için mânevî kayda riayetsizlik, yâni ne kadar zâlim ve haksız olurlarsa olsunlar, İngilizlere veya başkalarına, kaçmıyacağıma dair vermiş olduğum söze, riayetsizlik mümkün mü? Ben, böyle şey yapabilir miyim? Düşünüyorum, ne pahasına olursa olsun, bu benim harcım değildir. Buna rağmen, cevabımı bazı samimî arkadaşlarımla görüştükten sonra vereceğim.

12 Eylül: Bugünkü tabii hususî müsaade ile kapıdan dışarı çıkmıştım. Dönerkenki vatandaşa tesadüf ettim. Limanda bulunan bir Amerikan gemisi mürettebatlarından imişler, hayli zamandır vatandan uzak olan bu biçareler, üç defadır Malta'ya gelişlerinde birçok çalıştıkları halde, dışarı çıkıp görünmeğe muvaffak olamamışlar. Biri Trabzon'lu Ahmet Celâl, diğeri Görele'li Ahmet Hasan.. Hayli hasbihal ettik. New York'taki adreslerini verdiler. Nihayet veda ederken, Ahmet Hasan, ezile büzüle: "Efendim, dedi, sizleri aramakta başlıca maksadımız, bir ricada bulunmaktı. O da, af buyurunuz, haddimiz değil ama, bizi bir evlât biliniz, insan hali bu. Burada paraca bir sıkıntınız olacağı şüphesiz. Lütfen kabul eder misiniz?" diye para yardımı teklifinde bulundu.

İŞTE TÜRK KARAKTERİ

O derece mütehassis oldum ki, gözlerim yaşardı, içimden arslan yürekli koca vatan kardeşi, dedim, kendisi maişetini temin için, gurbet diyarlarından en ağır hizmetlere katlanarak, yıllardır yuvasından uzak, envai türlü zorluklarla hayatını idame ederken, beni düşünüyor, bana böyle bir teklifte bulunuyor. Ve ihtiyacım olmadığını tekrar tekrar teşekkürlerimle söyleyişime rağmen yine ısrar ediyor. Nihayet ihtiyacım olmadığına güç halle inanırdım, ayrıldık. İleriden beri, bu milletin fevkalâde olan cevherindeki emsalsiz doğruluk, asalet ve kadirbilirlik hassaları hakkındaki tecrübelerle kökleşmiş kanaatimin, bu suretle bir kere daha sâbit oluşu, bana o anda her mihneti unutturdu.

MALTA'DAN FİRAR VE POLVERİSTA'YA GÖTÜRÜLMEMİZ

13 Eylül günü akşamı, Kemal Bey, Rahmi Bey, valiler ve kumandanlar partisi, hiçbir tarafa sezdirmeden, Malta'dan hareket ettiler. Önceden peylenmiş bir yelkenli ile, havayı kollıyarak, Sicilya istikametinde limandan uzaklaştılar.

Biz de, Mithat Şükrü Bey'le ufak bir otomobil gezintisi yaparak, biraz hava aldık. Fakat aksülâmel daha acı oldu.

Akşam kampa döndükten bir müddet sonra, saat onda, mutat yoklama yapılınca, firar meselesi anlaşıldı. Lâkin gidenler de çoktan karasuları dışına çıkmış olmalı idiler. İki gün sonra, kaçanların başarı ile buradan ayrıldıkları katiyetle anlaşıldı. Ve kampta kıyamet koptu. Sersem muhafızlar, gûya kamptan firar edilmiş gibi inzibatı şiddetlendirmek bahanesiyle bizi tekrar "Polverista" kışlasına nakletmek istediler. Şiddetle reddettik. Ve yazılı protesto ile, kuvvet kullanılmadıkça bulunduğumuz yerden bir tarafa gitmiyeceğimizi bildirdik. Tereddüt ettiler, düşündüler ve nihayet gittiler. Şimdi etrafımıza yeni süngülü nöbetçiler koymakla yetindiler. Bugünden itibaren dışarı çıkmak izinleri de kaldırıldı. Bakalım yarın ne olacak?

18 Eylül günü, sabahtan beri tekrar Polverista'ya nakil için çalışıyorlardı. Sebepsiz yere ve hiçbir hakka ve insanlık kaidesine uymadan, tamamen zalimce ve yalnız kuvvete dayanarak yapmak istedikleri bu nakil işine, biz de katiyen muvafakat etmiyeceğimizi ve ancak kuvvet kullanmakla isteklerini yerine getirdiklerini görebileceklerini, şiddetli bir lisanla kendilerine tekrar söyledik ve protesto ettik. Nihayet cibilliyetlerini gösterdiler ve öğleden sonra, saat dörtte, bir kamyonla getirdikleri bir mülâzım kumandasındaki bir takım asker, bizi mahfuzen Ploverista'ya şevke teşebbüs etti. Hepsinin karşısında dimdik, bu hareket tarzlarının şekavet, cinayet ve haysiyetsizlik olduğunu, yüzlerine pervasızca söyledikten sonra, çaresiz, Polverista yoluna revan olduk. İngilizlerin reva gördükleri bu haysiyet kırıcı muameleleri karşısında, duyduğumuz üzüntünün derecesini belirtmek için, not defterime o gün kaydetmiş olduğum şu satırları aynen alıyorum.

"İngilizler, âdeta komedya oynuyorlar, utanmıyorlar. Cenabı Hak,

yakın bir gelecekte bizi mukabele-i bilmisile inşaallah şahsen muvaffak edecektir. Eğer ömrüm vefa etmez de muvaffak olamazsam, dindaş ve millettaşlarıma, insan haklarını hiçe sayarak kendilerinden olmıyanlara hakaretin envainı daima mübah sayacak derece mağrur olan İngilizlerle, muamelelerinde işte böyle canavarca harekette bulunmalarını tavsiye ve hattâ vasiyet ederim."

Bütün, bu derece üzgün, yorgun ve her bakımdan sarsılmış olmamız yetmiyormuş gibi, bir de Royter Ajansı, İzmir kaynağından aldığı Ankara'nın sukut etmiş olduğu haberini veriyor.

Biz, bu kadar zamanda, böyle bir şeyin olamıyacağını düşünerek, habere inanmıyorsak da, herhalde bugünkü ruhî halimiz, yine de üzüntümüzün artmasını önliyemiyor.

Allah'a şükür ki, sukut haberi, o kadarla kaldı, ertesi günü yalanlandı.

SÜLEYMAN NAZİF'İN TEVKİFİ

Şu sürgün hayatının ruhlar üzerinde yaptığı çeşitli tesirler, bazılarını ne hâle getiriyor. Düne kadar âleme vatanseverlik dersleri veren şair ve edip Süleyman Nazif Bey, bugün Yakup Şevki Paşa'yı, bir kenara çekerek, hudutların nahirlerle tâyini nazariyesinin en doğru olduğunu ispat yolunda birçok mütalâalar ileri sürdükten sonra diyor ki: "Paşam, ben Diyarbekirliyim, sizin maskât-ı re'siniz de Harput'tur. Arzettiğim kaideye göre, bu iki şehir, Fırat ve Dicle nehirleriyle mahdut bölgeler dahilinde bulunduklarından, Irak'a dahildir. Şu halde biz de Irak'lı olarak Bağdat Hükümetine iltihak etmeliyiz. Osmanlı İmparatorluğunun artık istikbali olmadığından, bu şekilde başımızın çaresine bakmamız pek muvafık olur kanaatindeyim."

Yakup Şevki Paşa, bu hitaba acı acı gülümsemekten başka bir cevap vermiyor.

25 Eylül günü kampta hiç de hoş olmıyan bir hâdise vukua geldi. Ali Bey (Çetinkaya) İleri gazetesi başyazarı-Celâl Nuri Bey'e giderek, Malta'dan kurtulmamız için Ankara Meclisine yazı ile müracaat maksadiyle, hazırlanmış müsveddeyi tashih ve kabul etmesi için vermiş. Celâl Nuri Bey de bunu etrafa, başka bir tarzda yaymış.. Kamptaki garnizoncu denen bazı zabitlerle, daha birtakımları bunu "serbest bırakılmaları evvelce tebliğ edilen yirmi dört kişinin, kendilerini kurtarmak için" İngilizlere müracaatları ve bu suretle ötekilerin İngilizler elinde kalmasına sebep olacak bir hal diye telâkki eylemişler.

Ali Bey de, gerek Celâl Nuri Bey ve gerekse bu konuda dedikodu yapan Murat Bey'in en ağır sözlerle sövmedik yerlerini bırakmadı. Onlar da hiç seslerini çıkarmayıp, bütün söylenenleri kabul ettiler.

KAMPTAKİLERDE TAHLİYE SEVİNCİ

Bu gibi haller, kampın havasını bozuyor. Bereket versin, bu sefer, hava bozukluğu uzun sürmedi. Bu hâdisenin ertesi günü kamp, bir anda sevince gömüldü. Hepimizin tahliye edileceğimiz ve kimlerin nereye gitmek istedikleri ofisten sorulmuş. Biraz sonra (Garnizoncuların) -ki dokuz kişidir- tahliyeden hariç oldukları bildirilmiş. Kampta, bir hayihuydur gidiyor. Herkes muhakemesini kaybetmiş gibi, son derece heyecanlı, telâşlı, meraklı.. Yeni haberler ve bilhassa kat'î müjde bekliyoruz.

İstanbul Times muhabiri, Anadolu'daki İngiliz esirlerine fena muamelenin şiddetlendirildiğini ve Erzurum'da bulunan "Ravlenson"un hapsedildiğini gazetesine yazıyor. Yaşa Anadolu diyorum, âlâ bir mukabele-i bilmisil.

30 Eylül günü hesaplarımız kesildi. Yarın, ufak bir vapurla balık istifi olacağımız anlaşılıyor. Fakat nereye doğru? Azimet noktası henüz meçhul.

1 Ekim 1921 günü, yapılan tebliğ ile akşama kadar her an hareket için hazır bulundurulduk. Haraket göründüğüne göre, ancak yarın olabilecek. İngilizler bu kadar intizamsız olmazlardı. 2 Ekim Pazar günü, kamp kumandanı Gat, sabahleyin Hüseyin Kadri Bey vasıtasiyle, hareketimizin "Anadolu'dan İngiliz esirlerinin ne zaman ve hangi iskeleye geleceklerinin bildirilmesine telgrafın beklenmesinden dolayı" geciktirilmiş olduğunu tebliğ etti. İşte bir İngiliz münasebetsizliği daha. Gidiyoruz diye hazırlandık, eşyalarımızı topladık, lokanta dağıldı, hesaplar kesildi ve herkes heyecanla yola çıkmayı beklerken, bu muamele tarzı, bir işkenceden başka nedir?

İlk tahliye edileceklerin 51 kişi oldukları ilân edildi, 9 garnizoncunun burada kalacağı bildirilmişti. Her an harekete hazır, seferber halde bulunmamız, muayyen hayatımızın düzenini bozduğu için, ajans da tedarik edemiyor, haber de alamıyoruz.

Muhafız zabitler, hademeler vasıtasiyle, 5 Ekim günü behemehal hareket edeceğimiz hakkında söylentiler yapılıyorsa da, bizi biraz daha oyalamak, yahut da işkence maksadiyle mi olduğu belli değil.

MÜBADELE BEKLENİYOR

Dört, beş ve altı hattâ yedi, sekiz ve dokuz Ekim günleri de hep bu çeşit, onlarca oyalayıcı söylentilerin bize verdiği azaplarla geçti. 10 Ekim'de, Mustafa Abdülhalik Bey'e, Münih'ten, Sabit Bey'den gelen bir telgrafta; "Times gazetesinin Anadolu'da bulunan İngiliz esirlerinin Malta'da bulunan istisnasız bütün Türk esirleriyle değiştirilmeleri hakkındaki anlaşmanın imzalanmış olduğu haber verildiği" bildirilerek, hepimiz tebrik ediliyorduk. Aynı havadisi, biraz sonra gelen İtalyan gazeteleri de teyid ettiler.

11 Ekim'de, elimize geçen Royter Ajansı da Malta esirlerinin mübadelesine dair mukavelenin imza edildiğini yazıyordu. Aynı ajans, Times'ın, Malta'daki harp suçluluranın dahi mübadeleye dahil edilmesinden şikâyetle, İngiltere Hükümeti aleyhine yayınladığı şiddetli başmakaleden de şu satırları veriyordu: "Doğu'da rezil olduk. Yüzyılların vücuda getirdiği şeref ve haysiyetimiz mahvoldu." Âlâ.. İstanbul'daki İsveç Konsolosuna gelen telgraftan, "Malta'dakilerin hepsinin hemen tahliyelerine, İngiltere razı olmuştur." deniyor. Fakat biz, hâlâ buradayız. Yakup Şevki Paşa not tutmuş, Malta'da mevkuf bulunanların isimlerini tesbit etmiş.

18 Ekim Salı günü gariptir, biz yine burada yerimizden bile kıpırdatılmamış bulunurken, elimize gelen Temps gazetesinde; İstanbul'da İngiliz sefareti baştercümanının Babıâli'ye, Malta'dakilerin -yani bizlerin- 1 Ekim'de Malta'dan hareket ettiklerini ve mübadele muamelesinin İnebolu'da vukubulacağını tebliğ ettiği haberini okuyoruz.

Bugün 13 Ekim tarihli Anadolu gazeteleri de geldi. Mustafa Kemal Paşa'nın cephede, attan düşerek kaburga kemiğinin kırıldığını, Ruşen Eşref'in makalesinden anladım. Allah muhafaza etsin. Ve inşaallah etmede de devam edecektir.

21 Ekim Cuma günü, doktor geldi, kampı dolaştı. Bulaşıcı hastalıklardan masun bulunup bulunmadığımızı muayeneden geçirdi. Verilen son haberlere göre, Salı günü behemehal hareket ediyoruz. Bir kısmımız "Krizantem" vapuru ile, diğerleri gaz şilebiyle. Fakat Allah vere de, bu da evvelkiler gibi bir oyalama yayımı olmasa.

23 Ekim tatil günü olduğundan, ajans filân yok, kimse nasıl vakit geçireceğini bilmiyor. Sabahtan akşama kadar saat ve dakikaları, saniyeleri saymaktan başka ne yapılabilir?

Böyle, heyecanlı anlarda kitap da okunmuyor, sohbet de edilmiyor. Herkesin aklı yolda, yolculukta, yola çıkılacak işareti beklemekte. Yalnız bir kenarda tenis oynayanlarla, bazı seyircileri var.

24 Ekim günü kamp kumandanı Gat, yine geldi. Herkesin ismini hâvi bir liste dolaştırdı. Bu, bizlerin, gerek alacaklarımızın tasviyesi ve gerekse sair hususlar hakkında Malta askerî ve mülkî idaresinden hiçbir talep ve iddiamız olmadığını, tasdik etmemiz mealinde idi. İmzalanmak üzere bize getirdiler. Getireni def, imzayı red ettik. Fakat, kağıtta, Allah'ın rahmetine kavuşmuş olduğu için, ismini zikretmek istemediğim bir Paşa'nın maalesef koca koca imzasını görünce, içimden, "koca recü-ü-devlet" dedim, "bizim haklarımıza taarruzdan olsun, kaçmalı değil miydin?"

25 Ekim, hele şükür, bu sabah, saat dokuz buçukta eşyalarımız vapura taşındı. Lâkin esen şiddetli batı lodostan, birçokları korktular. Seyit Bey, hareketin geciktirilmesini istiyor. Koca âyan, canı o kadar tatlı ki!

VATANA DOĞRU

Saat üçte biz de "Krizantem" vapuruna nakledildik. Vapur öğleden sonra beşte, hareket etti. Hava batı lodosu iken, guruba doğru istikamet değiştirerek şiddetli gündoğusundan esmeye devam etti. Arkadaşlar fazlaca rahatsız olmağa başladılar. Bizden gayri 42 kişi, iskele bordamızda bize refakat eden gaz vapurundalar. Bizim "Krizantem" 1300 tonluk ve ancak sekiz buçuk mil kadar yapıyor.

26 Ekim günü hava aynı şiddetle esiyor. Yer yataklarında yatıyoruz. Yakup Şevki, Mürsel, Refet Paşalarla, Mustafa Abdülhalik ve Mithat Şükrü Beyler, bir de Arap İslâm bir kompartımandayız. Ali Bey sedyede, beyhuş bir halde. Yemek meselesini nihayet hallettik. Bulunduğumuz yerde, yataklar kenarında rafadan yumurta vesaire gibi kuru şeylerle kifafınefs ediyoruz.

27 Ekim gündoğusu rüzgârı öğleye kadar şiddetini muhafaza ederek, öğleden sonra düşmeye başladı ve nihayet saat üçte sükûnet buldu. Bu esnada Mataban Burnu sıralarında idik. Tekmil deniz hastaları güvertede oturarak, fırsattan istifade ediyorlar. Buradan geçerken, "Nevarin" faciasını hatırlayıp, bir kere daha İngiliz oyunbozanlığını, yürekleri yakan şekilde tasavvur etmemek kaabil değil.

28 Ekim Cuma sabahı, havanın sakin oluşu ile millet neş'e içinde ve ayakta... Geminin kaptanı, Çanakkale Boğazını yarın sabah geçebilmek için yol kesti. Herhalde bu, geminin ikinci kaptanı olan yüzbaşının bildiği ve bana bildirdiği bir mazeret.

Bu zabit, harp zarureti dolayısıyle kabul edilen usule göre terfi etmiş mekteplilerin aleyhinde. Eşit muamele görmediklerinden şikâyetçi. Nişanlar da öyle, eşitlik dairesinde verilmiyormuş. Basit, o kadar basit bir adam ki, İrlanda'nın ıslahı için Adana'nın yirmi dört saat su altında bırakılmasını en kestirme ve tesirli çare addediyor. Geminin takip ettiği süratin, bizi İstanbul'da ailelerimizle görüştürmemek maksadına mâtuf olduğu arkadaşlarca da kabul olundu.

İstanbul'dan İnebolu'ya, zırhlı ile birkaç destroyer de bize refakat edecekmiş. Yine nümayiş. İngilizlerden mantıksızlığın bu derecesini hâlâ ummak istemiyorum.

Geminin -kafaca ne halde olduğunu kaydettiğim zavallı- kaptanıyla görüştük. Tecrübesi olmadığından, Çanakkale Boğazı'ndan gece geçmiyecekmiş. Bu sebeple, cumartesi akşamı İstanbul'da bulunmak

üzere seyretmek hususunda emir almış. Demek, bizim ve arkadaşların tahmini yanlış değilmiş. Bu da başka İngiliz marifeti. Bizleri, bunca zamandır mütahassir kaldığımız ailelerimizle, İstanbul'dan geçerken dahi, görüştürmek istemiyorlar. Neden? Elbetteki üzmek, azap vermek, işkence etmek için.

İŞKENCENİN ALASI

29 Ekim sabahı şafak vakti Seddülbahir'e vararak, Boğaza girdik. Seddülbahir'deki gemi artıkları, İngiliz ve Fransız mezarlıklarının taşları, Çanakkale harbinin milletimiz için ebediyyen iftihar edilecek kahramanlıklarını hatırlattı. İngilizler, mütarekeden beri burada birtakım âbideler dikmeğe başlamışlar. Kimbilir, belki günün birinde, Boğazı cebren geçerek muzaffer olduklarını da iddia edeceklerdir!

Öğleden sonra, telsizle yine emir alındı. Tekrar yol kesildi. Bu akşam değil, pazar sabahı İstanbul'a muvasalat edilecekmiş. Bu adamları galiba vehim bürümüş. Bizi yedi başlı dev zanniyle, İstanbul'la temas ettirmekten korkuyorlar.

Nihayet 30 Ekim Pazar sabahı saat yedide, Haydarpaşa önüne vardık. İki gemide bulunanların aileleri kimi vapur, kimi sandal, kimi istimbotlarla vapurların etrafına üşüştüler. Fakat İngilizler, yaklaşmalarına müsaade etmiyorlar. Uzaktan avaz avaz bağırarak, münasebetsiz bir şekilde konuşmağa mecbur edildik. Validem, eniştelerim, diğer yakınlarım vapura bir istimbotla gelmişlerdi. Validemin ağlaması beni çok mütehassis ve müteessir etti. Yakından görüşebilmek vaadiyle teselliye çalıştım. Kolağası Tevfik Bey'le sınıf arkadaşlarımdan Rıza Kaptan da aynı vasıta ile gelmişlerdi. Ayrıca Erkân-ı Harbiye Reisi Rıza Bey de motorla geldi. Birçok aşinalarla aynı suretle selâmlaştık. Gazeteciler de vardı. Öğleden evvel, saat dokuzda istimbotların, motorların veda düdükleri arasında, İnebolu'ya müteveccihen hareket ettik. İnşaallah yarın İnebolu'da mübadele olacak.

MONDROS ve İNEBOLU MÜBADELESİ

Tuhaf değil mi, bugün, Mondros'ta akdettiğimiz mütarekenin tam üçüncü yıldönümü imiş. Aynı günde esaretten İstanbul'a dönüş gibi, garip bir kader cilvesine şahit olduk.

31 Teşrinievvel (Ekim) pazartesi, öğleden evvel, saat 10'da İnebolu'ya vardık. Hava puslu olduğundan, Krempe'yi göremiyen kaptan, bizden yardım istedi. Krempe'yi tefrik ve İnebolu istikametini tâyin ederek, kendisine emniyet verdim. Limanda İngilizlerin bir hafif kruvazörü, Trabzon'dan gelen "Rovlenson"u hâmil bir destroyer, iki de bizim Malta rüfekasını hâmil vapurlar, bir İtalyan, bir de Seyrisefain (Denizcilik Bankası) vapuru bir filo teşkil ediyor, kıyıda da ahali hükümet konağının yanına yığılmış.

"Sentor" hafif kruvazöründe bulunan üsera mübadelesine memur General Frank, bulunduğumuz Krizantem vapurunun budalaca kaptanı vasıtasiyle bana: "kendisi dışarıya çıktığı zaman, hakkında kötü muamele edildiğini ve gelecek 14 İngiliz esirinden yalnız beşinin vasıl olduğunu, diğerlerinin nerede bulundukları sualine soğuk bir tarzda bilinmediği cevabı verdiklerinden" şikâyetle, bu hallerden gayri memnun bulunduğu ve bu anlaşmazlık devam ederse, mübadele işinin yapılmayacağını ve belki de Malta'ya dönmemizin icap eyliyeceğini beyan ettirdi.

Cevaben: (gülerek) Tehdide mahal olmadığını, kendisine, İngiliz esirlerini göstermedilerse, bizi de İstanbul'da karşılamaya vapura kadar gelen sabah karanlığında gelen ailelerimizle görüştürmediklerini, bunun İngilizlerce tabiî hal telâkki edildiğini, hülâsa ne demek istiyorlarsa, onu söylemelerini ifade ettim. Nihayet bu konuda arabuluculuğum rica edildi. Buna da cevaben; "bana itimat ederlerse, dışarıya çıkar, meseleyi tahkik ile hallini kolaylaştırırım. Yoksa, uzaktan muhabere ile müşkül ve uzun olur" dedim. Muhabere ile neticede bir mektup yazarak, kruvazörde Hüsnü Paşa ile görüşmek istediğini, buldurmamı rica etti. Bu ricasında ısrar eylediğinden, arkadaşlar da denizden çok muzdarip bulunduğundan ve hele gaz vapurundakilerin hali pek fena olduğundan, Hüsnü Paşa hakkındaki arzusunun kabulü imkânsız olacağını beyan ve red ile, diğer hususları liman reisi vasıtasiyle Hüsnü Paşa'dan sormak için bir mektup yazdım ve kruvazörden General vasıtasiyle sahile gönderdim. Guruba kadar

bir cevap gelmedi. Fırtına artmakta berdevam.

İSTANBUL'A DÖNÜYORUZ

Öğleden çok sonra, gece saat onda, ikinci kaptan beni uyandırarak, denizden bir demirleri kesildiğini ve elli ton kömürleri kaldığını, İstanbul'a hareket etmek üzere olduklarını ve kömürlerini İstanbul'da icmal eder etmez, derhal döneceklerini söyledi.

1 Kasım 1921 sabahı, saat beş buçukta kalktım. Hâlâ İnebolu önünde bulunduğumuzu gördüm. Civar dağların hattı balâsına kadar kar düşmüş. İki yıla yakın bir zamandır, ilk kar manzarası...

Polverista'daki kamp kumandanı Binbaşı Gat, beni ziyaretle, İngiliz vapurlarıyle İstanbul'a dönmek arzusunda bulunanların bizim bulunduğumuz Krizantem vapuruyle gidebileceklerinden, isimlerini kaydetmek istedi. Nazif Beyler talip oldular. Ötekinden kimlerin istediklerini bilmiyorum. İsteyenler vapurda kaldılar. Bizler de "Sentor" hafif kruvazörüne nakledilecekmişiz.

Öğleden sonra, yüksek denizlerin çalkantısı arasında arkadaşları pek çok zorluklarla ve bazılarının düşmeleri ve hırpalanmaları suretiyle Krizantem'den Sentor'un filikasına bindirerek kruvazöre naklettik.

VE ÖZGÜRLÜK

Orada General Frank ile görüştüm. Evvelki şikâyetlerinin yalan olduğunu, kendi izahlarından anladım. Büyük azap ve zorlukları mücip olan bu, bir vapurdan ötekine geçmek meselesi de meğer ki, bir saatlik zaman içinmiş, yani mühlet meselesi. Emsaline lâyık bir surette işkence edildikten sonra, sahilden gönderilen kayıklara binerek Elhamdülillah tahliye edildik. Saat öğleden sonra ikide Allah-ü Azimüşşan'a şükürler olsun, vatan toprağına İnebolu'da bastık. Hüsn-ü kabul gördük. Mustafa Kemal Paşa'nm hoş geldiniz telgrafiyle karşılandık.

Akşam olunca, benim iki seyahat bavulumla bir kitap sandığımın, gemilerden birinde çalındığı ve yalnız İstanbul'dan verilen bavulun nasılsa kurtularak, sâlimen karaya çıkarıldığı anlaşıldı. Hülâsa İngilizler bizi tahliye ederlerken de, son defa olarak, mükemmelen soyup, çırılçıplak karaya attılar.

Cevat, Cemal, Mürsel, Şevki Paşalara ait rnühim eşyalar da, yağma edilenler arasında idi. 2 Kasım 1921 Çarşamba günü, misafir olduğumuz İnebolu liman dairesinde, Yakup Şevki Paşa, Kara Vasıf Bey birlikteyiz ve rahatız. Bugün kaymakamı, sabık Sivas Valisi Reşit Paşa'yı ve Rahmi Bey'in kayınpederi Hüsnü Paşa'yı ziyaret ettik. Ziyaretimize gelenlerle görüştük, şehiri ve etrafını gezdik. Memlekette kayıkçılar, esnaf ve ahali ya çok ihtiyar, yaşlı, yahut on beş, on altısında filân çocuklardan mürekkep... Fakat hepsinin gözleri gülüyor. Yunanlıların tepelenmesinden herkes memnun. Havalar da sakinleşiyor.

Cuma sabahı Ankara'ya harekete, Allah'ın avniyle karar verdik. 4 Kasım 1921 Cuma sabahı saat 9'da Cevat, Yakup Şevki, Abdüsselâm, Mürsel Paşalar ve Hüseyin Kadri, Nazım ve Hacı Ahmet Beylerden mürekkep bir kafile ile İnebolu'dan hareket ettik. Dik ve zikzaklı yokuşları tırmanarak öğleden sonra saat beşte Ecevit'e muvasalatla eski gemici, İsmail Ağanın Anadolu için âlâ denecek oteline indik. Etraf karlı, manzara ve sükûnet mükemmel. Yemekler de hakikaten enfes. Kürre-i Nahhas nahiyesi müdür ve belediye reisi bizleri takiben buraya gelmişler ve bizleri izaz ettiler.

Çam ormanları civarda seyrek olmakla, diğer ağaçların yaprakları dökülmüş olduğundan, biraz çıplaklık var. Baharda ise buranın fevkalâde letafeti olduğu muhakkak.

5 Kasım Cumartesi, sabah saat sekize doğru Ecevitten hareket ettik.

EZANÎ SAAT ÜLKESİ

Artık bu havalide saat ezanî kullanılmağa başladı. Arazi dağlık ve ârızalı. Onbir raddelerinde dağ silsilesi hattı bâlâsını geçerek, "Seyitler" ovasına vardık. Öğle vakti Seyitler köyüne vararak bir haneye indik. Yemek hazırlaması için müracaat ettiğimiz sırada, köyün muhtarıyle, hocası geldiler. Bugün köyün pazarı varmış, oraya gitmişler, geciktiklerinden özür dilediler ve bizi hazırladıkları yere dâvet ettiler. Biz de hazırladıkları yemekleri, bulunduğumuz ve soba ile ısıtılmış odamıza getirmelerini söyledik. Muvafakat hasıl oldu amma, hâlâ bekliyoruz! Öğleden sonra saat dörtte Kastamonu'ya vardık. Vali ve Kumandan ile erkânı, Sultanî Mektebi talebeleri tarafından karşılandık. Akşam yemeğini kumandanlık dairesinde heyet halinde yedik. Geceyi sabık Bahriye Erkân-ı Harbiye reisi emekli albay Mustafa Bey'in evinde geçirdim. Kerimesi Melek, kendi pişirdiğini söylediği yemekleri bize ısrarla ikram etti. Hakikaten melekhaslet bir yavrucak. Küçüklüğünü tanıdığım bu hanım kızcağız, bihakkın pederinin terbiyesi ile muhlak.

6 Kasım Pazar günü de Kastamonu'dayız. Arabaların tamire ihtiyacı bir günlük molaya bizi mecbur etti. Sabah Cevat ve Şevki Paşalarla Mekteb-i Sultanî'yi ziyaret ettik. Arzu edildiği gibi terakki görmedim. Çocukların sıhhati de yolunda görülmüyordu, tedris tarzı da pek iyi değil. Öğle yemeğini askerlik dairesinde yedik. Albay Bekir Sami Bey'le mufassal görüştük. Harekâtın ilk adımını atan bu necip adam müteessir ve meyus. Daday'm bir köyünde ailesiyle ihtiyarî ikamet halinde. Teyzezâdem Emin'e de burada rastgeldim. İki senedir evli olduğu halde, haremini de, çocuğunu da görmemiştim. Bu fırsattan bilistifade burada kendilerini ziyaret ettim. Akşam Sultanî Mektebine müsamereye dâvetli bulunduğumuz halde, ben istirahati, gitmeğe tercih ettim. Gene Mustafa Beyde kaldım. Gece aziz ve vefakâr dostum İstanbul'lu Haşim Bey Ankara'dan geldi. Uzun uzun görüştük. Sabahleyin Talât Paşa merhumun yaveri Ömer beyle de görüştük, dertleştik.

7 Kasım Pazartesi sabahı Kastamonu'dan hareket ettik, Karasu nehri vâdisinde ve kesif çam ormanları arasında 1800 metre irtifadaki dağları aşarak, öğleden sonra saat yedide Kalehanı'nda yeni inşa edilmiş, oldukça mazbut bir hana indik. Fuat Paşa'nın biraderi Mehmet Ali Bey'in kulübesinde -Şevki Paşa ile bir odada- yerleştik. Diğer iki odada iki İslâm ailesi var. Birisinin küçük çocuğu durmadan ağlıyor. Akşam yemeği hancının pişirdiği tavuk, yoğurt ve meyveden

ibaret. Hafif ve lâtifti. Gece Şevki Paşa ve Mürsel Beylerin de bulunduğu mecliste uzunca görüştük.

VATAN YOLLARINDA

Kalehan nokta kumandanı Ilgazlı Başçavuş Mustafa beni, İtalya harbi esnasında Fahripaşa karargâhı Çanakkale Maydos'ta iken, erkânıharpleri Fethi ve Mustafa Kemal beyleri ziyarete gittikçe görür, oradan tanırmış.

8 Kasım 1921 Salı. Kangrı yolundayız. Sabah erkenden hareket ettik. Arızalı ve dağlık araziden geçerek, gruba bir saat kala Kangırı'ya vasıl olduk. Şehir dışında mutasarrıf, belediye reisi, askerlik şubesi reisi, eşraf ve davul zurna ile istikbâl olunduk. Halk hakikaten bize karşı samimi, güleryüz gösteriyor. İnebolu'dan buraya kadar cephe gerisindeki -geri hizmetlilerin- yüzde doksanının, kadınlar tarafından, erkekleri mahcup edecek derecede gayret ve fedâkârlıkla yapılmakta olduğunu görmekteyiz. Bu fedakâr kadınların arasında emzikte çocukları olan mübarek analar da var. Yavruları kucaklarında, kağnıları önlerinde, üvendireleri ellerinde, Ankara'ya ve cepheye cephane naklediyorlar. Allah bu millete yakında necat ve uzun müddet sulh ve saadet nasip edecektir. Bu millet buna hakkiyle istihkak kesbetmiştir.

Gece mektep binasında konakladık. Bizi vatan yemekleriyle izaz ettiler. Belediye reisi Cemal Efendi, Haydar Bey namındaki istinaf müddeiumumisinde misafir kalmaklığımı Hâşim Bey arzu etmişti. Maalesef burada toplu bir halde kalmak kararı, beni bu zatın arzusunu yerine getirmekten menetti. Hoş bir zat, mazereti anlayışla karşıladı. Mutassarıf Ankara'da, Yahya Galip Bey'in çıraklarından, harekata iptida, polis müdürü olarak iştirak etmiş, Kuvay-ı Milliye'ci kıyafeti el'an üzerinde. İsmi, Cemal Bey (Bardakçı). Bir de dikkate değer zekâ ve malûmatta hâkim var. İsmi, Ayaşlı Ahmet Hamdi Efendi. Kendisi öncelerin muhalefetle iştihar ve bu yüzden tevkif edilmiş. Yahya Galip Bey'in tavassutu ile buraya memur olmuş, okumuş, düşünür bir hoca.

Her halde tetkik edilecek ve seciyeli ise kendisinden büyük hizmetler beklenecek bir zat. Kasabanın ortasından geçen bir dere her türlü imara müsait, sekiz dokuz saat mesafede linyit kömürü var. Sık ve şiddetli zelzele vuku bulurmuş.

Araba hayvanlarını istirahat ettirip, iki konakta Ankara'ya varmayı temin için 9 Kasım gününü Kangırı'da geçirdik. Şehiri gezdim. Pek berbat, yattığımız odalar bile, civardaki çöplerin kokusu ile dolu. 10 Kasım sabahı erkenden hareket ettik, bozuk ve çamurlu yollardan geçerek gece mehtap ışığında Kalecik'e vardık ve hükümet konağına

misafir olduk. Bereket versin hava karsız ve yağmursuzdur.

ANKARA'YA VARIŞ

11 Kasım sabahı erkenden, Kalecik'ten hareket ettik. Öğle molasını Ravlo köyünde verdik. Tekrar yola çıkışımızda, Ankara'ya yirmi kilometre mesafede, Kızılay otomobili ile, bizi karşılamaya gelen Dr. İ. Talî Bey ve mebus arkadaşlarla buluştuk. Bahriye adına Sait ve Şevket Bey'le, arkadaşları Refet Bey (Paşa) da ayrı bir vasıta ile gelmişlerdi. Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalarla Ali Fethi Bey, geç geleceğimizi tahmin ettiklerinden, yarışta imişler. Bizi ancak meclise varışımızda, buldular. Hoş geldiniz diyerek pak samimî duygular izhar ettiler.

O akşam yemeği -ikametgâh haline getirilmiş olan- istasyon binasında Mustafa Kemal Paşa ve Fethi Bey'le birlikte yedik. Ve gece yarısına kadar hasbihal ettik. Beni, Mustafa Kemal Paşa'nın ikamet ettiği, istasyondaki daireye misafir ettiler. Cevat ve Yakup Şevki Paşalar, Fevzi Paşa'ya misafir oldular. Ertesi günü, eskiden tanıdığım birçok mebuslar ziyaretime geldiler. Mustafa Kemal Paşa ve Fethi Bey ile de uzun uzadıya görüştük. Müteakip günlerim de hep aynı şekilde buluşmalar, yeni mebuslarla tanışmalar ve hemen her gün Doktor Adnan Bey, Halide Hanım, İbrahim Süreyya Bey, Refet Bey ve Fevzi Paşa gibi dost ve arkadaş sofralarında başbaşa samimî hasbihallerle geçti. Ankara'daki bu ilk günlerimin müşahedeleri arasında, Mustafa Kemal Paşa ile bazı mebusların çeşitli sebeplerle, anlaşmazlığa düşmüş olduklarını sezerek, müteessir oldum. İçinde bulunulan şartların ve zamanın tesiriyle olduğu anlaşılmakla beraber, bu anlaşmazlıklar benim hiç de arzu, hattâ tahmin etmediğim şeylerdi.

Ankara'ya varışımızın üçüncü, 15 Kasım Cumartesi günü sabahı, Mustafa Kemal Paşa misafir olduğum daireye geldi. Fethi Bey'le birlikte idik. Biraz görüştük. Sonra Fethi Bey vazifesine, biz de Paşa ile birlikte Meclis'e giderek. Umumî Heyet müzakeresine iştirâk ettik. Mebusların çoğunu, İstanbul meclisinden tanıyordum. Şahsen tanımadığım yeni mebusları, Mustafa Kemal Paşa tanıttı. Bundan sonra bir de Umumî Heyete resmen takdim töreni yapıldı. Riyaset makamını işgâl etmekte olan birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Bey:

"Sivas mebusu, kahraman Rauf Bey'in, Malta'dan gelerek yüksek Meclisimize iltihak ettiğini arz eylerim, deyişi üzerine, mebuslar hep bir ağızdan "Kürsüye buyursunlar, kendisini görmek isteriz." arzusunu izhar ettiklerinden, kürsüye çıkıp, bir kaç söz söylemek zorunda kaldım ve dedim ki:

"Hepinizce mâlûm olan, İstanbul'un 16 Mart'ta işgali hâdisesiyle, bu

milletin istiklâl içinde hür yaşamak kat'î karar ve imanını bir takım oyunlarla bozmaya çalışan düşmanlar, mukaddes mücadelemizin milletten gelmeyip, bir takım kimselerin şahsi teşebbüsleri imiş gibi gösterip, bunu akıllarınca kökünden kazımak maksadiyle, İstanbul'daki meclisi basarak, bazı arkadaşlarla beni de tevkif ve Malta'ya sürmüşlerdi. Tarihte, devlet adını taşıyan herhangi bir teşekkülün bu gibi hareketlerde bulunduğunu ben şahsen hatırlamıyorum. Bu taarruza cür'et eden düşman bize ne esir ne de tutuk muamelesi yapmaya cesaret edemedi. Elinde bulunduğumuz 20 ay müddet içinde herhangi birimizin izzeti nefsimizi incitecek her türlü teşebbüsten de çekindi ise de, İstanbul'da tevkifimizin ertesi günü yayınlatmış olduğu beyannamede, o zamana kadar cereyan eden ve ileride cereyan edecek vakalara karşı bizleri rehin olarak aldığını ve bu maksatla elinde tutacağını ilân etti. Biz buna güldük. Benim, muazzez milletimin azim ve kararına, vatanın binlerce yıllık tarihini ve bihakkın lâyık olduğu şerefli hayatı idame edeceğine olan kanaatim bir gün bile sarsılmamıştır. İşte bugün, arkadaşlar bunu idrâk etmekle müftehir ve mesudum.

Mübarek milletimizin itimadını haiz olarak, onu liyâkatle temsil eden siz vekil arkadaşlarımın gösterdiği metânet ve celâdet tarihimize istiklâl hakkımızı müdafaa yolunda pek kıymetli bir misâl kaydederek, bu suretle imhaya çalışan düşmanların elinden, şan ve şerefimizle kurtardı. Şimdi, aranızda bulunmakla şerefyabım. Bunun için şükranlarımı arz ederek, Allah'tan cümlenizi her işinizde muvaffak eylemesini dilerim. Gösterdiğiniz teveccühe kalbimin bütün samimiyetiyle tekrar tekrar teşekkürler ederek, Cenab-ı Hak'tan, yakın bir zamanda vatanımızı düşman taarruzlarından tamamen tahlis, milletimizi bütün emellerine ve gayelerine kavuşturmasını tazarrû eylerim."

Bu sözlerim, amin sesleri ve alkışlarla karşılandı. Mebus arkadaşlar, o gün yüzlerini ilk defa görüp tanıdıklarım da dahil olmak üzere, hakkımda hararetli tezahüratta bulunurlarken, ezcümle Amasya mebusu Ömer Lütfü Bey'le Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey gibi bazıları, Hamidiye seferinden de bahisle, uzun uzadıya sitayişlerde bulundular. Bilhassa Çankırı mebusu Hacı Tevfik Efendinin:

GÖZ YAŞARTAN BİR KONUŞMA

"Muhterem Raufumuzu bizim bildiğimiz gibi, bütün cihan da bilir. Bir Âyeti Kerime'de buyurulduğu gibi, onu gece de bilir, gündüz de bilir, silâh da bilir, deniz de bilir. Rauf Bey, milletin her fedakârlık istediği gün, bihâkkın, fedakârlığını ibraz etmiş ve her zaman fedakârlıkla, en önde bulunmuştur." tarzında konuşması beni o kadar mütehassis etti ki, Malta'da geçen sürgün günlerinin bütün acılarını unutturdu. Meclisten ayrıldıktan sonra o akşam yemeğini Mustafa Kemal Paşa'nın Çankaya'daki köşkünde yedik. Dâvetli olanlar arasında benden başka Fevzi (Çakmak), Cevat ve Yakup Şevki Paşalarla, Tiflis mümessilliğine tayin edilen Muhtar ve Doktor İbrahim Talî Beyler de vardı. İbrahim Talî Bey, Batum Başşehbenderliğine tâyin edilmişti. Sofrada, Cemal Paşa'nın yanından gelmiş, Abdürrahman isminde bir gençle de tanıştım. Bizi Afganistan'da temsil ediyormuş. Ertesi günü Mevlid-î Nebevî münasebetiyle meclis de, daireler de, mektepler de kâmilen tatildi. Refet Bey ile uzun müddet hasbihal ettik. Refet bey hakkında iptidadaki kanaatim değişmemişti. Bence, vücudu memleketin selâmeti için elzem, meslek sahibi arkadaşlarımızdandı.

Bugün ziyaretime gelen bazı mebuslarla görüştüm. Bu arada öğle yemeğine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'da (Çakmak) idim. Cevat ve Yakup Şevki Paşalar da orada idiler. Hasbihal ettik. Akşam yemeğinde Necati Bey'in evinde Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey ve diğer bazılariyle görüştük. Gece dönüşümde, Mustafa Kemal Paşa'yı, Fethi Bey'in dairesinde buldum. Geçmiş günleri anarak iki saat kadar baş başa kaldık. Fakat, gece üşümüşüm. Ertesi günü şiddetli nezleden muzdarip olarak, odamdan dışarıya çıkamadım. Mecliste Umumî Heyet toplanmış ve gizli celse yapılmış.

Ankara'ya geldiğim günden beri meclis grubu başkanlığına seçilmem için yapılan tekliflere "henüz yorgun bulunduğumu ve umumî vaziyetle, meclisin zihniyetini tetkike muhtaç olduğumu" ileri sürerek, bundan vaz geçilmesini rica etmiş olmama rağmen, bugün istifa eden Ömer Lütfü Bey'in yerine, benim Nafia Vekâletine ve aynı zamanda grup ikinci başkanlığına seçilmiş olduğumu, akşam daireme gelen Mustafa Kemal Paşa ile Fethi Bey söylediler. Halbuki, her ikisi ne de dün akşam bu hususta itizar etmiştim.

NAFİA VEKALETİ BAŞKANLIĞI

Ben; daima yıllarca evvel, bir millî hareketin başında, bu memleketi behemehal kurtarıp şerefli bir sulh ve sükûne kavuşturacağına kâni bulunduğum ve milletin istiklâl içinde her yaşamak mefkuresini hakkıyle temsil ettiğine inandığım Mustafa Kemal Paşa ile, işbirliğine karar verip, bunu tâ o zaman ilân da ettiğimden, şimdi istemediğim halde getirildiğim bu vekâlet dolayısiyle de, kendisine azamî gayret ve samimiyetle yardımı bir memleket vazifesi sayıyordum.

Ertesi günü ise, rahatsızlığımın artışı yüzünden yatağımda buhınduğum sırada, Nafia Vekilliğine 86 reyle seçilmiş olduğumu gazetede gördüm. Bu, mevcut azânın bir fazlasıdır. Böyle hayatî ve mühim bir zamanda, vazife ve karşılığı olan sorumluluğu kabul etmek için, bu reyleri yeter kuvvette görmediğimi zikr ile istifa etttim. Fakat reylerin böyle çıkışı, bana karşı itimatsızlıktan değil, meclis adaylarının Mustafa Kemal Paşa tarafından gösterilmesine karşı, bir kısım mebusların tepkisi tesiriyle olduğu ve esasen benim şu aralık resmî vazife almayacağımı kendi ağzımdan işittiklerinden doğduğunu, muhalif muvafık mebuslar tekrar ile temin ve kabulünü rica etiler. Hepsine, "maalesef, hayır" dedim. Bence mesele prensip meselesidir. Ve öylece hâl edilmelidir.

Akşam, yatmakta olduğum dairede Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan Vekiller Heyeti, hükümet teşkil edecek vekillerin seçilme tarzını tesbit ve meclise karşı sorumlu bir Reis-i Vükelâlılık ihdası hakkında hususî encümenin hazırlamış olduğu kanun lâyihasını müzakere ettiler. Bu kanun lâyihası, o zamana kadar Vekiller Heyetinin doğrudan doğruya ve teker teker meclis başkanı tarafından seçilmesi tarzını değiştirecekti. Muhalifler, hükümet işlerinin istikrar bulması için bu değişikliğin yapılmasını ısrarla istiyorlardı. Müzakere salonunda, Mustafa Kemal Paşa yattığım odaya, yanıma geldi. Başbaşa hasbihâl ettik. Müstesna zekâ ve kavrayış hassasının buna da, çoğunluğu tatmin edecek bir hâl çaresi bulacağı muhakkaktı. Nafia Vekilliğinden istifam hakkındaki düşünceme Paşa da iştirâk etti.

AYRI - GAYRI OLMAMALI

Ertesi günü yine, doktorların tavsiyesi üzerine yatakta kalmaya mecbur oldum. Ankara'ya gelişimin ilk günlerinde böyle yatakta mıhlanıp kalışıma çok üzülüyordum. O gün ziyaretime ilk gelen Ali Fethi Bey oldu. Mustafa Abdülhalik Bey'in mebusluğu meselesini ve Vekiller Heyetine kimin başkan seçilmesi uygun olacağını düşündük. Kendisi, Mustafa Abdülhalik Bey'in idare işlerinde vukuf ve tecrübesi dolayısiyle Ankara valililiğine tayinini münasip görüyor ve Vekiller Heyeti başkanlığına da beni tensip ediyordu. Öğle vakti, davetim üzerine Erzurum mebusları Necati ve Hüseyin Avni Beyler yanıma geldiler. Mustafa Kemal Paşa ile aralarında baş gösteren anlaşmazlık hakkında uzun uzadıya görüştük. Ben, içinde bulunduğumuz müşkül şartların, hepimizi tek vücut halinde çalışmağa icbar ettiğini ileri sürerek -ne suretle olursa olsun- anlaşmazlıklara meydan verilmemesini iki taraftan da samimiyetle istiyordum. Malta'da bulunduğumuz sırada, tek tesellimiz Ankara'dakilerin pek samimi bir kardeşlik havası içinde çalışmakta olduklarını bilişimizdi. Ankara'ya gelip de, havanın hiç de uzaktan göründüğü gibi olmadığını sezince çok üzülmüş ve bu gibi hallerin önüne geçmek için çalışmayı vazife bilmiştim. Necati ve Hüseyin Beyleri de aradaki anlaşmazlığı gidermeleri için gerekenleri yapmağa davet ettim. Yavaş yavaş eski samimiyetin tesisi mümkün olacağını zannediyorum.

Nihayet, iptidadan beri tedavimle meşgul olan Doktor Refik (Saydam) Bey'in müsaadesiyle, 21 Kasım günü yataktan çıktım ve meclise gittim. O Nafia Vekâleti meselesi ve istifam bahis konusu oldu. Ben de vekillerin, meclisin tam itimadına mazhar olarak seçilmesi lüzumunu izah ettim.Ve dedim ki: "Ben bu milletin aciz bir ferdi ve ecîriyim. Bu milletin bana lâyık göreceği vazife ne olursa olsun, benim için şereftir. Bu meyanda bir kağnı kolu kumandanı olarak, muvaffakiyetler kazanan bir ordunun bir tek neferine bile hizmet etmek benim için bir mazhariyettir. Yalnız meclisin vekâletini deruhte edebilmekliğim için umumî heyete yakın bir çoğunluğun reyini zarurî görüyorum, dedim. Bunun üzerine yeniden yapılan seçimde, bir tek müstenkife karşı, itimat ettiler. Ben de o akşam üstü, Allah'a tevekkülle, işe başladım.

22 Kasım günü tebrike gelenler ve bu arada Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi, Cevat ve Yakup Şevki Paşalarla bir müddet görüştükten, dairedeki işlerle de meşgul olduktan sonra, rahatsız bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı, Çankaya'da ziyaret ettim. Fethi Bey de geldi. Ertesi günü Vekiller heyetinde bahis konusu olacak meseleler

hakkında görüştük.

24 Kasım günü öğleye kadar dairede meşgul oldum. Öğleden sonra mecliste gene Vekiller Heyetinin vazife, mesuliyet ve kuruluş şekli hakkındaki kanun lâyihasının müzakeresi vardı. Mustafa Kemal Paşa rahatsız olmakla beraber, Meclis'e geldi, müzakerelere iştirâk etti. Gece de Vekiller Heyeti halinde toplandık ve heyetçe halledilecek birçok hususlar hakkında Afgan sefirini ziyarete gittim. Vekillerden ve mebuslardan bazılarıyle, ülemâdan mürekkep bir ziyaretçiler kalabalığı vardı. Sefir hoş, bilgili ve zeki bir zat... Akşama doğru, İkinci Ordu Kumandanlığına tâyin edilen Yakup Şevki Paşa'yı uğurlamaya istasyona gittim. İki yıla yakın Malta'da, mahpus ve oda arkadaşım olan Paşa, bir ân evvel cephedeki vazifesine kavuşmak heyecanıyle pek mütehassisti. Biz de, bütün samimiyetimizle kendisine muvaffakiyetler diledik.

RUTİN İŞLER YÜRÜYOR

26 Kasım günü öğleden sonra mecliste, gene Vekiller Heyetine ait kanun lâyihası müzakere edildi. Mustafa Kemal Paşa da hazır bulundu. Biraz rahatsız, fakat yorgun değil. Muhalefet edenlere karşı gene, hamdolsun, duruma hâkim. Gece, geç vakitlere kadar Vekiller Heyeti halinde bazı evrak üzerinde çalıştık. Toplantımız ertesi günü de devam etti.

27 Kasım sabahı mecliste, aynı meselenin müzakeresi gene bir hayli sürdü. Mustafa Kemal Paşa maruz kaldığı muhalefete karşı, tetkiklerle meşgul. Hücumu pek şiddetli olacağı hissolunuyor. Akşam Mustafa Kemal Paşa ile birlikte, İzmit mebusu Hamdi Namık Bey'in davetinde idik.

29 Kasım, sabahtan itibaren dairede meşgul oldum. İki gündür İnebolu'da bulunan Refet Paşa'dan, beraberinde olan İngilizlere dair henüz, müsbet bir malûmat alınamadı. Gerçi İngilizlerin ticaret maksadiyle geldikleri haberi varsa da, acaba doğru mu? İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği ise hiç bir İngilizin, müzakere için Anadolu'ya gitmiş veya gönderilmiş olmadığını hem de gazetelerle ilân etmiştir.

1 Aralık günü öğleden sonra Afgan Sefiri, arkasından Azerbaycan Sefiri ziyaretime geldiler, onlardan sonra Giresunlu Osman Ağa da geldi. İlk defa gördüğüm Osman Ağa, Giresunlu gönüllülerden müteşekkil müfrezeleriyle Meclis Reisliği makamının muhafızlığı vazifesini görüyor. Tam Karadeniz uşağı, yaman ve açık gözlü bir ağa... Karadeniz kıyılarında, bilhassa Samsun havalisindeki Puntosçuları te'dip harekâtını idare eden Nurettin Paşa'yı, merdâne müdafaa ediyor. Kabahat varsa, bizimdir. Nurettin Paşa, bizim Karadenizli kardeşlerimizi kurtarmak için dindarâne bir surette çalışmıştır. Allah ondan razı olsun, diyor. Tek arzusu da, Giresun'da noksan kalan temizliği ikmâl etmek üzere muvakkat bir zaman olsun, tekrar oraya gitmek.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ÜÇ SAAT SÜREN NUTKU

Öğleden sonra Meclis'te idik. Mustafa Kemal Paşa üç saat süren nutku ile Vekiller Heyeti hakkında encümence tertip edilen kanun lâyihanın Büyük Millet Meclisince kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye kanuniyle tezat teşkil ettiğini isbât eyledi. Fakat reye konulunca, red için yetecek çoğunluk bulunmadığı anlaşıldı ve bir çok tartışmalarla ertesi güne bırakıldı. Ben bu tâlikten istifade etmek istedim. İki gün, yakın arkadaşlarımın da yardımıyle durmaksızın yaptığım arabuluculuklarla muhalif ve muvafıkları Mustafa Kemal Paşa ile birleştirmeğe muvaffak oldum ve bu suretle Vekiller Heyeti kanununu müştereken iki encümene birden havale ettirerek, tartışmaların önünü aldık.

7 Aralık günü Meclis'te gizli oturum yapıldı. Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar askerî vaziyet hakkında izahat verdiler.

Mebusların çoğu, ordunun epeydir hareketsiz kalışından şikâyetle, ne zaman taarruza geçebileceğini merak ediyorlardı. Bu konuda verilen izahattan mutmain olamıyanların itirazları yükseldi. Münakaşalar oldu.

Nihayet Mustafa Kemal Paşa, Fransız devlet adamı Franklen Buyyon ile Konya'da buluşmak üzere harekete karar verdi. Yusuf Kemal Bey de beraber gidecekti.

Paşa, o akşam bize geldi. Yusuf Kemal ve Fethi Beyler de birlikte, gece yarısından bir saat sonraya kadar görüştük. Bir saat mesafede, 60 kişilik bir süvari çetesinin harekette bulunduğu haber verilince, takibine bir müfreze çıkarıldı. Mustafa Kemal Paşa, sabah erkenden, beşte hareketi kararlaştırdığı halde, otomobilin hazırlanmaması yüzünden, saatlerce gecikti. Paşa, Konya'dan cepheye gidecekti. Gitti ve 18 Aralık sabahı, cepheden döndü. Franklen Buyyon'la mülâkatlarından memnun olduğunu söyledi ve biraz istirahattan sonra Vekiller Heyeti halinde toplanarak, onunla görüştükleri hususların icaplarını teemmül ve icra ile meşgul olmağa başladık. İlkbahara kadar, askerî hazırlıklar esbabının daha büyük ölçüde temini lüzumu hasıl olmuştur. Refet Paşa da bu akşam geç vakit İnebolu'dan geldi ve geceki Vekiller Heyeti toplantısına katıldı.

23 Aralık - Dün gece Azerbaycan Sefiri İbrahim Abılof Bey şerefine, Ali Fethi Bey buradaki salonda bir eğlenti tertip etmişti. Azerbaycan

usulü Tar çalındı, rakılar yapıldı, şarkılar söylendi ve yemek de onların usulünce, sabahın dördünde yendi. Şahsen çok rahatsız ve muztarip oldum. Fakat daha ziyade, rahatsızlıktan yeni kalkan Mustafa Kemal Paşaya acıdım. Zira o da nezaketen dâvetin sonuna kadar kaldı.

YOKLUKLAR, YOKLUKLAR

Bugünlerde asabımız da biraz bozuk. Hükümetin parasızlık sıkıntısı hakikaten müşkül... Maliye bu işe bir çare bulamıyor.

Nafia Vekâletinde ise başladığım günden beri memlekete azami derecede faydalı olabilmek için, zamanın şartlarını da gözönünde bulundurarak giriştiğim bütün teşebbüslerde, bu işlerin benim harcım olmadığı kanaatine vardım.

Zirai: Meşrutiyetin iptidasından beri maruz kalınan çeşitli iç ve dış ayaklanma ve harp gaileleri yüzünden Nafia işlerinin esaslı şekilde ele alınmamış olmasından dolayı, yurdun dört bir tarafı, yer yer imara muhtaç bir durumda bulunuyordu. Köylere varıncaya kadar her taraftan vâki olan şose, demiryolu, su, köprü, liman, baraj vesaire istekleri, benden önce olduğu gibi, bilhassa ben vekâlete geldikten sonra,arkası alınamaz bir halde birbirini takip ediyordu.

Bu hususta bir fikir edinmek için, meselâ Şark Cephesi kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın, Nafia Vekâletine seçilmemi tebriki müteakip, faaliyet sahası olan bölgenin bir an evvel giderilmesini temenni eylediği ihtiyaçlarını bildirmek üzere gönderdiği şu telgrafına bir göz gezdirmek kâfidir.

"Vekiller Heyeti arasına girmenizden memnuniyetim büyüktür. Pek yakında milletimizin mes'ut bir hayata mazhariyetini taarruzdan sonra, nafia işlerine ait Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye arzettiklerimi bilhassa size aynen ve ehemmiyetle yazıyorum:

KARABEKİR PAŞA'NIN KUTLAMA MEKTUBU

"Şimdiye kadar demiryolu, şose, liman gibi iktisadımızın temellerini lâzımı gibi atamamaklığımız, projelerin tertibinde haricî veya dahilî hususî tesirlerden azâde kalmamaklığımızdan olduğu zannındayım. Balkan Harbinden evvel Fransız şirketlerine verdiğimiz külliyetli paraya karşılık Anadolu'da göze çarpan bir şey temin edilmemiştir. Çünkü, her mebus, kendisini seçmiş olanlara karşı bir şey yapmış, zamanın Nafia Nazırı da, her tarafta ümrân başladı, kırk elli senden bütün memleket muntazam şebekelere mâlik olacak zanniyle para ve kuvveti, eski muazzam imparatorluk topraklarımıza serpiştirilmiş ve neticede Ankara-Sivas-Erzurum gibi ana damarımız bile mefluç bırakılmıştır. Vekâlet-i celilelerinin tasavvurlarını bilmiyorsam da Erzurum-Trabzon demiryolunun yapılması hakkında bazı sözler işittiğimden, fikrimi iktisadî, siyasî ve askerî tetkiklerime istaneden arzeyliyorum.

Anadolu'nun cenup ve garbında iyi kötü binalar ve bunlara müntehi demiryolları vardır. Fakat Karadeniz kıyılarında liman da, herhangi bir limana ulaşan demiryolu da yoktur.

Liman yapmak epeyce masrafa muhtaç olduğundan, şimdilik ortalama bir yerde olması dolayısıyle Samsun'un güzel bir liman haline getirilmesiyle şirk ve garpten buraya uzanan demiryolları yapmak da esas olmalıdır. Ankara-Sivas-Erzurum demiryolu iktisadî, siyasî ve askerî bütün ehemmiyetlere haizdir. Erzurum-Trabzon hattı iktisaden masrafını koruyamıyacağı gibi Erzurum-Sivas hattı mevcut değilse, askerlikçe, düşmanın işine daha çok yarar. Siyaseten mahzuru de pek ziyadedir. Çünkü Ruslarla hudut yakınında, Fransa veya sair bir devletin siyasî entrikası -üssü herekesi-olacağından, Rusların tamah nazarını çekeceği gibi, demiryolunun İran içine girmesi halinde Avrupa devletlerinin de hırsına mucip olabilir."

Kâzım Karabekir Paşa netice olarak, herşeyden evvel Ankara - Sivas - Erzurum demiryolunun inşası ve şimdilik Karadeniz'de Samsun'un liman olarak kabulü ile Sivas'a bağlanmasını istiyor ve bunun için de mahallî hükümetlerin halkı kuvvetli şirketler teşkiline teşvik eylemelerini tavsiye ediyordu.

PROJELER DOSYADA

Yurdun, nafia işleri bakımından yer yer ne kadar ihtiyaç içinde kıvrandığını sarahatle gösteren bu telgraf gibi, daha birçokları o günkü şartlar içinde maalesef, dosyalarında hıfz edilmekten başka bir muameleye tâbi tutulamıyordu.

Ankara'nın o günlerinde duyulan yokluk, yalnız maddî de değildi. Aynı zamanda çeşitli nafia işlerini başaracak meslekten elemanlar da yeteri kadar yoktu. Bütün bu yokluklar ve imkânsızlıklar yüzünden meselâ Ankara istasyonundan Meclis binasına kadar olan bir kaç metrelik şose bile, bir yıldan beri yapılamamıştı. Bu durumda memleket ölçüsündeki işleri yapmak sorumluluğunu üstüme almakta mazurdum. İşte bu sebeple, bu vazifenin, hiç değilse, meslekten yetişmiş bir ehline verilmesine meydan bırakmak için, bugün 7 Ocak 1922'de Nafia Vekâletinden istifayı doğru buldum, îstifanâmem gizli celsede okundu. Kabul etmeyecek oldular. Söz söylemek zorunda kaldım ve sui-tefsir edilmemesini rica ettim. Güçlükle kabul olundu. Bir müddet sonra Meclis İkinci Reisliğine seçildim. O sırada Meclisteki muhalefet de, her fırsattan istifade ile hükümeti tenkit hususundaki şiddetini arttırarak Mustafa Kemal Paşa ile aralarındaki anlaşmazlıkların genişlemesine yol açıyorlardı.

MUHALEFET SESİNİ YÜKSELTİYOR

Bu arada Kâzım Karabekir Paşa da, Ankara'da alınan veya alınması tasavvur edilen bazı kararları tasvip etmediğini belirten iş'arlarda bulunuyordu.

MECLİS, MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN ENDİŞE EDİYOR

Ben bu anlaşmazlıkları gidermek için, taraflar arasında uzlaşmayı sağlamak maksadıyle durmaksızın çalışmak zorunda kalıyordum. Muhaliflerin başında görünen Hüseyin Avni, (Çolak) Selâhattin ve bilhassa Kara Vasıf Beyler, benim de, Mustafa Kemal Paşa'nın da arkadaşlarımızdı. Bunların başlıca muhalefetleri; "Devlet ve hükümet işlerinin meclis mürakebesinden sıyrılarak, tek elden idare edilmeğe doğru gittiği" kanaatlerinden doğup, bunu önlemeye matuf görünüyordu.

Bu nokta da pek hassas olduklarını belirterek, bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın hem Meclis, hem Hükümet başkanı ve aynı zamanda Başkumandan olarak, bütün yetkileri elinde toplamış olmasından endişe ettiklerini gizleyemiyorlardı. Halbuki, o günkü durumda, böyle olması zarurîydi. Başka çare yoktu. İcra selâhiyeti de elinde bulunan meclisin, o zamanki şartlar içinde, hükümeti de kendi Reisinin Başkanlığında bulundurması gerekiyordu. Buna rağmen bizzat Mustafa Kemal Paşa da, meselâ Başkumandanlık meselesinde, bu geniş yetkiyi isterken, suiistimal edilmesi ihtimalini, "Nazar-ı dikkatinizi celbederim," diyerek işaretle, üç ayda bir yenilenmesi şartıyle istemişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın, bu derece anlayışlı ve makul teklifi karşısında dahi çekingen davranarak, itiraza kalkan muhalifleri teskin için, o akşam Kara Vasıf Bey'in evinde toplanmalarını sağladığım diğer bazı arkadaşlarla birlikte uzun uzadıya konuşup sonunda hepsini teklifi kabule razı etmiştim.

İlk evvel, hükümet heyeti, yani İcra Vekilleri olacak zevatı; Büyük Millet Meclisi umumî heyeti, teker teker bizzat seçerdi. Bu usulün tecrübe ile aksaklıkları görüldüğünden, Meclis Riyaseti makamının aday göstermesi suretiyle İcra Vekillerinin seçilmesi usulüne gidilmesi istenmiş ve bunun için de ilgili encümenlere müştereken "Hükümetin vazife ve mes'uliyeti ile suret-i intihabı" hakkında yeni bir kanun lâyihası hazırlattırmıştı.

Hazırlanan bu kanun lâyihasının birinci maddesi aynen şu idi: "Büyük Millet Meclisi Reisleri ve Reis vekilleri ile devlet teşkilâtına tekabül eden Şer'iye, Evkaf, Dahiliye, Hariciye, Adliye, Müdafaa-i Millîye, Muvazene-i Maliye, İktisat, Maarif, Nafia, Sıhhiye ve Muavenet-i

İçtimaiye Encümeni Reislerinden, İcra Vekilleri Reisinden mürekkep bir Heyet, her vekâlet için müzakere ile Meclis âzasından en az üç zatı namzet olarak gösterir. Meclis bunlardan birini intihap eyler."

MECLİSTE SERT TARTIŞMALAR

Meclis hararetle münakaşalar sonunda, bu maddeyi kabul etmeyince, ertesi günü İcra Vekilleri Heyeti ile reisinin Büyük Millet Meclisi tarafından gizli reyle ve mutlak ekseriyetle Meclis âzası arasında ayrı ayrı seçilmesini istiyen madde, çoğunlukla kabul edildi. Bu kanun kabul edilince, işbaşında bulunan İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa ile vekiller yerlerini yeni kanunla seçilecek arkadaşlarına bırakmak üzere istifa ettiler. Teker teker verilen bu istifalar Meclis'te okundu. O günkü meclis toplantısına reis vekili sıfatıyle ben başkanlık ediyordum.

Bu münasebetle dedim ki: "Son kabul edilen kanun üzerine, Vekiller Heyeti istifa etmiştir. Yenileri seçilinceye kadar memleketin hükümetsiz kalması muvafık olamıyacağından, vekillerin vazifelerinde vekâleten devamları münasiptir sanırım."

Bu teklifim, hay hay, sesleri ile muvafık görüldü ise de, bazı mebuslar, yeni İcra Heyetinin seçilmesinin geciktirilmemesini, hemen bugün seçime gidilmesini ısrarla istediler.

Bazıları da: "Düşünelim, böyle acele olmaz" diyorlardı. Nihayet, verilenler arasında, İcra Vekilleri seçilmesinin üç gün sonraya bırakılmasını teklif eden takrir kabul edildi.

11 Temmuz günü sabahı, Müdafaa-i Hukuk grubu idare heyeti, Darülmuallimin konferans salonunda Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında, fevkalâde bir toplantı yaparak, bu meseleyi görüşmeğe başladı. Müzakere pek hararetli safhalar arzederek, saatlerce sürdü. Sonunda hemen hemen bütün milletvekilleri, yeni hükümetin benim tarafımdan kurulmasını ister bir vaziyet aldılar.

Muvafıkların teşkil ettikleri bu birinci grup gibi, muhaliflerden mürekkep olan ikinci grup da bu noktada fikir birliği gösteriyordu. Fakat ben, hakkımda gösterilen bu teveccüh ve itimada rağmen, o günkü şartlar altında bazı düşüncelerle yeni hükümeti kurmak sorumluluğunu üstüme almak istemiyordum. Muvafık ve muhalif mebuslar Mecliste etrafıma toplanarak, ısrarla rica ettikleri halde, kabulde mazur olduğumu beyan ile arkadaşlar arasından başka birinin bulunup seçilmesini tavsiye ediyordum. Bir iki gün böyle devam etti. Bu suretle hükümet kurulamadı. Üçüncü günü akşamı, Mustafa Kemal Paşa beni Meclisteki odasına davet etti: "Rauf kardeşim, dedi, niçin

istinkaf ediyorsun ki? Meclis senin üzerinde duruyor. Başka birini seçmek istemiyor. Anarşi olacak. Kabul etmeyişinin sebebi ne?"

MUSTAFA KEMAL PAŞA: BEN NAMUSSUZ MUYUM?

- Söyliyeyim Paşam, dedim. Ben bu vazifeyi kabul edersem, sen yine benim işime karışacaksın. Ben de buna tahammül edemiyeceğim ve çekilmek zorunda kalacağım. Halbuki benim imanım, bu orduların başında bu milleti senin kurtaracağın merkezindedir. Bu yüzden, seninle ihtilâfa düşmeyi kat'iyen kabul edemem.

Mustafa Kemal Paşa, son derece samimî bir tavırla:

- Kardeşim, ben namussuz muyum? deyince, hayret ettim.

- Ben böyle bii' şey söylemedim;

- O halde, sana namusumla söz veriyorum. Heyeti Vekile Reisliğini kabul et, hükümeti kur, senin hiçbir işine karışmayacağım, dedi ve hakikaten dediğini yaptı.

YENÎ HÜKÜMETİ KURMAYI KABUL ETTİM

İşte bu suretle, vazifeyi kabul ettim. Ve Meclisin 204 mebustan 197'sinin reyile Vekiller Heyeti Başkanlığına seçildim.

Yeni vazifeye başlarken, usulen Büyük Millet Meclisi İkinci Reisliğinden istifa ettiğimi aşağıdaki yazı ile Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya arzettim:

"Heyeti Celilece intihap buyurulduğum Vekiller Heyeti vazifesine devam etmek üzere Meclis İkinci Reisliğinden istifa eyliyorum.

Yüksek Meclisce vukubulan intihap neticesinde dört buçuk ay müddet zarfında İkinci Reislik vazifesi ifa ettiğim esnada, gerek taraf-ı celili riyasetpenahilerinden ve gerekse Yüksek Meclisten ve muhterem umumî heyetten gördüğüm teveccüh ve müzaheretlere arzı şükran eyliyerek maruz istifamın kabulüne delalet-i samilerini istirham eylerim efendim."

Vekiller Heyetine benimle beraber, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletine Fevzi Paşa (Mareşal), Şer'iye Vekâletine Abdullah Azmi Efendi, Müdafaa-i Milliye Vekâletine Kâzım Paşa (Özalp), Hariciye'ye Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), Maliye'ye Hasan Fehmi, Maarife Vehbi, Sıhhıye'ye Dr. Fuat Beyler seçilmiş ve bunlara ilâveten İktisat, Adliye ve Nafia vekâleti vekilliklerine de Mahmut Esat, Celâlettin Arif ve Reşat Beyler getirilmişlerdi.

Hükümet olarak çalışma konumuz, her şeyden evvel, tabiatiyle memleketin içinde bulunduğu durumun gerektirdiği müdafaa işlerine müteveccih olmakla beraber, artık bütün varlığımızla taarruza hazırlığın son safhasına girmiş bulunuyorduk.

O sırada Birinci Dünya Harbi sonunda, İngilizlerle ilk defa aramızı bulmaktaki rolü malûm olan General Tavnsent de Adana yolu ile Anadolu'ya geçmiş ve Ankara'ya gelmişti.

İngiltere'de Türklük ve Türkiye lehinde mücadelelerde bulunduğu yakinen bihnen General Tavnsent'i biz de iyi suretle karşılayarak, Refet Paşa'nın Keçiören'deki köşküne misafir ettik. Ve yanına bir deniz yüzbaşımızı mihmandar olarak verdik.

General Tavnsent, bu defa Avam Kamarası âzası sıfatıyle ve bu Kamaranın birçok âzaları da ve kendi ifadesine göre (Türklerle 1918 senesinde olduğu gibi, sulha zemin hazırlamağa çahşmak üzere) geldiğini söylüyordu. Ancak, Allah'a şükür, 1918'deki durumda değildik. O zaman başta Almanya olmak üzere, müttefiklerimizle beraber, harbe refakat etmek felâketine uğramış olduğumuzdan, bir mütareke için General'in teklif ettiği arabuluculuğu memnuniyetle kabul etmiştik. Fakat bugün hamdolsun, yenilmek aklımıza gelmedikten başka, karşı tarafın zaman zaman çeşitli yollardan yaptığı teşebbüslerle, asla sulha varılamıyacağını kat'î şekilde anlamış olduğumuzdan, devamlı çalışmalarla günden güne arttırdığımız harp gücümüz ve memleketi behemehal tam bir kurtuluşa kavuşturmak hususundaki sarsılmaz azim ve irademizle, mukaddes bildiğimiz gayemize yaklaşmakta olduğumuzdan emindik.

General Tavnsent'e de Türkiye ve Türkler hakkında gösterdiği samimiyet ve hayırhahlıktan dolayı teşekkürler edilmekle beraber, bu durum da izah edilerek, bizim için artık mütarekenin de, sulhun da, ancak silâhlarımızın kat'î zaferiyle tahakkuk edebileceği münasip şekilde anlatılmıştı.

4 Ağustos günü, Ankara'da, ilk Kurban Bayramını idrak ediyordum. Resmî daireler ve müesseseler gibi, çarşı pazar da, öteden beri devam edegelen geleneğe uyularak, kapalı kaldı. Bayram namazı Vekiller, Mebuslar ve büyük bir cemaatle Hacıbayram Camii Şerifinde kılındı. Ordunun bir an evvel zafere kavuşarak, millet ve memleketi kurtuluş ve saadete ulaştırması için dualar edildi. Halk pek samimî bir şekilde bayramlaştı.

CEMAL PAŞA VURULUYOR

Fakat bayramm ikinci günü, Cemal Paşa'nın Tiflis'te şehit edildiği haberi alınınca, herkes müteessir oldu. Kara haberi Anadolu Ajansı da resmen tebliğ edince, Ankara'daki yabancı sefirler ve bu arada Rus sefiri Aralof da, ziyaretime gelerek hükümeti adma beyanı teessürle, aynen; "Cemal Paşa, Türkiye'nin büyük bir evlâdı ve Rus - Türk dostluğunun ateşli bir taraftarı olduğu için, teessürümüz pek derindir." diyerek, tâziyette bulundu. Ve kaatillerin şiddetle takip edilerek, 40 kişinin tevkif edildiğini, muhakeme neticesinde faillerin şiddetle cezalandırılacakları hususunda kat'î teminat verdi.

Ben de birlikte şehit olan iki yaveriyle beraber Cemal Paşa'nın nâşının, Erzurum'a naklini kararlaştırarak bu hususta ilgililere gereken emri verdim.

15 Ağustos 1922 günü, Ankara'da büyük bir yangın oldu. Rus Sefareti binalarından birinde çıkan yangın, söndürme vasıtalarının noksanlığı ve susuzluk yüzünden genişleyerek, Kurşunlu Camiine de sirayetle, zaten harap olan şehri bütün bütün kül etmek tehlikesini arzetti. Mustafa Kemal Paşa ile, yangın yerine gittik. Gereken tertipleri aldık. Ve bilhassa Paşa, süratle ilerliyen yangının, mevcut su ile söndürülemiyeceğine kanaat getirince, tahrip kalıpları kullanılmasını emrederek, felâketi yirmi küsür ev ile bir cami ve dükkânın yanmasıyle durdurmaya muvaffak oldu. Ankara'lıları büyük bir heyecan ve telâşa düşüren bu yangın hâdisesinden bir hafta kadar sonra, gazetecilerin ricalarını kabul ile bir basın toplantısı yapıldı.

İLK BASIN TOPLANTISI

23 Ağustos Çarşamba günü gazeteciler İcra Vekilleri Riyaseti makamında ziyaretime geldiler. Sormak istedikleri birçok şeyler olduğu her hallerinden belli olan gazetecilere, evvelâ; içinde bulunduğumuz günlerin nezaketini lâyıkiyle idrak ederek, ona göre konuşmamız gerektiğini ve kendilerini her hususta aydınlatmayı arzu etmekle beraber, söyliyeceğim şeyleri yazarken, memleketin ve milletin yüksek menfaatlerini daima gözönünde bulundurarak, çok dikkatli ve hassas bulunmaları gerektiğini hatırlattım. Ve sual sormakta serbest bıraktım. Bunun üzerine sıra ile birçok mühim dış meseleler hakkında sualler sorarlarken, bilhassa umumî efkârın, şiddetle merak ettiği, taarruz meselesine de temas ettiler. Herkes gibi, onlar da, ordumuzun daha ne kadar bekliyeceğini, taarruza geçmeğe ne vakit karar verileceğini merak ediyorlardı. Tabiî, bu gibi sualleri cevaplandırmakla mazurdum. Buna rağmen, hayli müşküllerini halletmek ve bu arada gazetecilik işlerinin kolaylaştırılması için ileri sürdükleri bazı mütalâaları dikkat nazarına alacağımızı ve bir kısmını is'af edeceğimi vaadettim. Pek memnun ayrıldılar. Zannediyorum ki, bizde yapılanların ilki olan bu basın toplantısı, bir saatten fazla sürmüştü.

Ertesi gün Büyük Millet Meclisinde Malûl Gazilerin terfihi hakkında mühim, kanun lâyihası müzakere ediliyordu. Meclis'e gittim. Ve hükümet adına, kanunun bir an evvel müzakere edilip, çıkarılmasını rica ettim.

1922 Ağustosunun 26'ıncı günü, takvime göre, Hicret-i Nebeviyenin 1341inci gününe tesadüf ediyordu. O sabahki Ankara gazeteleri, büyük taarruzdan henüz malûmatları olmadığı halde, âdeta güzel bir hissi kablelvuku ile bu takvim haberini aynen şöyle veriyorlardı:

"Bugün Muharremin birinci günü ve 1340 Hicrî yılından 1341 yılına geçiyoruz. Bu yılın memleketimiz ve bütün vatandaşlarımızla İslâm âlemi için kurtuluş ve refah ile kapanmasını temenni ve Cenabı Hak'tan ordumuza tam bir zafer ihsanını niyaz ederiz."

Hakikaten de ordumuz o sabah, yurdu tam kurtuluş ve refaha götürecek olan muazzam zaferin ilk başarılı hamlelerine atılmış bulunuyordu.

BÜYÜK VE KAT'İ ZAFER

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, muvaffakiyet müjdesini bize 26 Ağustos tarihli tegrafıyla verir vermez, ben de Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Reisi sıfatıyle, bir yandan Büyük Millet Meclisini keyfiyetten haberdar ederken, bir yandan da halk ve memurlarımıza hitaben şu beyannameyi hazırlatıp, yayınladım.

"Bugün sabahtan itibaren Garp Cephesinde muharebe başlamıştır. Kahraman ordularımız vatanın namus ve istiklâlini kurtarmaktan ibaret olan ulvî vazifeyi ifa için tevfikat-ı Süphaniyeye istinaden, tekmil cephede canî ve müstevli düşmanla çarpışmaktadır. Hâdise bu sabah Büyük Millet Meclisine arzedilmiş ve Meclis Umumî Heyeti milletin emellerinden mülhem olarak ordularımızın muzafferiyetini Cenabı Hayrünnasirîn'dan niyaz eylemiştir. Millî cidalin iptidasından beri kat'î zaferin istihsali için mukadder olan mesut günler inşaallah artık yaklaşmıştır.

Bütün kumandanları, zâbitleri ve neferleriyle ordularımız ve kardeşlerimizden mürekkep bir şahamet manzumesi olan ve beşer tarihi müvacehesinde en lekesiz, en mukaddes bir dâvanın tahakkuku uğrunda fisebilillah kanını akıtan ordumuz için, nusret-i İlâhiyeyi tazarru edelim. Ve mübarek mabetlerimizde kemâl-i huşû ve ihlas ile muvaffakiyet niyaz eyliyelim. Bütün memurlar ve fedakâr halkımızın ordularımıza maddeten ve mânen yardıma devam eyleyerek, millî mücahededen nasibedar-ı mefharet olmalarını rica ederim efendim."

Cepheden birbiri ardı sıra muvaffakiyet haberleri geldikçe, artık büyük ve kat'î zafere ulaşılmakta olduğu tahakkuk ediyordu. Nitekim, daha 27 Ağustos günü, Ankara'daki yabancı sefirler beni makamımda ziyaret, tebriklerde bulundukları gibi, yine aynı günde Moskova'dan Rus Federatif Sosyalist Şûrâlar Cumhuriyeti Harbiye Komiseri Karahan'dan şu tebrik telgrafını da aldım:

KARAHAN'DAN GELEN TEBRİK

"Kahraman Türk ordusunun, Yunan ordusu üzerinde ihraz etmiş olduğu büyük zaferin haberini şimdi aldım. Bu münasebetle bizim en samimî ve kalbî tebriklerimizin kabulünü rica ederiz. Buna ilâveten, bu müşa'şa muzafferiyetin yalnız Türk milletini değil, aynı zamanda ve aynı derecede Rus milletini de sevindirip şadüman etmiş olduğunu temin ederim. Türk milleti senelerden beri Mustafa Kemal Paşa gibi bir askerî ve siyasî dehanın rehberliğiyle Avrupa emperyalizmine karşı muazzam bir mücadele icra etmektedir. 14 yıldan beri durmaksızın, kendi varlığı için mücadele eden Türk milleti, büyük muharebenin yapmış olduğu yorgunluklara ve ıztıraplara rağmen binbir türlü tahammül edilmez zorluklar için, yine kendi varlığından lâzım olan kuvvetleri buldu ve hayat ve istiklâli için mücadeleyi idame etmekte tereddüt etmedi."

"Bu mücadelede Türk milleti mutlak galip olacaktı. Bu muzafferiyet Avrupa emperyalizminin Yunanlılar vasıtasıyle Türkiye üzerine yaptığı tehacümlerden, Türkiye'nin kurtuluşunun ilk mesut başlangıcıdır. Türk milleti bilmelidir ki; Rus milletinin bu muazzam mücadelesini takip etmekte idi ve Türkleri tam bir muzafferiyete ve sulh ve selâmete yaklaştıran her türlü muvaffakiyetlerinize, Türkler kadar mesrur olmaktadırlar. Bu kadar meşakkat ve azaplara, bunca fadakârlıklara tahammül etmiş olan Türk milleti nihayet mesut ve şanlı bir sulha nail olmak hakkını kazanmıştır ve öyle bir sulh ki, bu ini iletin yaralarını ve ihtiyaçlarını tamir etmeğe kefil olsun. Rus milleti, Türk milletinin ihraz ettiği muzafferiyetten dolayı tebrik ederken, bu mesut sulh gününün yakın olduğuna emindir."

Ertesi günü, Rus Hariciye Komiseri Karahan'a şu cevabı verdim:

KARAHAN'A CEVAP

"Yunanlılara karşı ihraz edilen muzafferiyet münasebetiyle göndermek lütfunda bulunduğunuz tebrik telgrafnamesinden pek ziyade memnun ve Türk milletine asude ve sakin bir çalışma hayatı imkânını bahşedecek seri bir sulh hakkındaki temennilerinizden pek ziyade mütehassis olarak, müşkül günlerimizde ilk defa bize dost bir el uzatmış olan Rusya'nın tebriklerini almakla, bahtiyar olduğumuzu beyana müsaraat ederim.

Pek güzel söylediğiniz veçhile, haşin olduğu kadar beklenmedik bir hücumun kurbanı olan Türkiye, milletinin yenilmez kudretinde, askerlerinin şecaatinde ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin askerî ve siyasî dehasıyle, evvelâ müstevliye mukavemet ve sonra onu toprağımızdan tardetmek için lâzımgelen kuvveti bulmuştur.

Yakında vukuunu umduğumuz şerefli sulhtan sonra da mücadele esnasında iki memleketi birbirlerine birleştiren uhuvvetkârane ve muhaderetkârane rabıtaların daha ziyade kuvvet bulacağı şüphesizdir. Telgrafnamenizde beyan buyurulan hislerden dolayı en samimî teşekkürlerimi tekrar takdim ederim.

Büyük Millet Meclisine de her gün gidip Başkumanlıktan gelen muvaffakiyet haberleriyle, sefirlerin tebriklerini bildiriyordum. Meclis, her muvaffakiyet haberini içten gelen tezahürlerle karşılıyor ve her seferinde, Kırşehir mebusu Müfit Efendi tarafından edilen duaya, ayakta iştirâk ediliyordu.

1/2 Eylül'de Uşak'ın, ertesi günü Eskişehir'in istirdadı ve daha ertesi günü Yunan Başkumandanı General Trikopis'in esir edildiği haberleri geldi. Ordular, durmadan düşmanı eze çiğneye ilerliyorlardı. Her tarafta sevinç içinde, şenlikler yapılıyordu.

İstanbul da henüz işgal altında bulunmasına rağmen, zafer müjdeleriyle yerinden oynamış, günlerdir bir bayram havasında yaşıyordu. Oradan aldığımız haberlerden mahalle aralarına varıncaya kadar bütün Türk semtlerinin bayraklarla donatıldığı, yalnız sarayla resmî dairelerin bu umumî şenliğe katılmadıkları anlaşılıyordu.

PAŞALAR TERFİ EDİYOR

Mustafa Kemal Paşa Başkumandan sıfatiyle cepheden yaptığı bir teklifle; 26 Ağustos 1922'den 30 Ağustos 1922'ye kadar Afyonkarahisar ve Dumlupınar meydan muharebelerinde fevkalâde hizmetleri görülen mirliva Kâzım Paşa, miralay (albay) Osman Nuri, Aşir, Alâattin ve yarbay Ethem Beylerin kanunu mahsus gereğince Türkiye Büyük Millet Meclisince takdirname ile taltif edilmelerini ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın müşirliğe, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile Ordu Kumandanları Nurettin, Yakup Şevki Paşaların ferikliğe (Korgeneral), Kolordu Kumandanlarından İzzettin, Kemalettin, Asım Kâzım, Kâzım Mürsel Paşaların ve diğer 11 Kumandanın birer derece terfi ettirilmelerini inha ediyordu.

TERFİLER KONUSUNDA MECLİSTE SERT TARTIŞMALAR

Başkumandanlığın bu inhası, derhal dikkat nazarına alınarak Vekiller Heyetinde müzakereyi müteakip, bu terfiler yapıldı.

4 Eylül günü toplanan Büyük Millet Meclisine, hükümet adına giden Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa (Özalp) bu hususta izahatta bulunarak takdirname ile taltif edilecek olanlardan gayri, terfileri inha edilmiş olanların terfilerinin hükümetçe yapılmış olduğunu Meclis'e arzetti.

Meclis, cephelerden gelen muvaffakiyet haberleriyle sevinç içinde bulunduğu, hattâ bir gün evvel, Meclis önünde toplanan halkın coşkun tezahürleriyle Ankara en büyük bayram gününü yaşadığı halde, bu (terfiler hükümetçe yapılmıştır) bildirisi üzerine, bazı mebuslar yine itirazdan kendilerini alamadılar. En evvel, ikinci grubun ileri gelenlerinden olan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, "Ordunun büyük muvaffakiyetini ne suretle tebcil edeceğimi bilemiyorum. Bize bu muvaffakiyeti temin için çalışanların, her halde maddî ve manevî mükafatların en büyüğünü hakettikleri şüphesizdir." dedikten sonra, terfilerin meclisten karar alınmadan yapılmış olmasına itirazla: "Bu hak Meclisindir. Çünkü Millî İrade milletin temsil hakkını üzerine almış ve bu hakkı manevî şahsiyette tecelli ettirerek, hiçbir suretle kimse tarafından kullanılmasına müsaade etmemiş olan Meclisindir. Halbuki, terfiler Meclisin iradesi alınmadan yapılmıştır' diye uzun uzun, pek şiddetli itirazlarda bulunmağa başlamıştı.

Müdafaayi Milliye Vekili Kâzım Paşa, buna cevap vererek, yapılan muamelenin kanunsuz olmadığını, çünkü şimdiye kadar muharebelerde, fevkalâde ahvalde bu gibi terfilerin hükümetçe yapılmış olduğunu söylemişse de itirazlar devam etmiştir. Bu münakaşaların başladığını haber alınca, ben de hemen Meclis'e gittim. Ve söz alarak dedim ki:

Orduyu muzafferiyete sevk ile bu milletin saadet ve selâmeti için çalışan her fert gibi, bazı ümera ve zâbitanın alelusul terfileri münasebetiyle söz söyleyen arkadaşlarımızdan bir kısmının ifadeleri arasında pek şiddetli kelimeler kullanılmıştır. Millî iradenin Vekiller Heyetince suiistimal edildiği zannıyle söylenen bu sözleri ümit ederim ki, tashih edeceklerdir. Çünkü Millî İradenin suiistimal edildiğine ben kâni değilim. Vekiller Heyeti, ancak yüksek meclisinizin kendisine

vermiş olduğu selâhiyeti kullanmıştır. Ve bu selâhiyetin bir zerresine tecavüz etmemiştir.

Büyük zaferin istihsalinde gösterdikleri yararlılıklardan dolayı terfileri icap edenler hakkında, harp mevkiinden usulü dairesinde bize gelen kumandanların inhası, Millî Müdafaa Vekâleti Zâtişleri Müdürlüğünün tetkiki üzerine, İcra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik edilmiştir. Şimdiye kadar her nasp ve tayinde, her terfide olduğu gibi, Büyük Millet Meclisi Reisi (Yani Mustafa Kemal Paşa da) yüksek meclisiniz adına, bu Vekiller Heyeti kararına imzasını koymakla, muamele tekemmül etmiştir. Bunun haricinde yapılmış bir muamele bilmiyorum."

Bu izahata rağmen bazı arkadaşlar, yine itirazlarına devam ettiler. Bilhassa Hüseyin Avni Bey, muamelenin yanlış ve meclis iradesi kaale alınmıyarak yapılmış olduğunda şiddetle ısrar ederek tarizini: "Meclis iradesini kaale almıyanları, Yunan kadar memlekete zararlı saydığını söyliyecek kadar ileri götürüyordu. Ben, ilk gençlik çağlarımdan beri her fert gibi, onun vekilinin de memleket ve millet işlerindeki fikirlerini, her kim karşısında ve nerede olursa olsun, daima serbestçe söyleyip savunmasına şiddetle taraftar olduğum, hattâ bu uğurda birçok da çalıştığım için, Hüseyin Avni Bey'in pek şiddetli tarizini de mümkün olduğu kadar müsamaha ile karşılamağa gayret ederek kendisine, bu sözü söylemiş olmaktan nedamet duyması gerektiğini ve herhalde, bir sürç-u lisan eseri olduğunu, yoksa böyle birşey ifade etmek istemiyeceklerini ve bunu behemehal tashih edeceklerini ümit ettiğimi söyledim.

Hüseyin Avni Bey sükûnet bulmuyor bu sefer de: "Fakat işin içinde müşirlik ve feriklik var'" diye Fevzi Paşa ile İsmet Paşa'nın terfileri meselesine dokunuyordu.

O zaman kendisine, Büyük Millet Meclisi Hükümeti devrinde ilk evvel Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Müşirliğe terfi ettiriliş şeklinin de bugün bizim yaptığımızdan farklı olmadığını hatırlatarak: "Şimdiye kadar câri olan kanun ve teamül görüldüğü gibi işte budur. Şu halde yapılan muameleyi kanunsuz saymak doğru değildir. Biz millî emellerin en hürmetkâr evlâtları olarak her arkadaşımız kadar onun bâki, hâkim olması için hayatımızı fedaya hazır insanlarız. Ve şundan da imânım kadar eminim ki, siz milletvekili arkadaşlarım da, terfileri inha ve tasdik edilen zatların, bu taltif ve terfie yaptıkları fedakârane hizmetlerle bihakkın liyakat kesbetmiş olduklarına kani bulunmaktasınız. Binaenaleyh, ortada ne kanuna, ne teamüle, ne de müşterek ve umumî arzu ve tasvibe aykırı yapılmış bir muamele yoktur. Bu muamele de, ne de sair işlerimizde milletin salâhiyetine,

kudretine, umumî temayül ve arzusuna ufak bir taarruz olmamıştır ve böyle bir şey hiç bir zaman hatırımızdan geçmemiştir, geçemez. Şimdi yüksek meclisiniz hakemdir, biz, icra vekilleri heyeti olarak karşınızda hazırız. Vereceğiniz karara, kemal-i hürmetle inkiyat edeceğiz. Vicdanım tamamen müsterihtir. Yalnız, Hüseyin Avni Bey'den tekrar rica ediyorum, biraz evvel nasılsa, bizi telmihen, söyledikleri, "Kanuna aykırı hareketlerde bulunanlar, Yunan kadar zararlıdır." sözünden, vicdanlarının muazzep olduğunu söylemelidirler." dedim.

Hüseyin Avni Bey, "Ben, bu meclisin haklarına hürmet etmeyen, selâhiyetlerine tecavüz ederek, millî hâkimiyete ve iradeyi kıranlar, yani kanunlara riayet etmeyenler için söyledim. Madem ki, böyle bir şey yoktur, o halde, mesele de yoktur, diyerek münakaşaya bir nihayet verince Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey (İnce) Meclis Reisine hitaben:

"Hüseyin Avni Bey sözünü söylemiştir, hükümet de cevabını vermiştir. İki taraf arasında münakaşa olmuştur. Meclis bunun hakkında fikrini belirtecektir." diye müzakerenin devamını istedi. Bazı mebuslar da, meselenin Kanun-u Esası encümenine havalesini istediler. Bunun üzerine ben tekrar konuşmak lüzumunu duyarak, dedim ki:

TARTIŞMA DURMUYOR

“Yapılan muamelede Kanun-u Esasî encümenine gidecek ve orada tâmik ve tetkik edilecek bir cihet yoktur. Bu, Yüksek Meclisinizin hal edeceği bir meseledir. Esasen mesele basittir. Evvelce Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi paşalara verilen Müşirlik ve Feriklik rütbeleri meclisin kararıyla verilmiştir. Bu defa ise, cephe kumandanının ve başkumandanın inhası ile hükümet tarafından yapılmış ve aynı zamanda Büyük Millet Meclisi Reisi olan Mustafa Kemal Paşa tarafından tasdik edilmiştir, ki bu da kanun, usul ve teamüle riayetle icra edilmiş bir muameleden ibarettir.

Vekiller Heyeti başka türlü yapamazdı. Elindeki kanun, nizamname sarih ve muayyendir. Onu tatbik etmiştir. Fakat buna rağmen, muamelenin isabetinde tereddüde düşmüş olanlar varsa, rica ederim, kanaatinizi izhar ediniz, bizim de tam huzur duymamız için, bu lâzımdır. Çok rica ederim; Yüksek Meclisiniz, kanaatini izhar buyursun, diye re'ye gidilmesinde ısrar ettim.

Buna rağmen münakaşa dinmiyordu. Birçok mebuslar, lehte, aleyhte konuşuyorlardı. Nihayet Saruhan mebusu -eski Maarif Vekili- Necati Bey: "Efendiler, dedi, uzatmayalım, mesele basittir. Ordularımız şu anda zaferlerle ilerliyor ve biz meclis olarak bütün varlığımız ve ruhumuzla bu zaferi alkışlıyoruz. Ve şimdi, bize bu zaferi temin etmiş oldukları başkumandanımız tarafından bildirilen zevatın, terfilerini kabul edelim mi, etmiyelim mi diye münakaşaya girişiyoruz. Böyle şey olmaz, terfileri kabul ediyoruz. Yani İcra Vekilleri Heyetinin arz ettiği meseleyi kabul ediyoruz. O halde ortada münakaşa mevzuu kalmamış demektir. Onun için hepinizden rica ederim, bu muameleyi tasvip ile burada alkışlarla kabul edelim."

SONUNDA ALKIŞLAR GELİYOR

Meclis, bir anlık sükûneti müteakip, hakikaten içten geldiği belli olan alkışlarla çınladı. Salondan çıkarken, koridorda, etrafıma toplanarak, beni böyle bir günde biraz yorduklarından dolayı özür dileyerek, gönül alıcı sözlerle tatyibe çalışan mebus arkadaşların başında, Hüseyin Avni Bey vardı: "Kusura bakma Rauf Bey, diyordu, gerçi haklısın, fakat meclisin iradesi milletin hâkimiyeti mevzuunda, milletvekili olarak daima çok hassas bulunmaya mecburuz."

İşte bu suretle, başta Fevzi ve İsmet Paşalar olmak üzere, büyük zaferde yararlılıkları görülmüş olan bütün kumandanların daha İzmir istirdat edilmeden evvel, terfilerini meclisten çıkarıp kendilerini, daha nice zaferler kazanmaları temennileriyle tebrik etmek de mümkün oldu.

Hükümet olarak; ordunun kurtardığı vilâyet ve kazalardan itibaren bucaklara kadar, idareyi kurup, âsâyişi ve sağlığı bir an evvel te'min etmek için memurlar bulup göndermek işi, bizi günlerce meşgul etti. Aynı zamanda bütçe müzakereleri dolayısıyle hemen her gün, bir ara meclise de gitmek icabediyordu. Bu müzakereler bazen muhaliflerin itirazları ile pek hararetli safhalara giriyordu.

Meselâ, İzmir'in kurtuluş müjdesi alınıp, o tarif edilmez sevinç içinde bütün anlaşmazlıklarla şahsi iğbirarların bir anda unutularak, herkesin birbirini kucaklayarak tebrik ettiği günün ertesi, 10 Eylül sabahı, mecliste Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü bütçesi müzakere edilirken, gene kıyamet kopmuştu.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN YAYINLADIĞI BEYANNAME

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir ve Bursa'nın kurtuluşunu müjdeleyerek hitap eden aşağıdaki 31 Eylül tarihli beyannamesi de o gün her tarafta yayınlandı:

"Ordularımız 9 Eylül sabahı İzmir'imizi ve yine 11 Eylül 38 akşamı Bursa'mızı muzafferen tahlis ettiler. Akdeniz, askerlerimiz zafer teraneleriyle dalgalanıyor. Asya İmparatorluğuna yeltenen küstah bir düşmanın muharebe meydanlarına gelmek cesaretinde bulunan ordu kumandanlarıyle, kumanda heyetleri günlerden beri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin esir-i harb'i bulunuyorlar. Düşmanın başkumandan tâyin ettiği General Trikopis, birçok gece ve gündüz meyûsane muharebelerden ve çare-i halâsı tecrübe ettikten sonra, nihayet maiyetindeki generaller ve erkân-ı harbiyeleri ve kumanda ettiği ordunun elinde kalabilen bakayasiyle arz-ı teslimiyet eyledi. Eğer Yunan Kralı da bugün esirlerimiz arasında bulunmuyorsa bu, tacirdarların, şiarı esasen yalnız milletlerin safalarına iştirâk etmek olduğundan; muharebe meydanlarının felâketli günlerinden onların saraylarından başka bir şey düşünmemek tiynetlerindendir.

Garp fabrikalarının çelik zırhları ile kaplanan muazzam Yunan orduları, artık Anadolu dağlarında zâbitleri tarafından terk edilmiş zavallı sürüler, cinayetlerinden tedehhüş ederek kudurmuş kütleler ve ağaç diplerinde kalmış dermansız yaralılardan ibaret kaldı.

Düşman ordularının malzeme-i harbiyesi hemen üçte iki itibariyle topraklarımızdadır. Düşmanın esirlerinden başka insan zayiatının yüz binden ne kadar fazla olduğunu tâyin etmek müşkildir. Fakat selâhiyet-i resmiye ile milletimize tebşir ederim ki, bizim insan zayiatımızın dörtte üçü hafif yaralı olmak üzere on bin nüfusa baliğ olmaktadır.

Büyük Türk milleti, ordularımızın kabiliyet ve kudreti düşmanlarımıza dehşet, dostlarımıza emniyet verecek bir kemal ile tezahür etti. Millet orduları 14 gün zarfında büyük bir düşman ordusunu imha ettiler. Dört yüz kilometrelik fasılasız bir takip yaptılar. Anadolu'daki bütün memalik-i meşgulemizi istirdat eylediler; büyük zafer senin eserindir. Çünkü İzmir'imizi siyasi ihtiraslar neticesinde adeta memnunen düşmana teslim eden heyetlerle, milletin hiç bir münasebeti yok idi. Bursa'mızı istilâ eden Yunan kuvvetleri ise ancak İmparatorluğun

askerî teşkilâtıyle tevhid-i emel ve tevhid-i harekât ederek muvaffak olmuşlardı. Vatanın halâsı, milletin rey ve iradesi kendi mukadderatı üzerinde bilâ kayt ve şart hâkim olduğu zaman başlamış ve ancak milletin vicdanından doğan, ordularla müsbet ve kat'î neticelere ermiştir. Büyük ve necip Türk milleti, Anadolu'nun balâsı zaferini tebrik ederken sana İzmir'den, Bursa'dan, Akdeniz ufuklarından ordularının selâmını da takdim ediyorum."

ARALOF TEKRAR GELİYOR

İzmir'in istirdadını müteakip, tekrar ziyaretime gelen Rus Sefiri Aralof, gerek kendi namına ve gerek hükümeti ve Kızılordu namına en samimi ve hâr tebriklerinin Büyük Millet Meclisine tebliğini benden rica eyledi. Ben de, aynen şu satırları ihtiva eden tebriknâmesini meclise arzettim:

"İzmir'in istirdadından dolayı, son derece mesut olarak Türk istiklâlinin en kavî müdafiî olan Meclis'e samimî tebriklerimi arz eylerim. Rus halkı, garp emperyalizminin küstahça iddialarına hâtime verecek olan bu kat'î muzafferiyeti, büyük bir sevinçle öğrenecektir. Mümkün olduğu kadar kısa bir müddet içinde, Türk bayrağının muvakkat bir zaman için, kendisinden ayrılan bütün Türk sahillerinde kemâl-i gurur ile temevvüç edeceğine ve kahraman Türk ordusunun şanlı kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın himayesi altında İstanbul ve Edirne'yi de yabancı işgalinden kurtarmağa muvaffak olacağına, Hükümetimin kuvvetle ümitli olduğunu, onun namına zat-ı âlilerine iblağ eylemekliğime müsaade buyurunuz. Yaşasın şarkın, emperyalizme karşı kazandığı muzafferiyet! İhtiramatı faikamın kabulünü rica ederim."

MECLİSTE SERT TARTIŞMALAR

Yine o gün mecliste Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü bütçesinin müzakeresi münasebetiyle şiddetli münakaşalar devam ediyordu. Mebuslardan bir kısmı, bu umum müdürlüğünün Ankara'daki iki gazete ile, iki mecmuaya muavenet ve muhtelif resmî dairelerle İstanbul, Zonguldak, İnebolu, Söke, Trabzon ve Antalya İstihbarat Müdürlüklerinden aldığı haberlerle, son zamanlarda bazı yabancı ajanslardan mübadele yoluyla istihsal ettiği ve yabancı gazetelerinden iktibas ettiği havadis ve malûmatı yaymaktan başka bir iş görmeyip, içinde yaşadığımız asrın mukteziyatından olan, propaganda işlerine yeteri kadar önem vermediğinden şikâyet ederken. Umum Müdürü olan Ağaoğlu Ahmet Bey'in şahsını da hırpalayacak ifadelerde bulunurlar ve kendisini İslamiyeti rencide edecek bazı yazıları müsamaha ile karşılamış olmakla itham ederlerken münakaşa son derecede hararetlenerek, meclis adeta birbirine girdi. Müdahele etmek lüzumunu duyarak, kürsüye çıkıp dedim ki:

“Arkadaşlar; müzakerelerin mevzuu Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü bütçesidir. Kemâl-i teessürle arz etmek mecburiyetindeyim ki, hiç de arzu edilmeyen bir şekilde, şahsiyata intikal etmiştir. Müsaade buyurursanız vaziyeti kısaca izah edeyim, evvelâ şunu arz etmek isterim ki, mesele, bir kaç kendini bilmezin nasılsa matbuat arasına karışmış olmasından ibarettir. Aramızda İslamiyet aleyhinde söz söylemek ve böyle bir sözü müsamaha ile karşılamak kimsenin aklına gelmez. Belki bir matbaa ve tashih yanlışlığı ile iki cümlenin tertibindeki hata, bu kadar büyük bir münakaşa ve cidale sebep olmamalıdır efendiler.

İçine düştüğümüz badireden, ancak milletimizin azim ve celadeti ve kalbinde taşıdığı iman ve her tehlike karşısında gösterdiği tam birlik ile kurtulduktan sonra, şimdi Allah'a şükür bunu sona getirmek üzereyiz. Onun için, çok rica ederim, şahsiyatı bırakalım. Vicdanımın duygularını izhar etmemi, Allah'ın kuvvet ve kudretinden başka hiç bir kuvvet ve kudret men'edemez. Buna istinat ederek söylüyorum ki; şahsına hücum edilen -benim bildiğim- Ahmet Bey, mensup olduğu millete hizmet etmekle zevk almış, iftihar etmiş bir zattır. Gözlerimle görerek, bizzat şahidi olduğum bir hakikati arzedeyim ki: Ahmet Bey, en elîm, en fecî dakikalarda, bu millet için, çıplak düşman süngüsüne göğsünü açarak girmiştir. Ancak o da insandır, o da beşerdir, hatâ edebilir. Şahsiyata düşülünce, her şahsın tenkit edilebilecek tarafları

bulunabilir ve vardır. Şahıslar melek değildir. Bu itibarla tekrar ederim. Sadede gelelim, bütçeyi müzakere edelim. Ve milletimizin, hattâ bütün İslâm âleminin iştirâk edip emsalsiz hazzını duyarak kutladığı şu zafer bayramı günlerimizi, böyle ufak tefek şeylerle acı etmiyelim."

Bu sözlerim, "Allah razı olsun! Var ol! " sesleriyle karşılanarak, sükûn içinde bütçenin müzakeresine devam etmeğe imkân verdi ise de, bir müddet sonra, İstanbul matbuatı aleyhinde bazı sözler söylenmesi üzerine tekrar münakaşalar başlayıp, hararetlenince, tekrar konuşmak lüzumunu duyarak:

"Arkadaşlar, dedim, herkes düşündüğünü söylemekte elbette serbesttir. Yalnız zamanın fevkalâdeliğini dikkat nazarına alarak siyasî mücadelemizi biraz daha birbirimize karşı müsamahakâr davranarak yapmamız her halde daha muvafık olur kanaatindeyim. Müsaade buyurulursa, Hariciye Vekâleti vekili sıfatıyle de şunu ilâve etmek istiyorum. Efendim, Hariciye Vekâleti de, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğünün çalışmasına şahit olarak beyan eder ki, İstanbul matbuatı -Pek ender müstesnası olmak şartıyle- millî gayemizi bizim kadar takdir etmiş ve çok müşkül, sıkı ve elemli takipler altında dahi fedakârâne olarak vazifesini hakkıyle yapmış ve hâlâ da yapmaktadır. Orada kardeş ve vatandaşlarımız, hiçbir emrin ve tesirin altında olarak vicdanlarının duygularını feda etmemişlerdir. Bu tebcile ve takdire şayandır."

Bu esnada, mebuslardan Mazhar Müfit bey, İstanbul matbuatının Millî Mücadele günlerindeki tutumunu takdirle, bu matbuata resmen teşekkür edilmesini teklif etti.

BÜYÜK ZAFER SONRASI GELEN TEBRİKLER

Ankara'da, büyük zafer münasebetiyle ilk resmî ziyafet veriliyordu.

Afgan, İran, Rus ve Azerbaycan elçileriyle diğer siyasî ricalin de davetli oldukları bu ziyafette, İcra Vekilleri Heyeti Reisi sıfatıyle konuşmam icabedince, dedim ki:

"Büyük Millet Meclisimizi kurup, kahraman ordumuzu vücuda getiren millî cidalimiz, en nihayet, düşman istilâsı altında inleyen kardeşlerimizi de kurtararak bizi pek büyük bir zafere kavuşturdu. Bu gece, işte bu muazzam zaferi tebcil için bir kaç söz söylemeye müsaadenizi istirham ederim. Asırlardan beri merd ve müstakil yaşayan büyük milletimiz; bundan üç sene, dört ay evvel memleketimize kan ve ateş rüzgârları saçmak kasdi ile, İzmir'imize saldıran düşmanın, caniyane hücumuna uğradı ve bu, şuurlu mücadele hareketimizin başlangıç tarihi oldu. O günden itibaren, müdafaa vasıtalarından mahrum oluşuna rağmen halkımız, dişleri ve tırnaklarıyla, akur düşmanın üzerine atıldı. Erzurum'dan, Sivas'tan başlayarak Millî Meclisimizde tetkik ve teyit edilen "Misâk-ı Millî"miz, cidalimizin esas hatları olarak kabul edildi ve sonunda bugünkü muazzam zaferimizin esaslarını hazırlayan Türkiye Büyük Millet Meclisinin Ankara'da açılmasına vesile oldu. Büyük Meclisimizin tâkip ettiği dâvâ, istiklâl ve hürriyet dâvâsıdır. Milletimiz, her ne bahasına olursa olsun, mutlakâ esir olmamağa, istiklâl içinde hür yaşamağa azmetmiş, karar vermişti.

Bu dâvânın en önemli kısmını, ordumuz üzerine aldı.Ve işte evvelâ, Allah'ın inayetine, sonra milletin irade ve azmine istinat eden kahramanlarımız, pâk vatanımızın, nezih, masum milletimizin haklarının büyük bir kısmını elde etmeğe, tahakkuk ettirmeğe muvaffak oldular. Yakın bir gelecekte sevgili İstanbul'umuz ve aynı felâketle inleyen Edirne'miz de elbette ana vatana iltihak edecektir.

Muhterem efendiler,

Bu mesut anları bir kere daha yadetmek için, şanlı ordularımıza, liyakatlı kumandanlarımıza, askerî dehasıyla zaferin elde edilmesine en büyük âmil olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa hazretlerine, şükran ve hürmetlerimizi bir kere daha arz ediyorum.

Bu zafer tertemiz bir dâvânın, hak dâvâsının zaferidir. Bu zafer haksızlığa, zulme karşı kazanılmış en büyük bir eserdir. İstiklâl ve hürriyet mücadelesinin, istilâ ve zulme kahhar bir darbesi ve şanlı bir galebesidir. Bize bu mazhariyeti bahşeden Cenab-ı Hakk'a arzı şükran ederim."

Bundan sonra, Afgan, İran, Rus ve Azerbaycan sefirleri de zaferimizi tebcil eden, pek hararetli nutuklar irad ettiler. Bu ziyafetten sonra, ben Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'le birlikte Mustafa Kemal Paşaya mulâkî olmak üzere, 19 Eylül Salı günü sabahı Ankara'dan İzmir'e doğru otomobille yola çıktık.

Bu yolculuğu, zamanın fevkalâde nezaketi dolayısıyle, yabancılarla olan temaslarımda Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunulması herhalde faydalı olur ve zaruridir mealinde verilen bir takririn kabulü üzerine Büyük Millet Meclisinin kararıyle yapıyorduk.

Afyon'a kadar, toz toprak içinde, hayli bunaltıcı süren bir otomobil yolculuğundan sonra, trenle vardığımız Uşak'ta bir gece istirahatı müteakip, yine trenle İzmir'e gittik. Yollarda bir çok köyler ve kasabalar gibi Uşak'ın da fecî şekilde yakılmış olduğunu gördüğümüz halde, halk, her geçtiğimiz ve uğradığımız yerde, kurtuluş sevinci içinde Allah'a hamd ve senalar ederek, bize karşı büyük sevgi tezahüratı gösteriyordu. İzmir'de, Mustafa Kemal Pâşa'ya mülâkî olur olmaz, çalışmaya başladık.

HARİNGTON’UN TELGRAFI

Bu arada, kurtarılışının ertesi günü, namertçe bir suikastle yakılarak hayli mamur bir kısmı âdeta kül olan İzmir'in, uğradığı bu felâket dolayısıyle alınması gereken tedbirler alındı.

İzmir'de bulunduğumuz sırada, İstanbul'daki İngiliz Kuvvetleri Kumandanı General Harington'un Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben çektiği şu telgraf geldi. "Erenköy ve Biga’nın batısından süvarinizi çekmeniz için sizinle derhal muhabere etmesini Hamit Bey'den rice ettim. Herhangi bir hâdiseden kaçınmak için pek ziyade endişeliyim. Müzakerelerimiz neticeleninceye kadar kıtalarınızı tarafsız bölge dışına çekmenizi rica ederim."

General Harington'un bahsettiği gibi bir tarafsız bölgemiz yoktu. O güne kadar ne İngilizler ne de müttefikler ile, aramızda böyle bir tarafsız bölge ayrılması hususunda herhangi bir müzakere yapılmış ve karara varılmış değildi. Süvarilerimiz, önlerinden kaçan Yunan ordularının bakayasını takipten başka bir şey yapmıyorlardı. Fakat görülüyor ki, İngilizler kendiliklerinden tasavvur ettikleri bir tarafsız bölgede, kuvvetlerimizle karşılaşarak, çarpışmaktan çekinmektedirler.

İTİLÂF DEVLETLERİ DEVREDE

Durum çok nâzik bir safhaya girmişti. Bu esnada Fransa fevkalâde komiseri General Pelle de, İstanbul'daki mümessilimiz Hamit Bey vasıtasiyle bize, Paris'ten almış olduğu Fransa, İngiltere ve İtalya Hariciye Nazırları Pövankara, Gürzon ve Sforça'nın imzalarına havi olan aşağıdaki 23 Eylül tarihli notayı gönderdi:

"Üç müttefik hükümet Venedik'te veya diğer bir tarafta vukubulacak ve Türkiye murahhaslarından başka İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp, Hırvat, İsloven ve Yunanistan hükümetlerinin temsil edilecekleri bir konferansa gecikmeden tam selâhiyeti haiz bir murahhas göndermeğe hazır olup olmadığının iş'arını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden rica ederler.

Bu toplantı ilgili hükümetlerce lüzumlu hazırlıkların tamamlanmasını müteakip vukubulacak ve Türkiye ile Yunanistan ve müttefik hükümetler arasında bir kat'î sulh muahedesinin müzakere ve akdi ile iştigal edecektir. Üç müttefik hükümet sulh müzakerelerinin devam ettiği müddetçe, müttefik hükümetlerin müttehiden tarafsız ilân ettikleri bölgeye, Ankara Hükümeti ordusunu göndermemek şartiyle, Türkiye'ye Meriç'e ve Edirne'ye kadar Trakya'yı işgal etmekte olduklarını beyan için intihazı fırsat eylerler. Üç müttefik hükümet konferansta işbu hudutların Türkiye'ye verilmesine kemali memnuniyetle müzaheret edeceklerdir. Bununla beraber, Türkiye ile komşularının menfaatlerini muhafazatan, sulhun idamesi adına tâyin edilecek bazı bölgeleri gayri askerî bir hâle ifrağ, Türkiye hâkimiyetini sükûnet ve intizam dairesinde tekrar tesis ve nihayet Akvam Cemiyeti Meclisinin kararları altında Çanakkale'nin serbestliği müessir bir suretti temin, ırkî ve dinî azınlıkları himaye için sulh muahedesinde müşterek bir anlaşma ile iktiza eden tedbir alınacaktır.

Üç müttefik hükümet Türkiye'nin Akvam Cemiyetine kabulü için kemali memnuniyetle müzaheret edeceklerdir. Bu hükümetler, sulh muedesinin mer'î olmağa başlamasını müteakip İstanbul'daki müttefikler kıtalarının derhal geri çekileceği hakkında geçen Mart ayında esasen verilmiş olan teminatı tekrar ederler. Üç müttefik hükümet, konferansın açılmasından evvel, müttefikler generallerinin Türk ve Yunan askerî memurlariyle müttefikan tesbit edecekleri bir hatta Yunan kıtalarının çekilmesini temin için nüfuzlarını kullanacaklardır. Bu müdaheleye mukabil, Ankara Hükümeti gerek konferanstan evvel ve gerek konferans esnasında müttefik

hükümetlerin muvakkaten tarafsız ilân ettikleri bölgeye asker göndermemeyi, Boğazlardan ve Marmara denizinden geçmemeyi deruhte edecektir.

Daha yukarıda bahis mevzuu olan hattın tâyini için Mustafa Kemal Paşa ile Müttefikler Generalleri arasında, İzmit veya Mudanya'da derhal bir toplantı yapılacaktır. Müttefik Hükümetler ve bütün mütemeddin insaniyetin müştak olduğu bir sulhun tesisi için, Türkiye ile, müttefikleriyle olduğu gibi teşrik-i mesai edebilecekleri kanaatindedirler."

MUDANYA MÜTAREKE KONFERANSI

Bu notalarında müttefikler evvelâ; sulha gidilmesi için ilk önce bir mütareke anlaşmasına varılması gerektiğini, bunun için de Meriç'e kadarki Trakya'nın bize iadesi hakkındaki isteğimizi Yunanlılara kabul ettirmek için nüfuzlarını kullanmağa hazır olduklarını bildirdiklerinden, biz de, Trakya'nın Yunan ordusunun işgali ve hükümetinin idâresi altında bir gün fazla dahi kalması her türlü mehaliki ve Türkiye halkı için tasavvur edilemiyecek ıztırapları dahi olduğundan Edirne dahil olmak üzere Meriç'e kadarki Trakya'nın derhal anavatana iadesini istiyerek, bu müstacel hususu takarrür ettirmek üzere Mudanya'da mütareke konferansı toplanmasını kabul ettiğimizi kendilerine cevaben bildirdik.

Müttefikler bu konferansda bizzat Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın bulunmasını istemiş oldukları halde, Mustafa Kemal Paşa oraya, Başkumandanlık adına fevkalâde selâhiyeti haiz olarak, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın murahhas sıfatiyle gönderilmesini muvafık buldu.

Bu işler bittikten sonra, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 29-30 Eylül gecesi Ankara'ya müteveccihen trenle İzmir'den ayrıldık.

Müttefikler, teklifimizi kabulle, Mudanya'ya 3 Ekim'de murahhaslarını gönderdiler. İngiltere'yi General Harington, Fransa'yı Genaral Charpy, İtalya'yı General Mobelli temsil ediyordu. İsmet Paşa'nın da huzurile müzakereler o gün başladı, bir hafta sürerek 11 Ekim 1922'de mütarekename imzalandı. Yalnız Yunan Generali, selâhiyetli olmadığından imza edemiyeceğini bildirmişse de, General Harington Yunan hükümetinin cevabı menfî dahi olsa, ehemmiyeti olmadığını çünkü mukavelenin müttefikler tarafından tatbik olunacağını temin etmişti. Fakat, bu imzadan istinkaf uzun sürmemiş nihayet Yunan Generali de, mukaveleyi imzalamak mecburiyetinde kalmıştı.

TRAKYA ÜZERİNDE ANLAŞMA

Bu suretle, Edirne'miz ile Trakya'mız da hamdolsun kan dökülmeden kurtuluyor ve böylece Misak-ı Millîmiz tahakkukuna doğru bir adım daha atılmış oluyordu. Trakya'yı, müttefik kuvvetleri Yunanlılara boşalttırıp, kısım kısım bize iade edecekler ve bu devr muamelesi bir buçuk ayda tamamlanacaktı. Bu tessellüm işine, teklifim üzerine Refet Paşa tâyin edilince, keyfiyeti Büyük Millet Meclisi Reisine şöyle arz ettim.

"Mudanya Konferansı mukarreratı veçhile Şarki Trakya'yı Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına tesellüm etmek üzere, Başkumandanlık tarafından ordu kumandanlarından İzmir Mebusu Mirliva Refet Paşa hazretlerinin memur edildiği ve memuriyet-i mezkûreye ait tâlimatın İcra Vekilleri Heyetinin 9.10.38 tarihli toplantısında takarrür eylediği berayı malûmat arz olunur."

Bazı anlaşmazlıklar sebebiyle epeydir faal vazifeden uzakta kalmış ve bu yüzden büyük zaferle neticelenen son askerî harekâtâ da iştirâk edememiş olan Refet Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa ile aralarını bulup, bu vazifeye tâyinini delâlette ne kadar isabet ettiğim, kendisinin Trakya'yı teslim almak üzere daha İstanbul'a ayak bastığı günkü davranışı ile tahakkuk etti. Zira Refet Paşa İstanbul'a vardığı gün, millî hükümetin ilk mümessili tanınarak karşılaştığı muazzam tezahürattan o kadar ehliyetli, istifade etmesini bilerek hareket etti ki, bizim "İstanbul meselesi" diye üstünde zihin yorduğumuz davayı, hemen o anda hal ile, bu güzel şehrimizi -içinde hâlâ bulunmakta olan işgâl kuvvetlerine, Babıâli'ye ve padişaha rağmen- Büyük Millet Meclisi Hükümetinin bir vilâyeti halinde, anavatana bağlamaya muvaffak oldu.

Bu sebeple de bir müddet İstanbul'da kaldı.

Düşman işgalinden kurtulurken, uğradığı fecî suikastlerle, yer yer yanıp kül olan memleket akşamının, çeşitli ihtiyaçlarını âcilen temin ile, her tarafta, idareyi yeni baştan tesis suretiyle halkı, tabiî hayatın huzur ve sükûnuna bir an evvel kavuşturmak hususundaki çalışmalarımıza devam ile, yaklaşan sulh müzakereleri esnasında müdafaa edeceğimiz esasların tesbiti işindeki son hazırlıkları da tamamlamakla meşgul olduğumuz sırada, 28 Ekim 1922 günü İtilâf Devletleri tarafından bu müzakereleri 13 Kasım'da Lozan'da açmak için mümessiller göndermeğe dâvet edildik.

Fakat, İtilâf Devletleri; bizim artık tanımadığımız ve gerçekten vücûdunun bir hikmeti kalmamış olan İstanbul'daki eski hükümeti de, aynı zamanda bizimle beraber dâvet etmişlerdi.

SADRAZAM TEVFİK PAŞA'NIN TELGRAFI

Biz bunu, ertesi günü İstanbul'dan, hâlâ kendini Sadrazam sayan Tevfik Paşa'dan, gayet müstaceldir kaydiyle aldığımız telgraftan anladık. Tevfik Paşa bu telgrafında aynen şöyle diyordu:

"Konferansa Bab-ı Âli de Büyük Millet Meclisi de dâvet olundu. Bab-ı Ali'nin icabet etmemesi, altı asrı mütecaviz zamandan beri müesses ve mahfuz olan bütün İslâm âleminin alâkadar olduğu tarihî hüviyetini yıkılmaya mahkûm etmek, Büyük Millet Meclisinin icabet etmemesi ise cihanın müştak ve muntazır olduğu sulhu âkim bırakmaktır.

Bu mühim mes'uliyetleri bittâbî ne Bab-ı Âli, ne Büyük Millet Meclisi kabul ve tahammül eder, zaten Bab-ı Âli ile Büyük Millet Meclisi arasında hakikî bir ikilik mutasavver olmadığı ve her türlü ısrar ve tazyike karşı "Sevr Muahedesi"nin tasdik edilmesinde mukavemet ve tesadüf olunan büyük müşkülâtın iktihamı ile idare umurunun tedvirini ve işgalin tesirini azaltmak hususunda bezl-i makderet ve bu arada vukûbulan muvaffakiyetlerin husulüne mümkün olduğu kadar hizmet eden heyetimiz, millî hâkimiyeti tahkim ve tevsik suretiyle idarenin birliğini temin için müzakereye de hazır olduğu halde, hayırlı mesainin faydalı bir sulh ile siyasî semerelerini iktitafı hengâmında milletin mücahedesinden ayrı kalmayı ve bu sebeple ittihat ile istihsali mümkün olan yüksek vatan menfaatlerinde cüz-ü lâyetecazzâsını bile ifadeyi aslâ terviç edemez.

Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir muhalefeti dahi reva görmez. Hattâ pay-ı a'dâyı kat' ve işgal pisliğini izale yolunda seyfen cansiperâne ve Hüdâ pesendane mesaide bulunanları nefislerine tercih eyler. Binaenaleyh, anlaşmamazlık sebebiyle devlet ve milletin başına maazallâh-ü Taalâ bir büyük musibet getirmek ve muavenet-i maddiye ve muzahrat-ı mâneviyyelerine nail olduğumuz İslâm âlemini müteellim etmekten ise, vatanın yüksek menfaatleri uğrunda vahdeti temin, evvelce vacip ise, bugün farz olmuştur. Şu halde hem memleketin istikbali, hem vatanın haklarını müdafaa hakkında müzakerede bulunulmak üzere Büyük Millet Meclisince tayin olunacak bir zatın talimat-ı mahsusa ile hemen gönderilmesini hassatan temenni ve bu şık tensip buyurulmadığı halde, heyetimizden Ziya Paşa Hazretlerinin oraya gönderileceği beyan ve cevabmm telgrafla bildirilmesi niyaz olunur."

Bu telgrafnâme Meclis umumî heyeti huzurunda okununca, söz alarak;

"Efendiler, dedim. Bugün yüksek meclisinize hitâben çekilen bu telgraf okununca, yakın bir geçmişteki vaziyet ve idraksizlikleri yüzünden İstanbul'da, iktidar mevkiinde hırsla oturan insanların bu memleket ve milletin başına getirdikleri felâketleri hatırlamamak mümkün olamaz. Eminim, cümleniz pek iyi hatırlarsınız ki, Umumî Harb sonundaki mütareke neticesinde, düşman donanmaları İstanbul limanına geldikleri ânda, bu efendiler milleti unutarak, bu düşmanlarla beraber olmuşlar ve milletin hâkimiyetini temsil eden yegâne meclisi, yine bu düşmanların basıp, fesh edişine seyirci kalmışlardır.

Haklarında mümkün olduğu kadar hafif tâbirler kullanarak ve üzülerek hatırlıyorum ki, şimdi bu telgrafnâmeyi bize gönderenler, o zaman da bize, yine böyle İstanbul'dan, görüşmek üzere bir zatı gönderdiler, iyi karşıladık. Kendisiyle ariz amik görüştük. Millet Meclisinin İstanbul'da toplanmasının bu milletin menfaatleriyle kat'iyen bağdaşmıyacağmı anlattık, kendisi de bunu kabul etti. Her noktada mutabık kaldık. Fakat, İstanbul'a döner dönmez, bu kararı hükümsüz saydılar ve tekrar millet arasında ikilik yaratarak, bizleri de âleme, milletin menfaatlerine, İslâm'ın hayrına aykırı hareket eden bir heyet olarak göstermeğe çalıştılar.

Biz buna karşı, asıl kuvvetlerimizi Anadolu'da mahfuz bulundurarak ve maruz kaldığımız muazzam tehlikeyi cihana fiilen gösterebilmek için, meclisin İstanbul'da toplanmasına muvaffakat ettik. Fakat, İstanbul'da toplanan bu meclis, biraz evvel arzettiğim gibi, ilk millî kararları verdiği ânda taarruza dûçar oldu, basıldı, kapatıldı. Fakat netice ne oldu?

Onlar, meşrû vekilleri olduklarını iddia ettikleri bu millet adına Sevr'i imzalayarak, asırlardan beri kanı ile, canı ile, bütün varlığı ile, şeref, namus ve istiklâlini müdafaa etmesini bilmiş olan bu milleti, rızası hilafına esarete mahkûm etmek istediler. Şimdi Sevr'i imzalamış olanların artıkları da işte bu telgrafla, yine kendilerinde olmayan bir hakkı iddia ile memleketimiz ve İslâm âleminde yanlış fikirler yaymak istiyorlar. Bu istekleri, kat'iyen kabul edilemez. Ve Türkiye Büyük Millet Meclisinden başka hiç bir kuvvet, bu milleti temsil edemez. Bunun kat'î şekilde böylece bilinmesi lazımdır."

SALTANATIN İLGASINA DOĞRU

Benden sonra, Ali Fethi Bey, Kâzım Karabekir Paşa ve daha başkaları da konuştular ve hepsi hararetle, aynı nokta erinde durarak, kuvvetli müdafaalar da bulundular.

Neticede, Mustafa Kemal Paşa, ben, Ali Fethi, Doktor İnan, İbrahim Süreyya Beyler ve Ali Fuat ve Kâzım Karabekir Paşalarla diğer 80 kadar arkadaş Doktor Rıza Nur Bey'in hazırladığı şu teklifi imzalayarak Meclis Başkanlığına sunduk. *[Kâzım Karabekir Paşa'nın "Paşaların Kavgası" adlı anılarından: "Tevfik Paşa'nın telgrafı okunduktan sonra İstanbul Hükümeti aleyhinde birçok hatip söze başladılar. Mustafa Kemal Paşa beni odasına çağırdı. Odada Doktor Rıza Nur Bey de vardı. Bana mütalaamı sordu. Ben de, saltanatın lağvı ile hilafetin Âl-i'da bırakılması kararımızın Meclis-i Âl-i'ye teklifi zamanıdır, dedim. Mustafa Kemal Paşa da Rıza Nur Bey'e 'O takriri yaz' dedi."]*

"Birkaç asırdır Saray ve Bab-ı Âli'nin cehalet ve sefahati yüzünden devlet ve millet büyük felâketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra, nihayet inkıraz çukuruna atılmış bulunduğu bir ânda, Osmanlı İmparatorluğunun hakiki kurucusu ve sahibi olan Türk milleti, Anadolu'da hem dış düşmanları ve hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete gelmiş olan Saray ve Bab-ı Ali aleyhine mücahedeye atılarak, Ankara'da Büyük Millet Meclisini ve onun hükümet ve ordularını tesbit ettikten sonra, dış düşman, saray ve Bab-ı Âli ile fiilen ve müsellâhan ve malûm şiddetli müşkülât ve mahrumiyet içinde cidale girişmiş ve bugünkü kurtuluş gününe erişmiştir.

Türk Milleti saray ve Bab-ı Âli'nin hiyânetini gördüğü zaman Teşkilât-ı Esasiye Kanununu ısdar ederek, onun birinci maddesi ile hâkimiyeti Padişahtan alıp bizzat millete ve ikinci maddesi ile icrâî ve teşriî kuvvetleri onun yed-u kudretine vermiştir. Yedinci madde ile harb ilânı, sulh akdi gibi bütün hükümranlık haklarını milletin nefsinde toplamıştır.

Binaenaleyh, o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış olup, yerine yeni ve millî bir Türkiye devleti, yine o zamandan beri Padişah kaldırılmış olup, yerine Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet, mevcudiyetini usulen himaye edecek hiçbir meşru ve ecnebî olmayan kuvvete, yani millî müzaherete mâlik olmayıp bir Zıl-ı zâil (Kaybolmuş gölge) halindedir. Millet eski (otokrat) şahsî hükümet ve saray halkı ve etrafının sefahati

üzerine kurulmuş bir saltanat yerine, asıl halk kütlesinin ve köylünün haklarını himaye ve saadetini tekeffül eden bir halk hükümeti idaresi tesis ve vaz'etmiştir. Hâl böyle iken İstanbul'da, düşmanlarla iş birliği yapmış olanların, hâlâ hilâfet ve saltanat haklarından bahs eylemlerini görmekle hayretlere müstağrak bulunuyoruz. Tevfik Paşa'nın telgrafı garip ve acaip ve hilâf-ı vakî bir tarihî vesika, nadir görülmüş şeylerdendir. Büyük Millet Meclisinin buna cevap vermesini, binaenaleyh aşağıdaki kararların alınmasını talep ederiz.

1- Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemi ile beraber münkariz olmuştur.

2- Türkiye Devleti namiyle, genç, dinç, millî halk hükümeti esasları üzerine kurulmuş Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiştir.

3- Yeni Türkiye Hükümeti münkariz Osmanlı İmparatorluğu yerine kâin olup, onun mer'î hududu içinde tek varisidir.

4- Teşkilât-ı Esasiye Kanuniyle yegâne hükümranlık hakları milletin nefsine verildiğinden, İstanbul'daki Padişahlık ma'dum ve tarihe müntekildir.

5- İstanbul'da meşrû bir hükümet mevcut olmayıp, İstanbul ve civarı Büyük Millet Meclisine aittir. Binaenaleyh, oraların idaresi işi de Büyük Millet Meclisi Hükümeti memurlarına tevdi edilmelidir.

6- Türkiye Hükümeti meşrû hakkı olan Hilâfet makamını esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır."

[Kâzım Karabekir anlatıyor: 63 Mebus tarafından imzalanan takriri henüz kendisi imzalamamıştı. Ebah-ı mucihesini ve 6. maddesini gözden geçirdim. (4. maddesinde) "Hanedan-ı Âl-i madum (ölü) ve tarih'e müntekildir." kaydını görünce, Mustafa Kemal Paşa'ya dedim: "Paşam kararımız bu mu idi? Hilâfetin Osmanlı hanedanına ait olduğu hakkında apaçık bir takrir daha verilmek şartıyle imzalarım." "Bir endişeniz mi var?" diye sordu. "Bu cümleyi okuyan herkeste aynı endişeyi tabiî bulurum" dedim ve takriri 64. olarak imzalamadım. Bu aralık odaya İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey girdi. Takrir ona da imzalatılmak istendi. Rauf Bey okuyup o cümleyi görünce "Ne oluyoruz, nereye gidiyoruz" diye bağırdı. Mustafa Kemal Paşa işin ters hir mecraya gireceğini görünce takriri aldı ve "Ben sizin endişenize hakverdim. Durun, o cümleyi silip tashih ediyim" diyerek masanın üstünde "Hanedan-ı Âl-i Osman" kaydını sildi ve "İstanbul'daki Padişahlık" diye yazdı. Bundan sonra 69. olarak Rauf Bey'e imzalattı. En son kendisi de imzalayıp meclise sundu. "Paşaların Kavgası", Kâzım Karahekir, Emre Yayınları]

MECLİSTE ÇOĞUNLUK YOK

Bu teklifimizi, o esnada meclise başkanlık etmekte bulunan Mustafa Kemal Paşa reye koydu. Fakat verilen reyler sayılınca, yalnız otuz altı kişinin reye iştirâk ettiği anlaşıldığından Mustafa Kemal Paşa: "Nisap olmak için daha yirmi beş kişi lâzım. Binaenaleyh muamele nâtemamdır. Yarın tekrar reye koyacağız." diye celseyi tatil etti.

Ertesi günü Meclis hararetli celselerinden birini daha akt ediyordu. Riyaset makamında yine Mustafa Kemal Paşa vardı.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ile arkadaşları, bizim teklifin altıncı maddesinin, şu şekilde değiştirilmesini teklif etmişlerdi:

"Hilâfet Türklere, Âl-i Osman Hanedânı'na aitir. Türkiye Devleti, Hilâfet makamının istinatgâhıdır. Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedânın ilmen, ahlaken eslâh ve erşet olanı intihap olunur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti meşrû hakkı olan hilâfet makamını esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır."

Bu esnada Mustafa Kemal Paşa da, "İstanbul'da gayrî meşrû bir sıfatı şahsına atfeden" Tevfik Paşa'nın evvelâ hususî ve mahrem olarak kendisine ve sonra, onu jurnal eder tarzda açık bir telgrafnâme ile yüksek meclise müracaatının bilhassa İslâm umumî efkârını bulundurmağa mâtûf bir hareket olduğunu ileri sürerek yaptığı uzun konuşmada, İslâm ve Osmanlı tarihlerinden misâller getirip saltanat ve hilâfet müesseselerinin kuruluşlarını izahla milletin iradesine rağmen saltanat sürmekte inat edenlerin sonuncusu olan Vahidettin'in, hıyanetiyle bu müessesenin yıkılmasına sebep olduğunu tebarüz ettirdikten sonra, sözü hilâfet meselesine getirerek şöyle demişti.

"Türk ve İslâm Türkiye Devleti iki saadetin tecelli ve tezahürüne menbâ ve menşe olmakla Türkiye Devletinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti mefhumlarının, millet ve memleket için ne kadar kuvvet ve feyz ve halâs ve saadet vaadettiğini izaha lüzum görmem. Üç senelik fiilî tecrübe ve bunun mesut semereleri kat'î bir fikir ve kanaat verebilir itikadındayım. Bundan sonra hilâfet makamı dahi Türkiye Devleti için ve İslâm âlemi için ne kadar feyzdar olacağını da istikbâl bütün vuzuhiyle gösterecektir. Dünyanın en bahtiyar bir devleti olacaktır. Bu mâruzât ve izahata nihayet vermek için yüksek heyetinize şunu arz edeyim ki; arkadaşlarımın bahis mevzuu olan meselenin esasında tamamen müttehit ve müttefik olduğunu görüyorum. Bu hâl, milletimizin cidden teşekkürünü mucip

bir haldir. Daha evvel mufassal bir takrir okunmuştu. Şimdi okunan bir iki takrir daha var. Hepsinin muhteviyatı arz ettiğim gibi, esas noktalarda birdir. Binaenaleyh, yapılacak şey bunları daha sarih ve daha güzel bir tarzda tesbit etmek ve heyet-i celilenizin kat'î reyine iktiran ettirerek bir an evvel ilân etmek ve bu sayede bütün düşmanlarımızın aleyhimizde aldığı tedbirlere karşı mani olmaktır."

KOMİSYONLAR ÇALIŞIYOR

Tekliflerin ikisi de, Şer'iye, Adliye ve Kanun-u Esasî encümenlerinden müştereken geçirildikten sonra, birinci teklifin istinat eylediği mucip sebeblerin tashihi ve ikinci teklifin de tâdilen buna zeyl olarak, hepsi iki madde halinde neşir ve ilhan olunmak üzere, şu şekilde umumî heyete getirildi:

1- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile Türkiye halkı, hukuk-u hakimiyet ve hükümrânisini, hakiki mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevî şahsiyetinde gayr-i kabil-i terk ve tecezzî ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve millî iradeye istinat etmeyen hiç bir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle, Misak-ı Millî hudutları içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka hükümet şekli tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkınca, şahsî hakimiyete müstenit olan İstanbul'daki hükümet şekli 18 Mart 1920'den itibaren ve ebediyen tarihe müntekil addedilmiştir.

2- Hilâfet, Âl-i Osman Hanedânına ait olup, Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu Hanedânın ilmen, ahlâken erşet ve eslah olanı intihap olunur. Türkiye Devleti Hilâfet makamının istinatgahıdır.

Teklif, bu şekilde, reye konacağı sırada, Mustafa Kemal Paşa, umumî heyete hitapla;

- Arkadaşlar, dedi, tesbit olunan esas noktalar üzerinde cümlenizin kanaatlerinin temerküz ettiğini görüyorum. Zannederim, artık tereddüt edecek bir nokta kalmamıştır. Memleket ve milletin istiklâlini ebediyen mahfuz kılacak esasları yüksek meclisiniz ittifakla kabul edecektir."

Ben de, dedim ki:

“Efendim, bu akşam, Resaletpenah Efendimizin velâdetlerine tesadüf etmekle, âlem-i İslâm müşerreftir. Aynı zamanda, hakikaten millete istinat eden yegâne kuvvet olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin de, bihakkın istiklâlinin temin ve teyit edildiği gündür. Bu ikisi hürmetine, ve mesut geceyi tes'îden, bu gece ve yarının bayram kabul edilmesini teklif ederim."

Bu sözler üzerine, Mustafa Kemal Paşa teklifi reye koydu ve iki dakika sonra, meclis salonu, ittifakla kabulü ilân eden alkışlarla çınlamağa başladı.

VAHİDETTİN'İN HİLÂFETTEN HAL'İ

17 Kasım 1922 günü Sultan Vahidettin'in İstanbul’dan kimseye görünmeden, sessiz sedasız, çıkıp gittiği haberi geldi. Derhal Büyük Millet Meclisine giderek, bu mevzuuda Refet Paşa'dan aldığım şu telgrafları arzettim:

İcra Vekilleri Reisi Rauf Beyefendiye:

"Vahidettin Efendi bu gece saraydan gaybubet eylemiştir. İstanbul Kumandanı ve Polis Müdürünü tahkikat ve lüzumlu tedbirleri almak için saraya gönderdim. Alacağım malûmatı aynca arzederim."

"Harington'dan aldığım mektubun ve melfuf beyannâmenin suretlerini berveçhizir arzederim. Beyannâmenin ajanslar vasıtasıyle Avrupa'ya da tebliğ edilmiş olduğunu bittetkik anladığımı da arzederim."

MEKTUBUN SURETİ

17.11.1922

"Bir nüshasını lefettiğim resmî beyannâmede söylendiği veçhile Zat-ı Şâhâne kendisini İngiltere'nin himayesi altına vaz'ederek bir İngiliz harp sefinesiyle İstanbul'dan ayrılmıştır.

İmza

Harington

EKLİ OLAN BEYANNAME SURETİ

"Resmen beyan olunur ki, Zat-ı Şâhâne vaziyet-i hâzıra neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden, bütün İslâmların halifesi sıfatıyle İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini taleb etmiştir. Zat-ı Şâhânenin arzusu bu sabah ifa olunmuştur. Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin Başkumandanı General Sir Harington Zat-ı Şâhâneyi almaya giderek bir İngiliz harp sefinesine kadar kendisine refakat etmiş ve Zat-ı Şâhâne vapurda Bahrisefit filosu Umum Kumandanı Amiral Sir de Brook tarafından istikbal edilmiştir. İngiltere Fevkalâde Komiser Vekili Sir Nevvil Henderson Zat-ı Şâhâneyi sefinede ziyaret ederek Kral Beşinci George'a bildirmek üzere arzularını sormuştur."

Telgraflar ve beyannâmeyi okuduktan sonra dedim ki:

"Bu malûmat dün gece geç vakit ancak malûmumuz oldu. Bu sabah Heyeti Vekile arkadaşlarımla içtima ederek vaziyeti tetkik ettik. Hülâsatan arzedeceğim. Tabiî Heyet-i celilece ittihaz olunacak karar, pek hassas olan bu vaziyeti inşaallah milletimizin saadeti ve İslâm âleminin refahı nokta-i nazarından ensep bir tarzda olacaktır. Elbette dikkat nazarınızı çekmiştir ki, beyannâmede: "Vaziyet-i hazıradan Zat-ı Şâhâne kendisini emniyette görmediğinden..." denmektedir. Bu vaziyet-i hazıra nedir, efendim?

Vaziyet-i hazırada, bir değişiklik vardır ve bu değişiklik de İstanbul ahalisinin millî, dinî vicdanından kopan his ile Türkiye Büyük Millet Meclisine iltihak etmeleri ve hürriyet ve istiklâl, istemeleridir. Demek ki, Türk milletinin ve İslâm'ın esaslarından olan hürriyete mazhariyet, Halife makamında bulunan zat için matlûp değilmiş. Bilmem, sizce İstanbul'da başka bir değişiklik görülüyor mu? Efendiler, mateessüf bu zat İslâm halifeliğini, İngiliz himayesine terkedecek kadar büyük ve şimdiye kadar eşi görülmemiş bir tarihî cinayeti irtikap etmiştir. Ve yine malûm-u âlinizdir ki, aynı şahsiyet bir müddet evvel de, Sevr Muahedesini kabul ederek tarihe, aziz memleketin ve milletin inkisamını kabul etmiş bir kimse olarak geçmiştir.

Sabur olan, mütehammil olan, hâmul olan fakat, istiklâl ve hürriyetini hiçbir vakit, kime olursa olsun, feda etmemiş ve etmeyecek olan milletimiz, bunun Sevr ihanetine tahammül etmiş ise de, nihayet işte hilâfeti şahsına ait bir şey zanneden bu zat, onu "İngiliz himayesine tevdi" etmek cüretini de göstermiştir. Efendiler, İslâm müstakil olarak yaşamıştır. Müstakil olacaktır. Onun istiklâlini elinden almak, hiçbir

beşerin yed-i iktidarında değildir. Nerede kalkı ki, asırlardan beri hanedân için, bu memleket için, bu vatan için kan döken bu millete ve bütün islâmiyete ihaneti sabit olmuş, tahakkuk etmiş böyle bir şahsiyet tarafından ihlâl edilebilsin. İşte efendiler. Halife makamında bulunan şahsın âr-i firarı irtikâp etmesi, yani uhdesine mevdu'olan vazifeyi terk ile, düşman tarafına firar etmesi cihetiyle hükümet heyetimiz durumu tetkik neticesinde, hilâfet mevkiinin boşalmış olduğu kanaatine varmış ve yeni bir Halifenin intihabının, dinî esaslarımız ve millî selâmetimiz nokta-i nazarından taht-ı vücupta olduğunu görmüştür. Bu suretle nokta-i nazarımı arzettikten sonra, sözü muhterem Şer'iye Vekili Vehbi Efendi Hazretlerine bırakıyorum."

Şer'iye Vekili Vehbi Efendi alkışlar arasında kürsüye çıkarak; "Hilâfet ünvanını taşıyan zatın firarı tahakkuk etmiştir. Böyle İslâm milletinin Reisi tanınan bir adamın ecnebi himayesi altına geçmesi ve bize düşman olan İngilizlerin vapuru ile kaçması İslâmiyet namına zül ve âr'dır, binaenaleyh bu adam, fiilen hilâfet makamını terketmesiyle şer'an münhal'dir. Hilâfet makamı münhal yani boş kalınca, âmme-i müslîmin üzerine bir imâm intihap ve biât edilmesi vaciptir. Bu sebeple şer'an şu saatte üzerimize terettüp eden, bir vücup vardır. O vücubu edâ ile mükellefiz. Onu edâ, bir halife intihap edilmemesiyle hasıl olacağından, hilafet makamına bir halife seçilmesini teklif eylerim." dedi.

Fetva isteriz sesleri yükselince, Vehbi Efendi hemen fetvayı da hazırlayıp, imzalayarak okudu.

Bunun üzerine Meclis Reisi, "Heyet-i Vekile Reisi Bey'le Şer'iye Vekili Efendi Hazretleri hilâfet makamındaki zatın, halife nammı taşıyan zatın şu fetvayı şerifle vesair suretlerle hal' edilmiş olduğunu beyan buyurdular. Ve derhal bir intihap yapılmasını teklif ettiler. İntihap icrasını reyinize vaz'ediyorum, dedi. Bu esnada bazı itirazlara karşı Mustafa Kemal Paşa da:

- Afedersiniz, beyler, bu memleketi yıkmak için de fetvalar verilmiştir. Fetva, behemehal yüksek Meclisin reyine vazedilmelidir, diye sesini yükseltti.

Nihayet reye kondu ve yaşasın İslâmiyet sesleri ve alkışlar ortasında, fetva gereğince, Vahidettin'in hilâfetten hal'i kabul edildi.

Ve arkasından, yine Reisin teklifi ile yani Halifenin seçimine geçildi. Bu esnada da, derhal seçim yapılsın, yapılmasın, şu şekilat yapılsın, bu şekilde yapılsın diye bâzı münakaşalar oldu ise de Reis seçimi yaptı ve reylerin tasnifinde makamı hilâfet için rey veren 162 zattan, 148'inin

Abdülmecit Efendiye, iki kişinin Abdürrahim Efendiye, üç kişinin Selim Efendiye, 9 kişinin de müstenkif rey verdiği anlaşıldı. Binaenaleyh, 148 rey ile Abdülmecid Efendi muallâyı hilâfete intihap edilmiş oldu.

LOZAN'A DOĞRU

Lozan'a gidecek murahhaslar heyetimize benim başkanlık etmemi istiyorlardı. Ben ise, karşımıza gelecek olan devletlerin murahhas heyetlerine Hariciye Vekilleri başkanlık ettiğinden, bizim de aynı şekilde bu işe Hariciye Vekilimiz Yusuf Kemal Beyi memur etmemizi muvafık buluyordum. Fakat Yusuf Kemal Bey, başkan olarak gittiğim takdirde bana refakat edebileceğini ileri sürerek, bu vazifeyi kabul etmedi. Bunun üzerine ben, Mustafa Kemal Paşa'ya, Heyet başkanhğı için İsmet Paşa'yı tavsiye ettim. "Mudanya Konferansını muvafakiyetle idare ederek, matlup olan neticeye ulaştırabildiği için, sulh müzakerelerine de onun gitmesi münasip olur" dedim. Bu teklifim üzerine, "yapabilir mi, yapamaz mız?" münakaşaları oldu. Bence yapılmıyacak bir şey yoktu. Zira, sulh esaslarımız zaten malûm olduğu gibi, Lozan'da ileri sürüp müdafaa edeceğimiz meselelerin hepsini, çok evvelden Hariciye Vekâletindeki, yetkili uzmanlar uzun boylu çalışarak teferruatiyle hazırlayıp dosyalar halinde tesbit etmiş bulunuyorlardı. Bundan başka Rıza Nur, Hasan Saka Beyler gibi değerli elemanlarla takviye edilmiş olmasına rağmen, murahhas heyeti, daimî surette temasta bulunacağı Ankara'dan, verilecek talimattan da istifade edecekti.

Nitekim öyle olmuştu. Yusuf Kemal Bey'in rahatsızlığı sebebiyle istifası üzerine, Hariciye Vekâletine getirilen İsmet Paşa, Murahhas Heyeti Başkanı olarak Lozan'a gidince, müzakereler esnasında ne suretle olursa olsun müşkülâta maruz kaldığı anlarda Hükümet Reisi olarak benden mütalâa ve fikir sorar, ben de vekil arkadaşlarla, ekseriya Mustafa Kemal Paşa ile de istişare ederek, kendisine takip edeceği hattı hareketi bildirirdim. Lozan konferansı işte bu şekilde çalışarak, belli başlı dâvalarımız üzerine tartışmalara sahne olurken, günün birinde İsmet Paşa'nın bir takım mülâhazalarla ve belki de orada maruz kaldığı sıkıntılı vaziyetlerin tesiriyle, huzursuzluklar göstererek, hükümetle bazı anlaşmazlıklara yol açtığı görüldü. İsmet Paşa bilhassa, hükümetten sorduğu şeylere, sıkışık durumlarda istediği talimata, bizim pek geç cevap vererek, kendisini müşkül vaziyetlere soktuğumuzdan şikâyet ediyordu. Bu şikâyetlerini bazan, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya yapıyordu. Halbuki ona çektiği telgraflar da -şifre yalnız Hükümet Reisinde bulunduğundan- benden geçiyordu.

GECİKEN CEVAPLAR

Biz icra vekilleri heyeti olarak, o günlerde, Lozan konferansı müzakerelerini gereken hassasiyetle, ilk iş edinerek, gece gündüz ve dakikası dakikasına takip ettiğimizden her hangi bir iş'arın geç cevaplandırılması gibi bir ihmalimiz bahis konusu olamazdı. Sorulan şeylerin hiç birinin cevabı geciktirilmiyordu. Ancak, dünya ile şöyle dursun, memleket içinde, şehirden şehire dahi telefon ve telsiz gibi süratle muhabereyi sağlıyan tesislerin mevcut bulunmadığı günlerde, Avrupa ve bilhassa İsviçre yani Lozan ile tek muhabere hattımız, Köstence yolu ile olandı. Bu yol da, yabancıların ve dolayısıyle o günkü duruma hâkim olan İngilizlerle Fransızların elinde idi.

Şuracıkta istitraden kaydedeyim ki, bu yoldan yaptığımız muhabereleri, ellerine geçiren İngilizlerin, şifrelerini de hâl ederek, günü gününe sabah kahvaltı sofralarında okuduklarını, bizzat o zamanın İngiltere Hariciye Vekili Mister Çörçil, son yıllarda yayınladığı hatıratında anlatmaktadır.

Şu halde, Lozan'daki Murahhaslar Heyetimiz Başkanının bizden beklediği cevapların, gecikme sebebi, kendiliğinden meydana çıkmış oluyor.

ANLAŞMAZLIK BÜYÜYOR

Murahhaslar heyetimiz başkanı ile, hükümet arasında hasıl olan anlaşmazlık, bundan ibaret de değildi. Meselâ konferanstan çok daha önce Hariciye Vekâletinde, hazırlattığımız sulh esaslarımıza göre, sebepsiz olarak yakıp yıkarak harabezara çeviren Yunanlılardan, “Tamirat bedeli” istiyorduk. Bu yüzden Lozan konferansında Yunanlılarla hayli tartışmıştık. Bu konuda ara bulmak isteyen İtilâf Devletleri, tamirattan vazgeçmemiz için, bize Karaağaç'ı bırakmak teklifinde bulunmuşlardı. Hükümet reisi olarak ben, Mustafa Kemal Paşa ile mutabık kalarak, bu teklifi kabul etmeyip "Karaağaç'ın ehemmiyeti yoktur. Ona karşılık tamirattan vazgeçmeyiz." diyorduk.

Sonra, Dünya Harbi iptidasında bedelleri tarafımızdan tamamen ödenmiş olduğu halde, İngilizlerin el koymuş oldukları (Sultan Osman, Sultan Reşat ve Fatih) dretnotlarımızın tahminen 12 milyon İngiliz altını tutan bedellerinin, geri verilmesi meselesi vardı. Bu da Karaağaç'a karşılık verilmek istenmiyordu. Murahhas heyetimizin başkanı Karaağaç'ı gözünde büyüterek, bu tamirat ve tazminattan vazgeçilmesi taraftarı idi. Hattâ, sonunda, “Vazgeçtim. Karaağaç'a karşı terk ettim” dedi. Ben ise "Karaağaç'ı bırakıp, gerektiğinde demiryolunu Edirne'nin içinden geçirebiliriz." diyordum. Bu noktada Murahhas Heyetimiz başkanı ile aramızda uzun muhaberelerle tartışmalar oldu. Lozan'da karşımızda bulunanlar, her meselede ve bilhassa bu tamirat ve tazminat meselelerinde, bizden fedakârlık istemekte ve ancak bu fedakârlıklara katlandığımız takdirde, öteki meseleler üzerinde anlaşmaya varılabileceğini ileri sürmekte idiler.

Durum bu merkezde iken, Lozan'daki Murahhas Heyetimizin, bizden habersiz kararlara veya taahhütlere varması ihtimalini önlemek için, çok hassas ve müteyakkız bulunmam gerekiyordu. Ve benim hükümet reisi olarak ve Mustafa Kemal Paşa ile de mutabık kalarak belirttiğim bu hassasiyet Murahhas Heyetimiz Başkanını, nedense sinirlendiriyordu. O kadar ki, kuponlar ve imtiyazlar meseleleri hakkında vâki olan işarıma verdiği 26 Haziran 1923 tarihli cevapta, sinirlilik dozunu bütün bütün arttırarak:"Konferans müzakerelerinde Murahhas Heyetinin esaslı talimat kayıtlarından başka olarak, bütün hattı hareketinin, bütün teferruatıyla Ankara'dan idaresi arzu ve temayülü, müzakerelerin memleket için en faydalı bir surette idaresini ve hayırlı sulha varmak kudretini murahhas heyetinden selb etmektedir." dedikten sonra, şu cümleyi ilâve ediyordu: "Hükümetçe tercih buyurulan bu şeklin '93 seferinin saraydan idaresinden farkı

yoktur. Bize karşı itimatsızlık ve kifayetsizliğimiz hakkında mütemadiyen izhar buyurulan kanaat devam ettikçe, bizim vasıtamızla sulh akdi ihtimal haricindedir. Hükümetin nokta-i nazarlarını İtilâf Devletlerine aynen kabul ettirmek kanaatinde olan bir heyetin ve bittabî zat-ı vâlâlariyle, taalluku hasebiyle Maliye Vekili Bey Efendinin bizzat mesuliyeti deruhte ve konferansa hareket buyurmalarını rica ediyoruz."

SALDIRGAN TAVIR ÜZÜNTÜ YARATIYOR

Murahhas heyetimiz başkanının telgrafındaki bu mütecaviz ifade, beni olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa'yı da son derece müteessir etti. İkimiz de, hayretler içinde kalarak, sinirlenmiştik. Vekiller Heyetinde okunduğu zaman da, bütün vekil arkadaşlar, aynı hislerle mütehassis olarak, üzüntü içinde kaldılar.

İsmet Paşa'nın; milleti temsil eden iki yüz kişilik bir meclisin ve onun icra vasıtası olarak seçtiği vekiller heyeti ile benim ve Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir titizlikle düşüne taşına memleket menfaatlerine uygunluğu üzerinde ittifak ederek verdiğimiz kararları, istibdadı temsil eden saraydan verilmiş kararlara benzetmesi, her şeyden evvel, onun, bunca yıldır muttasıf olduğunu bildiğim (ağır başlılık ve olgunluk) vasıflarıyla kabil-i telif değildi. Hele, "evvelce verilmiş olan talimattan başka olarak, bütün hattı hareketimin bütün teferruatiyle Ankara'dan idaresi isteniyorsa, ben bırakıp döneyim de, siz benim yerime gelip, İtilâf Devletlerine istediklerinizi kabul ettirin" deyişi karşısında, benden fazla, Mustafa Kemal Paşa sinirlenmiş ve hemen o gün, kendisine çektiği bir telgrafla "Çok asabî bir halde yazmış olduğunuz telgrafdan dolayı sizi haksız buldum" demişti.

Mustafa Kemal Paşa; Murahhas Heyeti Başkanının bu hırçınca ve yersiz çıkışından duyduğum teessür ve infiali pek haklı bulduğunu ifade etmekle beraber, bunu yalnız benim şahsıma ait telâkkî etmememi, verilen kararlarda reyi olduğunu, kendisinin hattâ bütün vekil arkadaşların da aynı haksız tarize uğramış olduklarını, ancak zamanın nezaketi hasebiyle, şimdilik bunu hoş görmemiz gerektiğini söyledi.

Ben; "Nasıl hoş görebiliriz? İsmet Paşa, evvelce talimat üzerine talimat isterken, şimdi âdeta işini kimseye sormadan yapmak istiyor. Buna nasıl muvafakat edebiliriz? Bu olamaz. Vekiller Heyeti de buna muvafakat edemez." deyince Mustaf Kemal Paşa da:

Evet, elbette olamaz, dedi. Şimdi, ona vereceğimiz son talimatı tesbit edelim.

Birbirimize bakarak, bir an durduk; sonunda kat'î kararla murahhaslar heyeti başkanımıza "Son teklifimizi kabul ederlerse imza et, etmezlerse inkita-ı ilân ile dön, gel" demeyi münasip gördük.

ORDUMUZ HAZIR VE SABIRSIZ

Mustafa Kemal Paşa biraz daha düşündükten sonra, buna, şu iki cümleyi ekledi; "Avakibi ne olursa olsun, bunu silâh kuvvetiyle halle kudretimiz vardır. Ordumuz, hazır ve hattâ sabırsızdır"

Lozan'a verdiğimiz son tâlimat budur. Fakat bu da, ötekiler gibi Köstence'den geçerken, İngilizler tarafından alınıp okunmuş olduğundan, 24 Temmuz 1923 günü Lozan'da sulh muahedesi de imzalanmıştır.

İngilizler, malûm entellijans servislerinin çeşitli imkânları ile sırlarımızı ararken, ellerine geçirdikleri bu haklı tehdidimizden kuşkulanıp da muahedeyi imzalamamış olsalar ve böylece inkita da bir emrivaki olmuş olsaydı, ordumuz elbette Trakya'ya yürüyecekti. Çünkü daha fazla duracak bekleyecek durumda değildik. Silâhı elinde bekleyen ordunun, hattâ Lozan'daki murahhas heyetinin de, milyonlarca lira masrafı oluyordu. Daha fazla bekleyemezdik. İngilizler de bunu biliyorlardı. Hülâsa; Lozan'da -aramızda hasıl olan anlaşmazlıklara rağmen- memleket hesabına yapılması imkânsız olanın en iyisi yapılabilmiştir.

Lozan'da müzakerelerin kesildiği günlerdi. Oradaki murahhas hey'etimiz Ankara'ya dönmüştü. Bu Heyetin maiyetinde Bahriyeyi temsil eden Deniz Yarbayı Şevket Bey, Millî Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa'yı ziyaretle, Lozan'da bahis konusu olan bazı meselelere dair kendisi ile görüşmüş. Kâzım Paşa da, bana geldi. Bunu hikâye ile "Bir şeyler söyledi amma, denizciliğe ait olduğu için anlayamadım. Gelsin size anlatsın" dedi. Ben de kendisini çağırttım, geldi.

Kapıdan içeri girer girmez, "Müdafaa-i Milliye Vekiline anlattıklarınız neydi?" dememe kalmadı, Şevket Bey, hıçkırıkla, "Beyefendi, ağabeyim kayıp" diye ağlamaya başladı ve ağabeyi Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in, üç gündür, yani Mart'ın 27'inci Salı günü akşamından beri eve gelmediğini söyledi. Soruşturmuşlar, aratmışlar, bulamamışlar. En son Karaoğlu Çarşısı'nda köşedeki Kuyulu Kahve'de otururken, yanına gelen Giresunlu "Topal" diye maruf Osman Ağa'nın muhafız bölük kumandanı Mustafa Kaptan ile beraber, kalkmış. Birlikte gitmişler. Ondan sonra gören olmamış.

ALİ ŞÜKRÜ BEY CİNAYETİ

Şevket Bey'e, otur dedim ve derhal gereken emirleri vererek, aratmağa başladım. Aynı zamanda Osman Ağa'nın adamiyle kahveden gittiği için, bu Ağayı da aratıyordum. Fakat Şükrü Bey gibi, o da meydanda yok. Şükrü Bey bazan ata biner, halkla temas için köylere giderdi. Acaba yine öyle mi yaptı diye aratmayı köylere kadar teşmil ettim. Yok, yok, Ankara Valisi Abdülkadir Bey, Jandarma Kumandanı, Polis Müdürü, bütün zâbıta kuvvetleri seferber olduğu halde, hattâ kendi arabamı da arama işlerine verdiğim halde, iz bile bulunamıyor.

Denizci olmakla beraber, daha ziyade İstanbul'daki Donanma Cemiyetinin neşriyatında çalışmış ve bir matbaa sahibi ve gazeteci olan Ali Şükrü Bey, Büyük Millet Meclisi açıldığı günden beri her vesile ile, yaptığı muhalefetlerle dikkat nazarını çekmiş bir mebustu. Bu sebeple, Meclisteki muhalifler, kaybolma haberini alır almaz, olaya siyasî cinayet rengi vermek istemişlerdi.

Meclis'e gittim, bilhassa Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, kendisine has hitabet edâsiyle sesini alabildiğine yükselterek; "Ey milletin kâbesi, sana da mı taarruz? Ali Şükrü Bey iki günden beri kayıptır da, hükümet bulamıyor. Evet azametli, şerefli bir tarihin sahibi bir milletin vekili kayboluyor da, hükümet bulamıyor. Böyle hükümet olmaz. Ali Şükrü'ye tecavüz eden, milletin namusuna tecavüz etmiştir. Böyle namussuzlar yaşamamalı, kahrolmalı diye bar bar bağırıyor. Muhalif arkadaşları da "Kahrolsunlar böyleleri yaşatılmaz" nidalariyle onu teşci ediyorlardı.

Hemen kürsüye çıktım. Büyük Millet Meclisi âzasından birinin kayıp oluşunu, lâyık olduğu önem ve ciddiyetle telâkki ederek, dünden beri seferber ettiğimiz zabıta kuvvetleriyle, yaptığımız araştırmalardan henüz bir netice alamamış olmamıza rağmen, gece-gündüz devam eden çalışmalarımıza hız vererek, behemehal bir neticeye varacağımıza emin olmalarını ve bu arada, Ali Şükrü Bey'in, bir kazaya uğramış olduğunu ümit etmek istediğimi, aksi takdirde bir suikaste maruz kalmış ise, çok dilhûn olacağımı ve o takdirde her halde müsebbiblerinin meydana çıkarıhp, bu milletin adliyesine şeref verecek tarzda takip ve cezalandırılmalarının hükümetin mukaddes vazifesi olacağını söyledim.

Ve bunu bekleyerek, sâkin olmalarını bilhassa heyecana kapılarak, işi büyütmekten çekinmelerini rica ettim. Bu teminata rağmen, bazı müfrit muhalifler, hala şüpheli bir tavır takınıp, itimatsızlık

göstererek, hükümetin daha evvelki bir hâdisede olduğu gibi, bu işi de örtbas edeceğinden çekindiklerini açıkça söylüyorlardı.

Daha evvel olduğunu ima ettikleri hâdise, bir müddet evvel bir cinayete kurban giden Trabzon'un kayıkçı kâhyası Yahya Reisin kaatillerinin, hattâ bu iş için Meclisten bir tahkik heyeti seçilip gönderildiği halde, hâlâ meydana çıkarılmamış oluşu idi.

Bazı mebuslar, bunu hatırlayarak, bana "Fena misaller var" diye bağırıyorlardı. Bunlara da cevap vererek "Merak etmeyiniz, dedim. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hür adliyesi dünden beri serbest olarak vazifesini yapmakla meşguldür. Her medeni ve müstakil memlekette olduğu gibi, burada da bu işin emniyet ve selâmetle tâkip edilmekte olduğundan emin olunuz. Ben hükümet başkanı olarak, eğer bu işi yapamazsam hiç tereddüt etmeden yüksek meclisinize gelip, kudretimin kifayet etmediğini size söylemeği bir vazife bilirim. Bundan emin olunuz. Hepimiz bu milletin kurtuluş ve istiklâlini, herşeyin üstünde en aziz bir gaye biliyoruz. Bu itibarla, vazife gören selâhiyetlileri zorluğa düşürmemek için, neticeyi beklemeği hikmeti hükümet ve hikmeti adâletle ve meselenin en salim surette halli bakımından zarurî görüyorum. Ve arzediyorum, çalışıyoruz, meseleyi aydınlatacağız. Aydınlatamazsak, size gelip aczimizi itiraf edeceğiz."

Benden sonra konuşan, Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey: "Ankara gibi bir yerde, elli altmış saat geçtiği halde, bu kadar mühim bir mesele hakkında hükümetin hâlâ vâd ve vaidde bulunmasına hayret ediyorum. Hükümet Reisi olan beyefendi, hâlâ inşallah bulacağız, çalışıyoruz diyorlar. Niçin bulamıyorlar, bu kadar polis, jandarma, memur ne güne duruyor, ne bekliyor efendiler" derken, Lâzistan Mebusu Ziya Hurşit Bey:

ZİYA HURŞÎT KUŞKULANMIŞ

"Hükümet Reisi tabiî, bulamıyacağız demez. Fakat bu laflar beylik lâflardır. Rauf Bey'in bu beylik sözlerini dinlerken, ben de derim ki: Fena misaller var, endişemiz bundandır. Uzağa gitmiyelim, şu bizim millî hükümetimiz zamanında, daha dün denecek kadar yakın bir zamanda vukua gelen suikast meselesini hatırlamamak imkânı var mı? Trabzon'da, güpegündüz hükümetin ve kışlaların karşısında üç yüz kurşun atılmak suretiyle yapılan suikastın failleri bulunmuş mudur? Hâlâ bekliyoruz" diye ortalığı kışkırtmaktan, bu arada "Hükümet tahkikatını bitirsin, gelsin olup biteni bize anlatsın, ondan sonra mutmain olmazsak yapacağımız iş basittir" diyerek, işi hükümeti itimatsızlık reyiyle düşürmeğe kadar götürmek isteyenler vardı.

Meclis havasını bulandıran bu tarz konuşmaların arkası gelmiyor ve hemen hemen hiç bir mebus da hükümet lehinde söz söylemeğe âdeta cesaret edemiyordu. Durum vahimdi. Tekrar kürsüye çıktım. Ve son olarak dedim ki:

"Muhterem arkadaşlardan bazılarının sözlerine cevap vermek lüzumunu duyuyorum. Evvelâ; îma buyurulan Trabzon hâdisesinin cereyan tarzı cümlenizin malûmudur. Bu hâdisenin tahkikine yüksek meclisimiz tarafından seçilen bir heyet de gönderilmiştir. Cihanın duymasını isteyerek diyorum ki; o hür ve serbest Tahkik Heyetinin hükümete verdiği rapor, dikkatle nazara alınarak tatbik edilmiştir. Bu milletin şerefi, istiklâli ve varlığı bahis mevzuu olurken, hislere kapılıp işe fırka meseleleri karıştırılmamalıdır. Muhalefet bu değildir ve şimdi muhalefetin sırası değildir. Ortada hepimizin ehemmiyetle üzerinde durması gereken tek mesele vardır ki, o da bu memlekette kanunun hakimiyeti ve âdaletin mutlak tecellisi dâvasıdır.

Bugün bundan başka bir şey düşünemeyiz. Grup varsa, fırka varsa, hizip varsa, bu meselede bunlar yoktur. Tekrar ediyorum, şimdi her türlü hislerden sıyrılıp, hep birlikte bu mesele etrafında toplanmamız gerekir. Hâlâ neden bulunmadı? Neden bulamıyorlar da, sade vadediyorlar diyorlar. Bunda sui- tefehhüm olsa gerektir, hâlâ neden bulamadığımızı şu saatte bulacağız demek imkânı olmadığı için söyledim, gaipten haber vermek kudretinde değiliz. Ortada esrarengiz bir olay var. Bunun çözülmesi zamana mütevakkıftır.

Biz elimizdeki bütün imkânları bu işi aydınlatmağa hasretmiş bulunuyoruz. Sim keşfetmek için olanca kuvvetimizle gece gündüz çalışıyoruz. Allah'ın avnile keşfedeceğiz. Fakat bunun saatini,

dakikasını tâyin etmek kudretini haiz değiliz. Bu arada bir arkadaşımız, beylik sözler söylediğimi ileri sürdü. Efendiler, sözlerim hükümet sözüdür. Bütün şümuliyle, bilinerek, düşünülerek, inanılarak, sorumluluğu idrak olunarak söylenmiş hükümet sözüdür. Hükümet isterse gizli celse yapsın, orada söylesin diyenler de var. Hayır efendiler, bizim gizli hiçbir şeyimiz yoktur ve olmayacaktır. Her şeyimizi açık oturumda milletin gözleri önünde apaşikar konuşacağız.

“HÜKÜMET VAZİFESİNİ YAPACAK”

Müsterih olun efendiler, Hükümet vazifesini behemehal yapacaktır, ve yapıyor."

Bu ifadem üzerine Meclis'e riyaset eden Ali Fuat Paşa da teskin edici bazı sözler söyledi ve o günkü celse bu kadarla kaldı.

Fakat ertesi günü Meclis, meseleyi yine ele alarak, benim gıyabımda, bir sürü tartışmalara yol açmış ise de Adliye Vekili Rıfat Bey; "Geçen celsede Reisimizin arzettiği gibi Hükümet bu işe ehemmiyetle el koymuş ve kanunî vazifesini yapmaktadır. Bütün bunlar istintak dairesinde ve tâbî kanunen gizli olarak yürütülmektedir. Şimdi, burada bu hususta fazla bir şey söylemek doğru olmaz." diye, o günkü tartışmaları da durdurmak istemişse de, bilhassa muhalif mebuslar, "Adliye Vekilinden birşey sormadan, Rauf Bey gelsin, dünden beri ne oldu anlatsm, bizi tenvir etsin, milletin vekilleri olarak bunu istemek hakkımızdır. Kaybolan rastgele biri değildir. Bu koskoca Meclisin muhterem bir âzasıdır. Hükümet Reisi derhal izahat vermelidir." diye illâ benim gelmemi istemişler. Halbuki o sırada benim Meclis müzakerelerine filân katılacak vaktim yoktu. Çünkü devamlı aramalar neticesinde, fakat tesadüfen yani Çankaya yolundan geçen arama ekibine mensup jandarma, anayoldan ayrılıp tarlaya sapmış olan bir arabanın izini tâkip edince, orada yeni kazılmış bir çukurda Ali Şükrü Bey'in cesedini bulmuştu. Cesedin avucundaki sımsıkı tutulmuş bir sandalye ayağının da, Topal Osman'ın evinde bulunan kırık sandalyeye ait olduğu tesbit edilince, muammayı çözecek ipucu elde edilmiş bulunuyordu.

Aynı zamanda yakalanan Osman Ağa’nın adamı, Mustafa Kemal Kaptan’ın da verdiği ifadede -Trabzon'daki Kayıkçılar Reisi Yahya Kâhya’yı, Osman Ağa'nın öldürdüğünü şurada burada söylediğini duyan Ağa'nın teşvik ve tertibiyle- Ali Şükrü Bey'i Kuyulu Kahve'den dostça alıp, "Ayağından kurşunu çıkardılar, haydi kalk gidelim. Yatıyor, sizi çok sever, bir ziyaret edip hatırını sorarsınız"diye evine götürdüğünü ve orada yatakta bulunan Ağa'nın karşısında oturup ikram edilen kahveyi içerken, arkasından âni bir hareketle üstüne abanılarak boğulduğunu itiraf edişi üzerine, olay tamamile aydınlanmıştı.

Ali Şükrü Bey boğulurken, odadaki arbedeyi, evin karşısındaki

kahvedekiler duymuşlar, fakat korkudan seslerini çıkaramamışlar, kimseye de bir şey söyleyememişler.

TOPAL OSMAN'IN YAKALANMASI

Akşam üstü Meclis'teki odamda çalışırken, bu haberi bana getirdiler. Hemen Çankaya'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bir tezkere yazdım. "Ben istasyona gidiyorum, yemekten sonra gelip, sizinle görüşeceğim" dedim. Fakat istasyondaki dairede yemek yerken, bir de baktım, Mustafa Kemal Paşa, Lâtife Hanımla beraber otomobille geldi. Karşıladım ve olup bitenleri anlattım. Dikkatle dinledikten sonra:

- Şimdi ne düşünüyorsunuz? dedi.

- Birşey düşündüğüm yok. Topal Osman'ı yakalamak lazım. Çankaya'nın arkasında Ayrancı tarafında Papazınbağı denen yerde bulunduğu zannediliyor.

- Nasıl yakalatacaksın?

- Meclis Muhafız Kıt'ası ile.

Bu sözüm üzerine, Mustafa Kemal Paşa endişeli bir tavır takındı:

- Meclis Muhafız Kıt'asında, Topal Osman'la gelmiş Karadenizliler var. Bunlar birbirlerine ateş etmezlerse, ne sen, ne ben, ne Ankara, bir şey kalmaz." deyince, bir an düşündüm. Ankara'da bu Muhafız Kıtasından başka asker denebilecek bir şey yoktu. Jandarmaların çoğu bile cephede bulunuyordu. Şu halde ne yapacaktık? Cinayet işlediği tahakkuk eden bir insanın, Ankara sokaklarında kollarını sallıya sallıya gezmesine göz yummak! Bu benim harcım değildi. Sonra bir de Meclis vardı. Kırksekiz saattir, "Bulun, adaleti yerine getirin" diye feryad eden bir Meclis. Bütün bunları düşünerek, Mustafa Kemal Paşa'ya:

- Suçluyu yakalatmak mutlak lâzım. Eğer Başkumandan sıfatiyle ve herhangi bir mülâhaza ile sizce buna lüzum görülmüyorsa, benim yarın bunu Meclis'e anlatmam icap edecektir dedim.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Muhafız Taburu Kumandanı İsmail Hakkı Beyi çağırttı.

İsmail Hakkı Bey gelince, Mustafa Kemal Paşa Osman Ağa'yı yakalamak için nereden, ne suretle hücum edilmesi gerektiğini,

krokisini çizerek kendisine anlattı ve hareket etti.

Ben sabırsız ve heyecanla istasyon platformunda bir aşağı, bir yukarı gidip gelerek durumun alacağı şekli beklerken Fethi Bey aklıma geldi. O da Çankaya'da, Mustafa Kemal Paşa'nın köşküne yakın bir yerde oturuyordu.

Osman Ağa'nın, üstüne varılacağını sezince, yukardan fırlayıp hücum ettiği Çankaya köşkünde kimseyi bulamayınca, kapıyı kırıp, paltoları filân parçalayarak, ortalığı karmakarışık etmiş olduğunu haber alınca "Ya Fethi Bey'in hanımını dağa kaldırmağa kalkarlarsa ne yaparım, diye hemen Fethi Bey'e haber gönderdim. O da "Hanım hasta, çıkamam, gelemem" diye cevap gönderdi. O esnada Çankaya istikâmetinden silâh sesleri başladı. Silâh seslerini duyunca; "Hah, Osman Ağa'yı çevirdiler." diye ferahladım, geniş bir nefes aldım. Bir müddet sonra, haber geldi; Osman Ağa altı yardımcısı ile vurulmuş ve ele geçirilmiştir.

MUHALEFET ATEŞ PÜSKÜRÜYOR

Bu haberi alan Meclis, ertesi günü toplanınca, ben de gittim. Durumun aydınlatılmış, Osman Ağa'nın da lâyık olduğu akibete uğratılmış olmasına rağmen, muhalif mebusları, olaya siyasî ve dolayısıyle muhalefete karşı bir cinayet mahiyeti vermek için, tekrar tartışmalara hazırlanmış görünce, kürsüye çıkarak, Ali Şükrü Bey'in cesedinin nasıl bulunduğunu ve kendisini evinde boğdurduğu tahakkuk eden Osman Ağa'nın yakalanmak isterken, mukavemete kalkışması üzerine ele geçirildiğini anlattıktan sonra artık adliyeye intikal eden meselenin îzam edilerek kurcalanmasmın doğru olmayacağını ve Hükümetin kendisine tevdi edilmiş olan vazifeyi hüsnü suretle neticelendirmesi için, bu konuda münâkaşalardan sarfınazar edilmesini rica ettim.

Fakat başta Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey olmak üzere bir kısım muhalif mebuslar, artık rahmetli olan Ali Şükrü Bey'in meziyetlerini ve hürriyet uğrundaki mücadelelerini sayıp döküp, onun ölmediğini ve mübarek kabrinin kendilerine ebediyen hürriyet dersi vereceğini söyliyerek, kaatillerine lanetler yağdırırken, işi yine muhalefete döküp, hükümete ve dolayısıyle Mustafa Kemal Paşa'ya tarizlere devam ettiler ve onun Osman Ağa gibi başıbozuklara silâh verdirmesini de tenkid ile, yine bana hitapla:

- Rauf Beyefendiye sorarız. Harbiye mektebini bitirerek zabit olmamış kimselere ve bilhassa bazı canî, kaatil ve cahil adamlara zabit üniforması giydirilip, kumandan hüviyeti nasıl verilir, diye bağırıyorlardı.

RAUF BEY KÜRSÜDE

Bunlara da cevap vermek lüzumunu duyarak, dedim ki:

- Şimdi bunun bu şekilde konuşulması caiz değildir. Bu gibi sivillere niçin silâh ve rütbe verildiğini bilmeyeniniz yoktur. Bilinen bu işleri burada bu şekilde ortaya atmakla ordumuzun çok kıymetli ve aziz erkân ve zabitlerini rencide etmeyelim. Bu gibi hallerin müzakeresi zamanı gelecektir.

Bu esnada Meclis Reisi de, bahsi değiştirmek isteyerek, Ali Şükrü Bey'in cenazesini Trabzon'a götürmek üzere Meclis namına iki mebus arkadaşa mezuniyet verilmesi hakkında Divanın teklifini reye koyacağını bildirdi. Tartışmalar da bu suretle sükûnet buldu.

O sırada Mustafa Kemal Paşa de bir yazı ile Ali Şükrü Bey'in cenazesini kat'iyen İstanbul'a uğratılmadan Trabzon'a naklini temin etmemi istiyordu. Gereken tedbirler alınarak cenazenin istenen şekilde nakli temin edildi.

HÜKÜMET REİSLİĞİNDEN AYRILIŞI

Sulhun takarrür edişinin ertesi günü, İcra Vekilleri Heyeti Reisi olarak, son imzayı, Lozan'da Murahhaslar Heyeti Başkanlığına çektiğim şu telgrafın altına attım:

"Cihan Harbinin hudutsuz ıztıraplarından kurtulmak ve milletimizin dünya sulhunu kurmakta ne büyük âmil olduğunu fiilen isbat eylemek maksadiyle imzaladığımız Mondros Mütarekenamesine rağmen, uğradığımız en fecî dilâzar tecavüzleri, hayat hakkımızla istiklâlimizi payimal eyliyen Sevr ahitnamesi tâkip eylemişti. Yüzyıllarca hür ve müstakil yaşamış olan aziz Türkiye'nin necip halkı, maruz kaldığı gayrimeşru ve feci tecavüzler karşısında bütün şuuru ve bütün varlığiyle hayat hakkını ve istiklâlini kurarmak için kıyam ederek teşkil eylediği yılmaz ve yenilmez ordusu ile büyük reis ve Başkumandanımızın ve celâdetli kumandanlarımızın sevk ve idaresiyle zaferden zafere yürüdü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümetinin milletten aldığı kudret ve kuvvetle ve ordularının pek müstesna cengâverlik kaabiliyetleriyle istihsal eylediği bu muvaffakiyet ve muzafferiyetlerin Lozan'da, aylardan beri devam eden sulh müzakereleri sonunda milletlerarası bir vesika ile tevsiki, milletimize yeni bir faaliyet ve sükûnet devresi hazırlamıştır. Vekiller Heyeti, azimkâr ve fedakâr milletimizin hayat hakkını ve istiklâlini sağlayan bir ahitnamenin tanzimindeki mesaiden dolayı başta zat-ı devletleri olduğu halde murahhaslarımızı Rıza Nur ve Hasan Beyefendilere ve müşavirler hey'etimize takdim-i tebrikât eylerim efendim."

RAUF BEY EMANETİ TESLİM EDİYOR

Bu telgrafı çektikten sonra, ertesi günü, Meclis İkinci Reisi Ali Fuat Paşa ile birlikte, Çankaya köşküne giderek, Mustafa Kemal Paşa ile buluştuk. Yemeği orada, hep birlikte yedik. Sofrada Lâtife Hanım da vardı. Sulh meselelerini konuşurken. Paşa:

- İsmet de Lozan'dan yola çıkmış, geliyor, deyince, gülümsiyerek:

- Evet öyle. Ben de müsaadenizle gidiyorum, dedim ve anlattım:

- Lozan'dan yazdığı telgraflar ve aldığı vaziyet dolayısıyle, konuştuklarımız malûm. Gerçi onun yalnız beni değil, târizlerine sizi de, vekil arkadaşları da hedef edindiği ve zaman icabı bunu hoş görmemiz gerektiğini söylemiştiniz ama, ben, ne olursa olsun, bir daha İsmet Paşa ile yüzyüze gelemem ve artık onunla birlikte imkânı yok çalışmam. Esasen, sulh muahedesini imzalamış olduğu gibi, bunu tatbik işini de ona bırakmak doğru olur düşüncesindeyim.

Mustafa Kemal Paşa şaşırdı.

- Demek onu istikbâl de etmiyeceksin?

- Hayır, dedim, beni mazur görün, bunca yersiz târizlerinden sonra, artık İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Yarın Sivas'a, seçim daireme gidip biraz istirahat edeceğim. Zaten Meclis de yok.

BU ÇEVRE AHLAKSIZ YAPIYOR

Müteessir oldu ve gayet samimî görünen, yumuşak bir sesle:

- Raufcuğum, dedi, ne söyliyeyim bilmem ki, haklısın. Bu muhit adamı ahlâksız yapıyor.

- Paşam üzülme, dedim, bir düzine nâmuslu adamla sen bu memleketi mükemmel idare edersin.

Bu, Mustafa Kemal Paşa ile son görüşmemiz oldu. Sofradan kalkınca, biraz da ayak üstü, fakat artık bu konulara hiç temas etmeden, görüştük ve kucaklaşarak vedalaştık.

Ertesi günü Sivas'a giderken, İcra Vekilleri Hey'eti Başkanlığından istifanâmemi yazdım ve “Ben Sivas'tan bildirince, verirsin” diye Ali Fethi Bey'e bıraktım. Sivas'ta bir müddet kaldım. Meclis toplanınca, kendisine bildirişim üzerine, Fethi Bey, istifanâmemi Meclis Başkanlığına verdi. Sivas'tan sonra İzmir'e, epeydir görmemiş olduğum validemin yanına gittim.

HÜKÜMET BUNALIMI VE CUMHURİYET

Garip tesadüf, Fethi Bey, benim yerime İcra Vekilleri Başkanı olmuştu. Fakat bu mevkide uzun müddet kalamamıştı. Ben İstanbul'da bulunurken. Fethi Bey kabinesi istifa etmiş, yerine yenisi seçilemediğinden, bir hükümet buhranı kendini göstermişti. Bunun neticesini beklerken 29/30 Ekim 1923 gecesi, geç vakit henüz yatmıştım ki, top sesleriyle uyandım. Merakla kulak verdim. Top sesleri dinmiyordu. Yüze yaklaştığını fark edince içimden doğan bir hisle "Mutlaka Cumhuriyettir öyle ise, memlekete ve millete hayırlı ve uğurlu olsun." dedim.

Sabahleyin erkenden, gazeteleri alınca, geceki hükmümde aldanmamış olduğumu anlayarak, bir derece daha müsterih oldum. Fakat o sabahki ve ertesi günkü gazetelerin çoğu, bunu beklenmedik bir hâdise telâkki ediyorlardı. Halbuki hiç de öyle değildi. Çünkü üç yıl önce 23 Nisan 1920 de Büyük Millet Meclisi açılıp da faaliyete geçtiği günden beri, içinde yaşadığımız rejim, fiilen Cumhuriyetti. Yalnız bâzı sebeplerle adı sarih olarak verilmemişti. Şimdi işte sarahatle adını alıyordu. Bu sebeple, bazı gazetelerin yazdıkları gibi (acele edilmek) de bahis konusu olamazdı. Fiilen mevcut olan bir rejimin, nasıl olsa konacak olan adı, üç yıl sonra konmuş oluyordu.

Yalnız bu formalite yerine getirilirken. Meclisteki müzakerelerin dar bir zamana sıkıştırılmış olması ve böylece acaba neye karar verilecektir diye bekleyen umumî efkârın hazırlanmadan ani bir karar karşısında kalması yüzünden telâşlanıp, heyecanlanması varit olabilirdi. O gün ziyaretime gelen Vatan ve Tasvir-i Efkâr gazeteleri başyazarları Ahmet Emin ve Velit Ebuzziya Beylere de aynı şeyleri söyliyerek: "Niçin telâş ediyorsunuz? Saltanat filân kaldırıldığı zaman da yine böyle telâşlar olmuş fakat mecliste konuşulunca mesele anlaşılmıştı. Şimdi bu da mecliste konuşulunca, anlaşılacaktır. Bu süratin elbette Hükümetçe zarurî görülen bir sebebi vardır. Hiç şüphe etmiyorum ki, mesul rical, bu bapta en selâhiyetli karar mercii olan meclis vasıtasiyle milleti aydınlatıp zihinleri tatmin edecektir.

Umumî efkârın bunu bilmesi de tabiî hakkıdır, demiş ve ilâve etmiştim.

"Bence Cumhuriyet kelimesi üzerinde mütalâa ve münakaşa doğru değildir. Benim içtihadım; her millet gibi hür ve müreffeh yaşama

liyakatini, tarihte emsaline ender tesadüf edilir bir tarzda isbat eden asil milletimizin istiklâl ve refahının tamamiyetini sağlayan şeklin en doğru olacağı kaidesidir. Kuvvetini yalnız ve yalnız milletin rey ve muvafakatinden alarak ve başka hiç bir tesir veya kuvvetin karşısında eğilmeyerek, en isabetli kararlarıyle, millet ve memleketi her gün artan saadet ve selâmete doğru yükselteceğine zerre kadar şüphe olmayan hükümet tarzı işte budur. Millet esasen bu idare şeklini hak edip, zaferiyle temin eylemiştir. Elverir ki, meseleler milletimizce muhakeme edilerek, malûm olsun. Netice behemehal halkın saadet ve refahına müncer olur. Bu esaslar baki kaldıkça, isim değişikliği, hedef ve gayeyi ihlâl de tebdil de edemez. Bundan başka, geçmiş bir Hükümet tarzının yerine kaim olan bir Hükümetin payidar olabilmesi ancak gideni aratmayacak bir surette, halkın büyük çoğunluğunun arzularına uygun hareketi ve saadetlerini temin ve vatanın istiklâli ve şerefini hakkiyle korumak yolundaki başarısı ile kabil olur.

Aksi takdirde isim veya üst tabakada şekil değiştirmekle, gerçek ihtiyaçların temin edilmiş olacağını zannetmek, bilhassa en yakın mazide gördüğümüz bunca acı tecrübelerden sonra, fahiş bir hata olur."

KUVVETLİ HÜKÜMET NASIL OLUR?

O gün, yine gazeteciler tarafından bana sorulan “Kuvvetli hükümet nasıl olabilir?” sualini de şu suretle cevaplandırmıştım:

"Benim anladığım kuvvetli hükümet, vazife ve selâhiyetlerine ve bunların icaplarına müdrik. Millî Hâkimiyet esasını benimsemiş, kanaatlerini ve maruz kalacağı zorlukları ancak ve ancak millet meclisinde samimî ve açık hasbıhallerle hal ve fesletmek esaslarına sadık ve tecrübeli, olgun bir heyet demektir; yoksa, bâzılarının sandıkları gibi, zorba yumrukla iş görmek isteyen bir heyete kuvvetli hükümet demek asla doğru olamaz. Gerçi, mazide millet tam ve kâmil olarak murakebe yapamadığı için böyle hükümetler görmüşse de, artık bu gibi cüretlere zemin kalmamıştır. Esasen Büyük Millet Meclisi devamlı şekilde toplantı hâlinde var olup, eskisi gibi vazifesini yüksek azim ve fedakârlıklarla yapmakta devam ettikçe, bu gibi endişelere de yer kalmaz."

MECLİSTEKİ SERT TARTIŞMALAR

Benim bir milletvekili sıfatıyle, umumî efkârın duygularına da tercüman olduğuma inanarak söylediğim bu sözler, mensup olduğum Halk Fırkasının, zaten icra heyeti başkanlığından ayrıldığım, yâni İsmet Paşa ile aramızın açıldığı günden beri, onun lehinde ve benim aleyhimde bir nümayiş hareketi yapmak için vesile arayan ifratçı unsurlarını derhal harekete geçirdi. Bunlardan biri fırka grup başkanlığına verdiği bir takrirle, benim itiraz yollu beyanatımla bizzat Cumhuriyeti za'fa dûçar etmiş olduğum ve ayrıca mahiyeti meçhul bir muhalif fırka teşkili ile iktidardaki Halk Fırkasını ikiye bölmeye teşebbüste bulunduğum için, meselenin acele olarak fırka grubunda görüşülüp, aydınlanmasını istemişti.

Bu toplantıda bulunmak üzere Ankara'ya gittiğim zaman evvelâ, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istedim ve Çankaya Köşkünde ziyaretine gittim. Fakat kendisini yatakta ve son derece muztarip bir vaziyette görünce, bu mesele hakkında tek söz söylemekten çekinerek, sağlık ve afiyetler dileyip tesellî edici sözlerle yetindim. Ertesi günü fırka grubu toplantısına tabiî olarak Başkanlık etmesi gereken İsmet Paşa'nın, "Bugünkü toplantıda benim konuşmam icap edeceğinden, Başkanlık makamını başka bir arkadaşa bırakıyorum." diye kürsüden indiğini görünce, bu olağanüstü toplantının niçin yapıldığı ve burada asıl kiminle karşılacağımı anlamış oldum ve işi uzatıp beyhude vakit kaybetmeğe meydan vermeden, kürsüye çıktım ve konuşmağa başladım, dedim ki:

"Efendiler, hiç birimiz kendimizi melek farz edecek kadar düşüncesiz değiliz. Beşeriz. Beşerde sevmek de, sevmemek de vardır. Ben bâzı kimseleri sevmeyebilirim, bâzı kimseler de beni sevmiyebilirler. Hattâ hiç bir sebep göstermeden bu böyle olabilir. Bu itibarla, böyle önemli bir meselede, meseleyi şahsî olarak tetkik ve şahıslarla eseri mukayese etmek sizin de düşüncelerinizden çok uzak bir muhakeme tarzı olduğundan eminim.

Bizim eğer tenkit etmek istediğimiz bir nokta varsa, o da eserdir. Eseri tenkit ederken veya eser hakkında mütalâa yürütürken, sevsek de sevmesek de, her zaman şahsiyetlerin ve içtihatların muhterem olduğu esasını kabul etmekte müşterek olduğumuzdan şüphe etmiyorum. Benim kutsî duygularım Cumhuriyet idaresinden başka, hiç bir

idarenin taraftarı olmama müsait değildir. Esasen “Türkiye Hükümetinin şekli nedir?” sualine karşı büyük Reisimizin yine bu kürsüden müsbet cevap olarak “Büyük Millet Meclisi hükümetidir, çünkü biz bize benzeriz. Bize mahsus bir idaredir.” demiş olduklarını da hatırlarsınız. Bu benim vicdanımı tatmin eden en yüksek bir ifade idi. Ve buna itiraz etmek havsalamdan dahi geçmemiştir. Bu tatminkâr ve kat'î ifadeden sonra, bu idareye, son kabine buhranı yüzünden yürütülemez bir şekil alışı üzerine Cumhuriyet adının verilmiş olmasına itiraz etmek nasıl aklıma gelebilirdi? Bir millet ki, Cumhuriyet'e taraftardır ve millî hâkimiyet kayıtsız şartsız hüküm sürdükçe Cumhuriyet'ten başka bir şey istemiyor, fakat, bunu bütün varlığıyle isterken lâyikiyle tatbik edemezsek diye endişeye düşerse, arkadaşlar bundan memnun mu yoksa, meyus mu olmak lâzımdır?"

ELEŞTİRİLER SÜRÜYOR

Bu kadar sarih konuşmama rağmen, bazı kelimeler üzerinde durarak, çeşitli tevil ve tefsirlerle itiraz edenler birbirini tâkip etti. Meselâ Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmet Bey şöyle diyordu:

“Rauf Bey'in beyanatında esas olarak can alacak yegâne nokta bir cümle vardır ki, tevazuh ederse, herşey berraklaşır. Rauf Beyefendi, eğer bilerek ve isteyerek o mânâyı vermiş olmak için o cümleyi kullanmış ise, elbette ki arkadaşlığımız bu dakikadan itibaren sakıttır. Yok, Rauf Bey kürsüye çıkar ve o sözlerimi sizin telâkki ettiğiniz mânâda söylemedim, sürç-ü lisan vardır derse, mesele yoktur. Rauf Bey'in bu cümlesi şudur: “Cumhuriyet kelimesinin mânâsı yoktur. Cumhuriyet demekle bir milletin refah ve saadeti sağlanamaz. Herhangi bir usul bu refah ve saadeti temin ederse, en iyi idare şekli odur.” sözüdür. İşte bunları, başka mânâda kullanmış olduğunu ifade ederse, bendeniz Rauf Beyefendinin samimiyetine ve mevkiine inananlardan birisi olduğum için, bu samimiyetine de inanacağım ve kendisi ile kıyamete kadar arkadaşlığımız devam edecek ve beraber yürüyeceğiz. Yok inat eder ve fikrinde ısrar ederse, derhal samimiyetimize nihayet vereceğim.”

HALK İRADESİ HAKİMSE, REJİM CUMHURİYETTİR

Bu şekilde konuşanların benden istedikleri “kayıtsız şartsız millî hâkimiyeti sağlamayan herhangi bir idareyi, Cumhuriyet olarak” kabul etmemekliğim idi. Gerçekten cumhuriyetçi olan aklı başında hiç kimse, bunu kabul edemezdi. Verdiğim cevapta, bu noktayı aydınlatarak Cumhuriyeti, ancak millî hâkimiyeti tam mânâsiyle sağlaması şartiyle kabul ettiğimi ve zaten Cumhuriyet'in de başka mânâsı olmadığını, yoksa Güney Amerika memleketlerinin bazılarında olduğu gibi, millî hâkimiyeti hiçe sayarak Cumhuriyet adı ile hüküm sürülmesinin Cumhuriyet sayılamıyacağını anlattım. Bu sırada İstanbul Mebusu Hamdullah Suphi Bey de, Halifeyi ziyaretimden bahisle tarizlerde bulunmağa kalkınca, ona da şu cevabı verdim:

"Hilâfet makamını işgal eden muhterem zat, Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmiştir. Ve bu meclis, bu makamının istinatgâhıdır. Bana tariz edenler bilmelidirler ki, bu mevki ve vaziyette bulunan zat, beni dâvet ederse, ben bu davete icabeti dinî, ahlâkî ve millî bir vazife bilirim. Şunu da söyliyeyim ki, ben son İstanbul Mebusan Meclisine, Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşı ve Kuvay-ı Milliye’nin mümessili olarak gittiğim zaman, hattâ vatansever tanınan bir çokları benimle temastan çekinerek, benden kaçtıkları halde, bugün Halife ve o zamanın Veliâhdi olan bu zat, bir toplantıda yanıma gelip samimiyetle elimi sıkarak bana “Niçin görüşemiyoruz?” dedi, açık söyledim “Cesaret edemedim, çekiniyorum. Görüşsem sizi müşkül mevkie sokabilirim.” dedim. “Hayır, ehemmiyeti yok, görüşelim” dedi ve ısrarla dâvet etti. Bu civanmerdliği gösteren zat, hele Büyük Millet Meclisi kararıyle Halife seçildikten sonra, beni dâvet eder de, gitmezsem, dünyanın en saygısız adamı olurum. Gittim efendiler. Yarın dâvet ederse, yine giderim... Ama Fırka kararından bahs ediyorlar, hangi karardır bu bilmiyorum. Esasen Fırkanın henüz tesbit ve tâyin edilmiş bir programı dahi yoktur ki, ben onun dışında hareket etmiş olmakla muaheze edileyim, hatâlarım olabilir, hatâlarını, hattâ kabahatlerim olursa itiraf ederim. Yalnız kanaatim dışında ve başkalarının arzularına göre hareket etmek kabiliyetini bende görmek isteyenler, fikirlerini düzeltmelidirler. Ben bunu yapamam.”

Bu sözlerim bazılarının “Bravo!”, bazılarının itiraz sesleriyle karşılandı. Ve ben kürsüden inince, İsmet Paşa kürsüye çıktı: pek asabî ve heyecanlı görünüyordu: “Esaslı bir devlet şekli bahis konusu olduğu

vakit, mütalâa ve hisler aramızda kalmaz. Bizi seyreden bütün bir dünya vardır.” dedikten sonra doğrudan doğruya bana hitap ederek: “Rauf Bey, Rauf Bey... Siyaset yapıyoruz. Hatâları birer birer ihtar etmeliyiz. Hattâ basit bir iktisadî teşebbüs sahibi gördünüz mü ki, işe başlarken sermayesinin tehlikeye koyduğu kanaatinde bulunsun; bir işe başlayan adam, daima sonunun selâmet olacağını temin ederek, başlar. Bahusus böyle inkilâp zamanlarında hükümet adamları herhangi bir şüphe izhar etmezler, hatâdır. Hatâ ettiniz Rauf Beyefendi” dedi ve bu minval üzere sesini yükselte yükselte, bir çok konuştuktan sonra sözlerini şöyle bitirdi:

İŞTE SİYASET MEYDANI

“Rauf Bey, beyanatlarında bizimle zıddı tam olarak gördüğümüz noktaları geri alarak, bu Fırka içinde yürümek kararında mıdırlar, yoksa siyasî beyanatlarında bizimle zıddı tam olan noktaları muhafaza ederek, fırkamızın dışında ve Mecliste bizimle karşı karşıya çalışmak kararı mı vereceklerdir? Son söz ve karar şimdi kendilerine aittir.”

Bütün gözler bana çevrilmişti. Gayet sükûnetle, Halk Fırkasından ayrılmayı düşünmediğimi, bunun için bir sebep de bulunmadığını söyledikten sonra dedim ki:

"Tekrar ediyorum ki, Cumhuriyetçiyim. Esasta birlik olduktan sonra üst tarafı teferruattır ve ayrıca aile arasında olduğu gibi konuşarak anlaşmaya varılabilir. Ben Ankara'dan münfail ayrılmış olabilirim. Bir fert, bir zat ile aramızda bir mesele olabilir. Lâkin bu, şahsîdir. Devlet ve millet meselesi değildir. Şimdi siz, “Rauf, ifadesini behemehal tashih ve tekzip etmelidir” diyorsunuz. Buna imkân yoktur. Hakkımda ne yaparsanız yapınız, sözlerimi asla geri almam. Ben gidiyorum, karar sizindir.”

Hemen “Cenab-ı Hak bu mülk ve millete acısını, refah ve saadet versin." diye, kalabalık arasından sıyrılıp, salondan çıktım. Ondan sonra ne oldu, bilmiyorum. Yalnız ertesi günkü Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Bey'in imzasiyle çıkan başyazıda şu satırları okudum: "Artık İsmet Paşa için o kadar patırtılı bir nümayişten sonra, elîm bir ric’atten başka yapacak bir şey kalmamıştır. Böyle bir manzara karşısında kalmaktan, bizimle beraber umumî efkârın da cidden müteellim olduğuna şüphe etmiyoruz. İsmet Paşa'nın seciyesinde, pek çabuk alevlenen, vehimli ve kindar bir zaaf fark edilmesi, herkeste hayal kırıklığı doğurabilecek bir mahiyettedir. Memleketi gerçekten sevmek, memleketin menfaatleri uğrunda böyle şahsî hislerin üstüne çıkabilmeyi istilzam eder."

İcra Vekiller Heyeti Reisliğinden çekildikten sonra fırka grubundaki malûm tartışmalı günler geçtikten sonra, esasen Meclis de tatilde bulunduğundan, bir sükûn ve istirahat devresi geçirmekte olduğum sırada 1 Mart 1924 günü Meclisin Mustafa Kemal Paşa'nın açış nutku ile beşinci çalışma yılına girişini müteakip, hilâfetin lağvı ve bu yüzden birtakım yeni anlaşmazlıkların husule getirdiği olaylara şahit olundu.

KAZIM KARABEKİR PAŞA'NIN ORDU MÜFETTİŞLİĞİNDEN İSTİFASI

Dinmeyen, aksine gittikçe artan çeşitli anlaşmazlıklar karşısında, bilhassa bütün İstanbul gazeteleri, iktidara rakipsiz bir şekilde sahip olan tek Fırkada, kendini gösteren ikiliği ele alarak, durumdan memnun olmıyanların yeni bir parti kurmak üzere oldukları yolunda neşriyat yapmakta idiler.

Halbuki; böyle bir teşebbüs, hattâ niyet ve tasavvur dahi yoktu. Ben, son yapılan 1923 Haziran seçiminde Halk Fırkası adayı olarak İstanbul mebusu seçilmiş olduğumdan, bu Fırkaya mensubiyetimi devam ettiriyordum.

İşte bu sırada, 26 Kasım 1924 günü Kâzım Karabekir Paşa'nın, mebusluk vazifesine dönmek üzere, Birinci Ordu Müfettişliğinden istifa ettiği haberi geldi. Kâzım Karabekir Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumîye Reisliğine verdiği istifanâmesinde şöyle diyordu:

"Bir senelik ordu müfettişliğim zamanında, gerek teftişlerim neticesi verdiğim raporlarımın ve gerekse ordumuzun yükselmesi ve kuvvetlenmesi için takdim ettiğim lâyihalarımın dikkat nazarına alınmadığını görmekle teessür ve ye'sim fevkalâdedir. Uhdeme düşen vazifemi mebusluk sıfatiyle daha vicdan rahatiyle yapacağıma tam kanaat hasıl ettiğimden ordu müfettişliğinden istifa ettiğimi arzeylerim efendim."

Dört gün sonra, Ali Fuat Paşa da İkinci Ordu Müfettişi olarak bulunduğu Konya'dan Ankara'ya gelince; aynı makama; "Mebusluk teşriî vazifesine başlıyacağımdan, ordu müfettişliğinden affımı arz ve istirham eylerim efendim"den ibaret olan istifanamesini verdi.

Ertesi günü, 31 Kasım 1924'de, resmî Anadolu Ajansı şu tebliği yayınladı:

"Ordunun yüksek kumanda makamını işgal eden zatların aynı zamanda teşriî sıfatı da haiz olmaları sulh hâlinin avdet etmesi hasebiyle, ordunun emir ve kumanda ve inzibatiyle gayri kaabili telif görüldüğünden, hâlen mebus olan ordu mensuplarından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi, Beşinci Kolordu Kumandanı

Ferik Fahrettin ve Birinci, İkinci, Üçüncü Kolordu Kumandanları Mirliva İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Nailî Paşalar mebusluktan ve Birinci, İkinci Ordu Müfettişleri Ferik Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ordu müfettişliğinden istifa etmişlerdir. Üçüncü Ordu Müfettişi Ferik Cevat ve Yedinci Kolordu Kumandanı Mirliva Cafer Tayyar Paşalar Mecliste teşriî vazifeleriyle iştigali arzu etmekte oldukları anlaşıldığından, müşarünileyhinun ordudaki vazifelerine nihayet verilmiştir."

Kâzım Karabekir Paşa, yerine tâyin edilecek ordu müfettişine vazifeyi devir ve teslim etmelidir, diye bir kaç gün Meclis müzakerelerine katılmaktan alıkonmuş ise de nihayet, bu muamele de tamamlanarak Paşa Meclis'e iltihak etmişti.

YENİ BİR PARTİ RİVAYETLERİ

Mecliste, bizim eski ve samimî arkadaşlar olarak bir arada oturmamız, birtakımlarının yeni tefsirlerine yol açıyor ve bu gazetelere kadar aksediyordu. Meselâ, "Tevhid-i Efkâr" gazetesi şöyle diyordu:

“Ankara'dan gelen haberlere nazaran, Şark Fatihi Kâzım Karabekir Paşa, şimdiye kadar ifa etmekte olduğu Birinci Ordu Müfettişliği vazifesinden istifa ederek mebusluk vazifesine avdet etmiş, hattâ Meclis müzakerelerine iştirake başlamıştır. Mecliste bazıları tarafından "Dörtler" ünvanı verilen Rauf, Refet, Adnan ve Canbolat Beylerden mürekkep olan grubun başında yer almış, Ali Fuat Paşa da bu gruba katılmıştır.”

Mecliste bir arada oturmaları, İstanbul'un kıymetli mebuslarının başlıbaşlarına bir grup teşkil etmekte olduklarına hükmedilebilir. Bu da tabiî Meclis müzakerelerinin selâmeti ve muvazenenin temini bakımından faydalı olacaktır.

“Biri Ermenistan fâtihi.

Rauf, her devirde celâdet ve nezaheti ile temayüz eden Hâmidiye süvarisi.

Refet, Millî Mücadelede her felâket noktasına yıldırım gibi yetişen.

Canbolat, eskiden beri fikirlerinde isabeti, azimkârlığı, tecellüdü ile maruf.

Doktor Adnan, durbin, basiretkâr, nezahat-i tab ile herkese kendini sevdirmiş...”

SERT MECLİS MÜZAKERELERİ

İşte o günlerde, Mecliste, mebuslardan Hoca Esat Efendinin "mübadele ve iskân göçmenlerine ait sorduğu bir sual üzerine açılan müzakerenin genişliyerek, istizah şeklini aldığı görüldü. Başvekil İsmet Paşa, kürsüye çıkarak, "Birçok hatiplerin imar ve iskân işleri üzerine temas ettiklerini, hattâ bazılarının benim, devletin iç ve dış siyaset hakkında ariz ve âmik tafsilât vermemi istediklerini gördüm. Mübadele Vekili, yüksek Meclisinizin tensibiyle Meclis Reis Vekilliğine seçilmiş ise de, istizahın devam etmesini teklif ederim. Ben, güzel taktiği severim" deyince, birçok mebuslar aleyhte olmak üzere, söz alarak, hükümeti şiddetle tenkide başladılar. Tartışmalar saatlerce sürdü, bitmedi, ertesi güne kaldı. O gün öğleden sonraki celsede, ilk kürsüye çıkan Dahiliye Vekili ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Vekili Recep bey (Peker) uzun beyanatta bulunurken yine tartışmalara yol açtı.

Recep Bey, bir ara: "Bekliyoruz efendiler, Hükümet milletinin huzurunda, mesuliyet bağrı daima açık olarak karşınızdadır. Memleketin iphama, iğlaka, vuzuhsuzluğa, tereddüde tahammülü yoktur. Açık konuşalım. Bu kürsüye davet ediyorum. Ta ki millet bilsin, hakikat ne taraftadır; zan, vehim, isnat; itham ne taraftadır." deyince, aleyhte konuşanlar bütün bütün yiğitlenerek, hükümeti bir hırpalama yarışına çıkar gibi oldular.

O zaman ben de söz almak lüzumunu duydum ve şöyle konuştum:

"Bugünkü manzaraya göre vaziyet şudur: İmar, Mübadele ve İskân Vekâletinden sorulan bir sual istizaha çevrilmiş ve bu istizah da devam edegelmekte bulunmuş iken, Başvekil Paşa Hazretleri, bu istizahı, hükümetin umumî heyetine teşmil etmek teklifinde bulunmuşlardır". Ben şahsen, bunu muvafık bulmuyorsam da, Başvekil Hazretlerinin bu civanmerdâne hareketlerini takdir etmemek de elimden gelemez.

Efendiler, devlet hizmetlerinde bulunduğum zaman, fiilen tecrübe etmiş olduğumdan, takdir ederim ki, muhakemeye tâbi tutulan bir iş hakkında fikir beyan edip, söz söylemek ile, o işi yapmak arasındaki fark pek büyüktür. Bu itibarla, konuşurken daima bunu düşünerek, ölçülü olmağa dikkat ederim. Evvelâ, İmar Mübadele ve İskân Vekâletini tenkidlerinin birleştiği bir nokta vardır ki, o da, bu Vekâletin kuruluşunda kendisinden beklenen faydaları sağlayamamış olmasıdır. Ve bundan dolayı da bu Vekâletin bir umum müdürlük haline getirilmesi isteniyor. Ben, işte bunu anlıyamıyorum. İmar

Vekâletinin, en yüksek selâhiyeti haiz olarak yapamadığı bir işi, bu Vekâlet, Umum Müdürlük şekline girince, nasıl yapacaklardır? Bu sebeple, ben diyorum ki, eğer bu Vekâletin -tekmil konuşan arkadaşların ittifakla üzerinde durdukları gibi- hatâları varsa bu hatâları düzeltme çarelerini arayalım. Bunları en kısa yoldan düzeltmenin imkânını bulalım. Hiçbirimiz, sâlim olamayız, yeter ki kasıt olmasın, her hatâlı hareket düzeltilebilir.

Bu vesile ile muhterem arkadaşlarıma şunu da arz edeyim ki, bu istizahın sürüp gidişi esnasında tartışmaların şekli maalesef o suretle başlamıştır ki; Meclis, bir kasıt karşısında bulunan hükümete hücum vaziyeti almıştır."

Burada Yunus Nadi Bey ani bir hareketle "Anlamadık!" diyerek sözümü kesti. Kendisine “Tenkid edenler, hükümete hitap ederken, kasten bir iş yapmışlar ve ona hücum ediyorlar vaziyetini görüyorum” dedim ve devam ettim.: “Hükümetin de, bazılarına cevap verirken, çok ağır kelimeler sarfettiği olmuştur. Arkadaşlar; Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun seçmiş olduğu hükümet, karşı karşıyadır. Bunların karşılıklı münasebetleri daha başka türlü, daha vekarlı, daha anlayışlı ve yumuşak olmalıdır. Yoksa, arkadaşımız Dahiliye Vekili ve İmar, Mübadele ve İskan Vekâleti Vekili Recep Beyefendi konuşmalarında yaptığı gibi, hükümet meclisi, mecliste hükümeti küçük düşürecek şekilde ifadelerde bulunacak olurlarsa, hepinizin ve hepimizin hiç de istemediğimiz hallere biz kendimiz sebebiyet vermiş olmaz mıyız?

İmar, Mübadele ve İskân Vekâletinin tatbikatında görülen hatâları tesbit ve ıslah suretiyle ikmal etmek için, teklif edilen- tetkik heyeti diye tercüme ettiğim- bir heyetten bahis buyuruluyor.

BU BAKANLIĞIN KURULUŞUNDA BEN DE BULUNDUM!

Bazı arkadaşlar ve bilhassa bu Vekâlette hakikaten gecesini gündüzüne katarak büyük gayretlerle çalışmış olan vekiller, böyle bir heyetin kabulünü -bu ana kadar güzide olan- vatanî ve millî hislere karşı bir şaibe ve bir zillet diye telâkki ettiler. Hayır efendim, müsaade buyurursanız ben, bu fikirde olan arkadaşlardan ayrılıyorum. O kadar ayrılıyorum ki, iskân ve muhacirler meselesi bahis konusu olduğu zamanlar bu ilk hazırlığı tamamlıyan Vekiller Heyeti arasında ben de vardım. Arkadaşlar, bu mesele baştan nihayete kadar tetkik edilmek lâzım ise -ki bence lâzımdır ve onun için bunu herkesten evvel ben istiyorum- ve onu millî hislerime, vazife dürüstlüğüne ve vatanseverliğe kat'îyen muhalif bulmuyorum.

Bu Mecliste, bu müzakere ve münakaşaların öyle iddiaları olmuştur ki, meselâ filân yerde falan mebus zeytinlikler almış, şunu almış, bunu almış diyenler oldu, işte burada; bu gibi meseleler ortaya atıldı. Ben, elbette hiçbirinizin kasde makrun seyyiatı olduğuna kanî değilim. Ben, hatâlar olmuşsa, ki olmuştur, bunlarm tesbit ve izalesiyle, tekâmüle doğru gidilmesi gerektiğine inanan ve bunu istiyen bir arkadaşınızım.

KORİDOR KANUNLARI

Sonra İmar Mübadele ve İskân Vekâletinin kurulduğu zamandaki ahval tasvir edilirken, bu yüksek meclisin çıkardığı kanunlara meselâ "Koridor Kanunları" gibi bazı sıfatlar verilmiştir. Bundan başka, muhterem Recep Bey arkadaşımızın buyurduğu gibi, burada "Teravih namazı kılar gibi çıkarılmış" kanunlar da varmış. Evet efendiler, bu tabiî, aceleyi kast için söylenmiştir. Fakat umumî efkârda ve bilhassa hariçte yapacağı tesiri düşünmek lâzımdır. Kısaca, İmar, Mübadele ve İskân Vekâleti hakkındaki sözlerime nihayet vermeden evvel, bir noktayı izah etmek isterim ki, o da şudur: Bu Vekâlette çalışan bazı emekli subaylar vardır, bunlar için kudretsiz, kifayetsiz, amelî manda demek doğru değildir. İçlerinde, her yerde görüldüğü gibi zayıf olanlar bulunabilir fakat hepsini böyle küçük düşürücü sözlerle rencide etmek kat'iyen muvafık değildir.

Şimdi efendim, karşısında bulunduğumuz iki vaziyet ki, biri İmar ve İskân Vekâletinden istizah, ikincisi de Vekiller heyetinin umumî icraatının intikal şeklidir. Bu ikincisine dair maruzatta bulunmak için, Vekiller Heyetinin muhterem erkânı, idare buyurdukları daireler icraatları hakkında madde gösterir ifadelerde bulunmalı idiler ki, bu hususta tasvipkâr veya tenkidkâr bir mülâhaza arzedebileyim. Tekrar ediyorum; şiarımız, mesleğimiz, kayıtsız şartsız millî hâkimiyet esasıdır."

Yunus Nadi Bey yine bağırdı: "Cumhuriyet!"

“Millî hâkimiyetin yegâne tecelligâhı Büyük Millet Meclisidir” dedim.

Bu sefer, Topçu İhsan ve Ali Saip Beyler de Yunus Nadi Bey'e katılarak ve "Cumhuriyet"i tekrar ederek, ifademin sarih olmadığını söylediler. "Sarihtir" dedim. Onlar sarih olmadığında ısrar ettiler. "Sizce tasavvur edilen bir hakikat ile, benim inandığım bir hakikat arasında bir fark olabilir ve bunun adına içtihat denir. İçtihatta hatâ olmaz diyen ve bağıran da sîzlersiniz." dedim. Bu sözlerime rağmen, hâlâ "sarih söylemek lâzımdır" diyorlardı. Nihayet; "Geçen sene aynı mezvuu tam sekiz saat en sarih şekilde konuştuk. Söylenmesi lâzım olanların hepsini, gayet açık söyledim. Siz de karar verdiniz daha ne istiyorsunuz?"dedim.

"Büyük Millet Meclisince ısdar edilen kanunların, mutat olarak neşri tarihinden itibaren muteber olması lâzım geldiğine göre, Teşkilât-ı Esasiye Kanununda, Vekillerin vazife ve selâhiyeti hakkında bir kanun

tedvin edilmiş olması bahis mevzuu idi. Bu kanun tedvin edildi mi?

SORULAR, SORULAR

Aynı kanunla, zannederim bir de Devlet Şûrası teşkilâtı yapılması vardır. Diğer bir ricam; Heyeti Vekileden soruyorum: Büyük Millet Meclisince kabul ve yüksek tasdike iktiran eden Şekâveti Men Kanunu tatbik edilmiş midir? Edilmiş ise, nerelerde? Edilmemiş ise, sebep ve illeti nedir?

Mübadele ve İskân Vekâleti Kanununda, bir de İmar Bankası ihdası bahis mevzuu idi. Ve bu meselenin çok ciddiyetle nazarı ehemmiyet ve mütalâaya almması lâzım gelirdi. Bu banka kurulmuş mudur?

Nafia Vekili Beyefendiden sormak isterim, beş yılda sarfedilmek üzere, Anadolu Demiryollarına verilen 15 milyon liradan, bu yedi ay zarfında ne kadarı sarfedilmiş ve netice-i hâsıla nedir?

Faraza Haydarpaşa'ya giden demiryolu üzerindeki Karaköy Köprüleri gibi, merkezle olan münakalâtı tehlikeye düşürecek bu gibi köprüler hakkında, ne gibi âcil tedbir düşünülmüştür? Bunlar hakkında lütfen bizi tenvir ederler mi?

Bundan başka; Nafia Vekili Beyefendinin, bilmem gözlerine ilişti mi? Anadolu Demiryolları İdaresinde bir gencin intiharıyla, gazete sütunlarına intikal eden geniş kömür suistimalinden bahsolunuyor. Bu, ne dereceye kadar doğrudur? Bunun hakkında da lüften bizi aydınlatırlar mı?

Samsun - Sivas, Ankara - Musaköyü hattı için, beş yılda sarfına mezuniyet verdiğimiz 65 milyon liradan ne kadarı sarfedilmiş ve inşaat ne kadar sürat ve ehemmiyetle takip edilmiş, ve nerelere kadar ilerlemiştir. Bunu da rica ediyorum.

Diğer bir ricam; Diyarbakır- Ergani demiryolu için, iki senede sarfedilmek üzere 3 milyona yakın para verilmiştir. Bu para ne yapıldı? Tetkiklerin neticesi nedir? Ergani madenleri gibi memleketimize geniş ihracat sağlıyarak, iktisaden mevkiimizi yükseltecek ve ihracat ile para farkını düzeltecek bir servet kaynağını ne zaman harice akıtabileceğiz? Bunun hakkında bize fikir verebilirler mi? Aynı suretle Trabzon- Erzurum demiryolu ve Trabzon, Mersin limanlarının keşfi hakkındaki tatbikatın ne dereceye vardığını sorabilir miyim? Biliyorsunuz ki efendiler, Trabzon'da benim de bizzat şahidi olduğum, Rus istilâsı zamanından kalma bir liman vardır. Sevkiyat iskelesi olmak itibariyle çok emek ve ehemmiyet verilerek yapılmış ve

son günlerde çok büyük faaliyete saha olmuştur.

Bu bapta teşebbüsleri nedir? İcraat hangi safhadadır? Bu hususta tenvir buyururlar mı?

CAN ALICI SORULAR

Zannediyorum ki, Ziraat Vekâleti ormanlara bakıyor. Bu Karadere ormanlarının bir şirkete ihale edildiği veya edilmek üzere olduğu hakkında matbuattan ümit verici malûmata almıştık. Bu işin aslı nedir, ne olmuştur?

Müdafaa Vekili Paşa Hazretlerinden bir ricam var: fedakâr ve kahraman ordumuzun İstiklâl Harbini müteakip sefer halinde hazere intikalinde, büyük bir intizam ve metanet gösterdiğini iftiharla işittik. Fakat ondan sonra ibate, iaşe noktai nazarından durumu aynı derecede kuvvetle kabul ve muhakeme edebilir miyiz? Bu cihetten bizi tenvir buyurmalarını rica ederiz.

Muhterem Adliye Vekilimiz ise; Adliyedeki teşkilâtın tahavvülü dolayısıyle, vâki olan tatbikat neticesi hakkında bizi lütfen tenvir buyururlar mı? Bu, matlûp olan sürat, kolaylık ve adaleti temin için en münasip ve en müsait şekil ve suret midir? Bu hususta bizi lütfen tenvir buyurmalarını rica ederim.

Maarif Vekili Bey'den ricam: Şurada burada bir çok meseleler bahis mevzuu oldu. İhtisasım değildir, söyliyemem, yalnız bir noktada, bence Meclis'in vaz'ettiği kanunlara aykırı hareket edilmiş olmak itibariyle, dikkat nazarını çekecek olan hususu söylemek istiyorum ki, o da iptidaî tedrisat kanunu, iptidaî bir kanunu, bir vekilin veya bir Vekiller Heyetinin tashih, taklip etmesi noktasındaki neşriyat ve beyanattır. Bu hususta lütfen bizi tenvir buyurmalarını rica ederim.

VALİ HAYDAR BEY NEDEN DEĞİŞTİRİLDİ?

Dahiliye Vekili arkadaşımızdan bir ricam: Bunun da müsaade buyururlarsa, İstanbul Mebusu olmak itibariyle biraz da maslahatın hususiyeti vardır. Onun için madde tasrihiyle sual soracağım.

Malûm-u âliniz, İstanbul'da muvaffakiyetle iş gördüğü kanaatinde bulunulan Haydar Bey namında bir vali vardı. Ve azledildi veya vazifesi değiştirildi. Şimdi şehremini olarak, hükümet merkezimizde bulunuyor. Bilmiyorum, İstanbul gibi nüfusu çok, işleri çok bir memlekette maslahata ehil veya meslekten yetişmek itibariyle ehliyeti tabiî görülen bir memur, işi ve memleketi tanımağa başladıktan sonra, bir mücbir sebep olmadan onun değiştirilmesi doğru mudur?

Bu noktadan anlamak istiyorum ki, o valinin bir kusuru veya hükümetin onu değiştirmek için bir makûl sebebi var mı idi de, oradan alınıp buraya şehremini getirildi? Bugün vazıh olan şey, İstanbul'da daima şüpheli ve her zaman kuvvetle ezilmek istenen bir halin mevcudiyetidir. Bilâhere tâyin edilen meslekten yetişmiş bir Vali, günün birinde bir manevra tatbikatı şeklinde, şehir halkının mukaddes ve mahfuz olması icap eden hürriyetlerini, ihlâl ile bir tedhiş siyaseti tâkip ettiğini belirten bir hâdiseye sebep oldu.

Bu Vali, matbuata beyanatta bulunduğu zaman, İdarei Vilâyat Kanunu mucibince, valinin Örfî İdare ilânına hakkı vardır, dedi. Halbuki, efendiler, İdare-i Vilâyat Kanunu ile o madde bugün tadil edilmemiş midir? Örfî İdare ilânına Vekiller Heyetinden başka, valiler de selâhiyetli midirler? Bu noktanın da tasrihini, resmî makamınızdan rica ederim.

Arkadaşlar, diğer bir meseleye de temas etmeyi, hepimizin vicdanımızda bulundurmağa namus ve ahlâken mecbur olduğumuz halkçılık ve halk hükümeti nokta-i nazarından mecburuz. O da efendiler, İstanbul şehri ve ahalisinin; bugün halkçılık deyince en birinci kademesi farz edilen, bir halkın kendi işlerini kendileri görmeleri hususundaki tabiî ve hukukî mantığa muhalif olarak merkezden nasb edilmiş bir Şehremini tarafmdan idare edilmesidir.

Ben Heyeti Vekile Reisi iken, orası saltanat makamı idi, şimdi millet makamdır. Bu itibarla İstanbul ahalisi bihakkın vatandaşlık tabiî haklarının kendilerine verilmemesinden bir sebep tasavvur ediyorlar,

var mıdır, yok mudur? Varsa hükümet buna taraftar mıdır, bunu anlamak istiyorlar.

MAKSAT AYDINLANMAK

Maksat şu veya bu meseleyi tenkit değil, aydınlanması için bazı sualler olduğundan sözün heyeti umumiyesini sualler teşkil ediyor. Hâriciyeden de olsa, onları da sorarım. Yalnız uzun süren tasdiatıma nihayet vermeden evvel, on sekiz seneden beri memlekette hadis olan vaziyetlerin tesir ve teessürleri hepimizin ruhunda ve bedeninde eser bırakmıştır. Bu nokta-i nazardan malûmu âlileri olmakla beraber, arkadaşlara vaziyeti izah edebilmek için tekrar arz edeyim ki devlet memurları, yâni millet hâzinesinden para alan memurlar, şu zat veya hükümetin taraftarı veya aleyhtarı değildir, olamaz.

Meşrû hükümet şekli takarrür ettikten sonra, her memur yüksek Meclisin kanunları dairesinde hareket ettikçe muteberdir, muhteremdir. Bunu ifade ettikten sonra, çok rica ederim, Vasıf Bey, kendilerine bu noktai nazardan tariz ediyorum diye ittiham buyurmasınlar. Maarif Vekili Vasıf Bey ile matbuat arasında tekevvün eden hâdise dolayısiyle evlâdı vatanın tahsil ve terbiyelerine milletçe vazifelendirilmiş muallim ordusunun, şu veya bu tarafı tercih eder tarzda neşriyatta bulunmaları doğru mudur? Efendiler, bunu bendeniz ifade ederek geçeceğim, bu doğru değildir. Bunun sonu çok elîm vaziyetler ihdas edebilir. Allah vatanımı, milletimi ve hepimizi muhafaza buyursun."

Mebus arkadaşlardan pek çoğu sözlerimi: "Evet, doğrudur, haklısın" diye tasdik ve tasvip ile alkışlayarak dinledikleri halde, ikide birde, tarizkâr sözler ve cümlelerle sözümü kesmeğe vazifelendirilmiş gibi hareket eden iki üç kişi de vardı ki, bunlara da hak ettikleri cevapları vermekte gecikmiyordum. Meselâ, İktisat Vekâletinden bahsederken, bunlardan birinin: "İktisat değil, Cumhuriyet onu kaldırdı, ticarettir biliyor musunuz?" diye sözümü kesişine karşı ağzımdan çıkan: “Allâh” sözünü ele alarak: "Rauf Bey, biz size, daha çok Allâh dedirteceğiz!" deyişi üzerine şu cevabı vermiştim: "Rauf her zaman Allâh der. Fakat onu, tehdid ile korkutup, yıldırarak doğru yolundan döndürebileceklerini zannedenlerin dâima aldandıklarını hatırlatmak isterim."

Vekillerden ayrı ayrı sorduklarıma, hükümet adına Dahiliye Vekili Recep Bey cevap vermek istedi. Şekâveti izale kanunu, bazı yerlerde tatbik edilmiş. Köy kanunu bir takım sebeplerle henüz tatbik edilemiyormuş. İstanbul valisini tayin ederken de, Rauf Beyefendinin, Kangırı valisini tayin ederken Kangırı mebuslarının, Sinop Valisini

tayin ederken ora mebusu Rıza Nur Bey'in reyine mi müracaat etmeli imiş.

Sonra, İstanbul şehremini (Belediye reisi) bu şehirdeki demokrasi hayatının tecellisi namına, İstanbul halkı tarafından seçilmelidir fikri ve teklifi, doğru ve isabetli imiş ama, bu nihayet bir fikirmiş ve Recep Bey bu fikirde değilmiş, aksine, İstanbul'un "dünyanın başka mütemeddin yerlerindeki büyük şehirlerinde emsaline tesadüf edildiği gibi, nasb edilmiş şehremini tarafından idaresi" taraftarı imiş. Ve şahsî fikri bu imiş.

Recep Bey bunları söyledikten sonra, soruyor: "Bilmem, Rauf Beyi tatmin edebildim mi?"

Ve ben, hayretimi ifade eden bir gülümseyişle ses çıkarmayınca, o devam ediyor:

GENSORUYA EVET Mİ? HAYIR MI?

"Rauf Beyefendinin iştibah noktası olarak buyurdukları ikinci noktaya temas ediyorum: Buyurdular ki, bütün bu sualleri soruyorum, fakat asla bir mesuliyeti veyahut iskat gibi bir şeyi istihdaf etmiyorum. Yalnız anlaşılsın efendiler; siz istizah günü millet kürsüsüne çıkan bir zat ya lehte veya aleyhtedir. Lehte ise hükümeti tutmasını ister, aleyhte ise ıskatını ister ve bunu açık ve serahatle söylemek lâzımdır. Yoksa Rauf Beyefendinin sözleri malâyaniden ibarettir.

Burada, hükümetin ıskatını, yani düşürülmesini istemeden, "açık ve samimî bir ifade ile tenkidi" anlamadığını belirten Recep Bey'e: "Ben tenkitlerimi yaptım. Siz verdiğiniz cevapta bir şey söylemediniz ki, onları da tenkit edeyim. Sade tecavüz ediyorsunuz, konuşurken biraz nezakete dikkat ediniz." dedim.

Recep Bey: "Akıl ve mantık dairesinde söylenmiş sözleri tecavüz telâkki etmeyiniz, Rauf Beyefendi"diye Umumî Heyete hitapla şöyle devam etti: "Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsü böyle bir istizah esnasında, hedefsiz olarak söylenecek ve savrulacak şeylere makam olamaz. Bu kürsüye, mebus açık fikirle gelir, hükümete şu, şu veya bu kusurun vardır, iskatın lâzımdır, bunu istiyorum der veyahut hiç bir şey söylemez. Buraya çıkıyorlar, söylüyorlar, söylüyorlar, ben de söylüyorum, söylüyorum, neticede, bir şey yok diyorlar."

Recep Bey'in bu sözlerinden birşey anlamak mümkün değildi. Daha evvel maddeler zikr ederek sorduğum şeylerin hemen hiç birine, ikna edici esaslı bir cevap vermemiş iken, bunların hepsini cevaplandırmış gibi konuştuktan başka. Mecliste Hükümeti tenkit için kürsüye çıkan her mebus, mutlaka hükümetin iskatını istemelidir deyişine hayret etmemek imkânı yoktu. Fakat Recep Bey, bütün bu tenakuzlar içinde, asıl maksadının ne olduğunu, şu son sözleriyle belirtiyordu:

"Muhterem arkadaşlar, şimdi, çok mühim bir noktaya temas edeceğim: çok dikkat ettim, buraya çıktılar, sırası geldi, icabetti, başka tarif yaptılar, fakat, Cumhuriyet kelimesini telaffuz edemediler. Lâtife etmiyoruz arkadaşlar, büyük bir inkilâptan çıktık, münevver bir istikbale gidiyoruz. İçimizde mebus sıfatıyle bulunan ve bu kadar yıllar memleket idare etmiş olan Rauf Beyefendi, nedir bu küskünlük ki, sırası gelmişken ve arkadaşlar bilvesile fırsat vermişken, bu mukaddes ismi telaffuz etmemekte ısrar ve inat etmişlerdir.

“CUMHURİYET” DE BAKAYIM!

Hiçbir mebusun diğer mebusa, bugün Cumhuriyet demedin, yarın diyecek misin diye sormağa hakkı yoktur. Bunu demek istemiyorum. Fakat, bu zat, İstanbul'da acele oldu, şöyle oldu diye kıyametler kopardı, sonra huzurunuzda yemin ederek, ben Cumhuriyetçiyim dedi. Tam emniyetle kendisine emniyetimiz vardı. Fakat bugünkü vaziyeti görünce, şüphe hasıl olmuştur. Şüphe mi ediyorsunuz, beraat zimmet asildir, şüphe edemezsiniz, diyorlar.

Halbuki, bugün serd ettikleri bu nazariyeyi gördükten sonra ben Kütahya mebusu Recep, İstanbul mebusu Rauf Bey'den şüphe ediyorum. Eğer böyle, Recep gibi aciz bir arkadaşını, kanaatinin yanlış olduğuna ikna etmeği kendileri için bir mesele sayarlarsa, çıksınlar, kürsüden veya başka bir yerden söylesinler ki, böyle bir tereddüdde mahal yoktur. Aksi takdirde Rauf Bey'in Cumhuriyete olan bağlılığından şüphem vardır ve bu şüphem devam edecektir. Muhterem arkadaşlar bugün bu heyecanımı, bu elemli tahassüslerimi ve bu tarz ifademdeki belki şiddeti ve bütün teessürlerimi belirten sözlerimi bana bağışlasınlar, huzurlarında bir kabahat yapmamış olarak kürsüden inmiş olursam mesut olacağım."

Recep Bey susunca, söz istedim ve kürsüye çıkarak şöyle konuştum:

"Şimdi efendiler, Rauf Cumhuriyetçi midir, değil midir diye, gene şüphe ediyorlarmış. Lâkin, sizin her kuşkulandığınız, her tereddüde düştüğünüz zamanda ben, tekrar yemin ve kasem etmeğe mecbur muyum? Hayır efendiler, kimsenin kimseden şüphe etmeğe hakkı yoktur.

Efendiler, geçen sene sekiz saat devam eden Fırka müzakeresinde, ben milletten Halk Fırkasına mensup olarak aldığım vekâlet dairesinde ve tam manasiyle Cumhuriyetçi olduğumu söyledim. Daha başka nasıl söylenir? Gizli defterler, gizli fikirler varsa, bizde böyle şeyler yok, sizde vardır.

CUMHURİYET AMA MİLLÎ HAKİMİYETLE

Rauf Cumhuriyetçi midir? Rauf, millî hâkimiyetin tecellî ettiği bir vatanın evlâdıdır ve Türkiye'lidir. Fakat, bu mesele üzerinde o vakit de, muhalif kaldığımız bir nokta vardı; Rauf Cumhuriyetçidir ama Cumhuriyet mi millî hâkimiyetin tekâmülüdür, yoksa millî hâkimiyet mi Cumhuriyetin tekâmülüdür diye bir sual varit oluyor. Böyle bir sual varit olunca, açıkça ifadeye mecburum ki efendiler, sultanlar kendi kendilerini ma'dum ettiler ve milletin bihakkın lânetine müstahak oldular. Meşrûti saltanat dedik ve millet onu kahr-u tedmir etti. Şimdi ise, kayıtsız şartsız millî hâkimiyet esasına dayanan bu idareyi, demokrasi denilen halk idaresi esaslarını kurmak için milletten vekâlet aldık. Fakat bu esaslar üzerinde ihtilâf hasıl olan noktayı izâh edeceğim.

Bir takım arkadaşlarımız, milletin bu hakkını meclisten alıp, şu veya bu makama, meclisi fesh ve kanunları red hakkını vermesi düşünce ve temayülünü gösterdiler. İşte ben, buna muhalifim.

O malûm Fırka müzakeresinde beni asıl ittiham ettikleri nokta, meşrûti saltanata taraftarlıktı. Ben o zaman iknâ ettim ki, ben meşrûti saltanata katiyen taraftar değilim. Meşrutiyetin mümeyyiz vasıfları nedir efendiler? Milletin hakkından bir kısmını bir zata veya makama vermek, değil mi? Ben tekrar edeyim buna da taraftar değilim.

Millet bilsin, cihan bilsin ki, ben işte bu kadar millî hâkimiyet taraftarıyım ve düsturum budur. Efendiler, benim için her zaman, her şeyden evvel bahis mevzuu olacak, yalnız Türk milletidir. Türk vatanının muhafazasıdır. Ben bu vatanın gelişmesi, yükselmesi ve temâmiyeti için, millî hâkimiyetin hiç bir anzaya uğramadan tecellisi taraftarıyım.

GERÇEK İLE YIKAMADINSA YAYGARA İLE YIK!

İşte izah ediyorum efendiler, gene şüphe mi edilecek tekrar ediyorum: benim için, halkın hâkimiyetini kayıtsız, şartsız kullanacağı bu Cumhuriyetten başka hükümet şekli yoktur.

Bitirmeden bir noktayı daha belirtmek isterim. Belki bazılarınız söylediniz, söylediler, ben de söyleyim; Rauf Halifecidir.

Efendiler, değil Halifeci ve Sultancı, bu makamın haklarını kendine almak istidadında olan herhangi bir makamın dahi aleyhindeyim. İşte arkadaşlar gerektiği veçhile izah edemedimse, söyleyin, tekrar izah edeyim.."

Bütün meclis içinde, gene, Topçu İhsan Bey'le, Recep Bey, yalnız bu ikisi; izahatımı yeteri kadar vazıh bulmadıklarını söylediler. Hükümet adına konuştuğunu beyan eden Recep Bey ayrıca, maksadı muğlak ve muallak olarak ifade ettiğimi de söyledi.

Meclisin büyük çoğunluğu, vakar ve sükûnetini muhafaza ile izahatımı kâfi gördükten başka, tasvip de ettiğini belirttiğinden, bunlara artık cevap vermek lüzumunu duymadım.”

DÖRTLER, BEŞLER DEDİKLERİ

İstizah müzakeresinin devam ettiği 8 Kasım 1924 günkü celsede, yataktan kalkamayacak derecede rahatsız olduğumdan, hazır bulunamamıştım. İki gün evvelki müzakerede çeşitli bahane ve isnatlarla bana târize kalkıp, verdiğim cevaplarla susmak mecburiyetinde kalanlar, bu defa Refet Paşa'yı da aynı şekilde, saltanatçılık, hilâfetçilikle ve bilhassa bir İstanbul gazetesinde vâki olan beyanatı dolayısıyla, kendisini yakın asker arkadaşlarından mürekkep bir hükümet kurmak niyetinde olmakla itham edip, çığırından çıkardıkları istizah müzakeresini: "Dörtler", "Beşler" dedikleri bizleri, akıllarınca hırpalayıp yıldırmak mücadelesi haline getirmişlerdir.

Refet Paşa, evvelâ benim müdafamdaki ifadelere tamamiyle iştirak ederek, benimle aynı fikir ve kanaatte olduğunu belirttikten sonra, bütün bu yersiz ve mesnetsiz târizlere verdiği cevaplarda, ezcümle, bu devletin siyasî hayatına girmiş ve bazı mühim mevkiiler işgal ederek bu millete en buhranlı günlerinde elinden gelen gayretle âzâmi derecede hizmet etmeyi en büyük ve mukaddes vazife saymış bir insan olarak kendisine atfedilmek istenen birtakım macerelara atılmak heveslerini çoktan geçirmiş olduğunu söyliyerek, "Dağa çıkıp da asker arkadaşlarımla Çin generalleri gibi bir hükümet kurmak istediğimi iddia edenlere şunu hatırlatayım ki; ben daha ilk devrede askerlerin seçilip buraya gelmelerinin bile aleyhinde idim. Hattâ o zaman Meclis'e kimlerin gelecekleri görüşüldüğü vakit, Kolordu Kumandanlarına kadar olanların listeye alınmamasını, millî müdafaa vekilleri askerden olmak gerektiği için yalnız, ordu kumandanlarından bazılarının seçilmesi münasip olacağını söylemiş ve teklif etmiştim. Şimdi bu vaziyette, bana askerden mürekkep bir hükümet kurmak isteğini nasıl atfedebilirsiniz?" demiş ve Yunus Nadi Bey'in: "Akşam gazetesindeki beyanatınız böyle değildir. Orada askerlerden mürekkep bir Cumhuriyet kurmak istediğinizi söylüyorsunuz." şeklindeki itirazı üzerine de, Refet Paşa, bahis mevzuu gazetedeki şu beyanatını okumuştur:

"Mebusluktan tecerrüt edince, artık şahsî menfaatler takip ettiğim endişesinden hariç kalarak, izzeti nefsime girân gelmeyecek şekilde yapacak son bir işim daha var ki, o da: Ahvale vâkıf insanların işbaşına gelmesinden korktuğu Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının, bittabiî mebusluktan istifa ederek -ben müstesna olmak üzere- işbaşına gelmelerine çalışmaktır."

Refet Paşa, gazetedeki bu sözlerini okuduktan sonra devamla:

KİMÎ YIKMAK İSTİYORLARSA, YAPIŞTIRIYORLAR HALİFECİLİĞİ

"Evet, işte böyle söylemişimdir. Ve bu sarih bir ifadedir. Efendiler, iktidar mevkii burasıdır. Lafa dikkat buyurun, lafı değiştirmeyin, ne demişim; Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının, evet, Mustafa Kemal Paşa Cumhurreisidir ve daima işbaşındadırlar. Diğerleri yani Mustafa Kemal Paşa'nın yanında onunla birlikte olmalarını istediklerim ise, bu memleketin en müşkül zamanlarında, en mühim mevkileri işgal etmiş kimselerdir. Bu memleket, ancak o zaman çok güzel günler yaşayacaktır."

Burada, yine itiraz edenler olmuştur. Meselâ, Topçu İhsan Bey: "Vatan, bunların inhisarında mıdır, Türkiye'de seksenbin Refet Paşa, bir milyon Kâzım Karabekir Paşa vardır!" diye bağırmıştır.

Refet Paşa: "Sizce öyle olabilir. Ama bence öyle değil ve bana inanmadığım birşeyi söyletemezsiniz." diyerek, hâlâ saltanatçılık ve hilâfetçilik isnadında bulunanlara da şu cevabı vermiştir: "Refet Paşa gibi bir adamın saltanatçı ve hilâfetçi olmayacağını pekâlâ bilirsiniz. Saltanat idaresi tarafından üç defa idama mahkûm edilmiş bir insanın, artık şahsiyet hâkimiyeti süren şunun bunun arkasından gitmeyeceğini bilmelisiniz. Zaten bu sözleri siz çıkarıyorsunuz. Bu Mecliste ben arkadaşlarımla geldim, beraber oturuyorum. Dört kişi oturmuşuz, beş kişi oturmuşuz, hemen dörtler meclisi, beşler meclisi, efendiler; bu laflar sizden çıkıyor. Kaç kişi otururşak oturalım, size ne?"

Refet Paşa'nın bu susturucu sözleri üzerine. Meclis Reisi hükümete itimat reyi verilmesine dair olan takriri reye koyuyor Neticede, mevcut 167 mebustan 147'sinin itimat reyi verdiği anlaşılıyor.

HALK FIRKASINDAN ÎSTÎFA

Ertesi, 9 Kasım günü biz, onbir arkadaş, yani İstanbul Mebusları Dr. Adnan, İsmail Canbolat Beyler'le Refet Paşa ve ben, Erzurum Mebuslarından Rüştü Paşa, Halit Bey ile Ziyaettin Efendi, Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, Erzincan Mebusu Sabit Bey, Sivas Mebusu Hâlis Turgut Bey ve Ordu Mebusu Faik Bey, Halk Fırkası'ndan istifa ettik.

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASININ KURULUŞU

İstifanamelerimizi alan Halk Fırkası, hemen bir toplantı yaparak, evvelâ âdetleri veçhile "bizim post kavgası peşinde koştuğumuz için" ayrıldığımızı ileri sürerek her birimizi ve bu arada bilhassa beni, istifanamemde: "Haricen olsun, muhafaza ettiğimiz samimiyet" sözünü kullanışımdan dolayı samimiyetsizlikle itham edici bir sürü lâflar ettiler ve "Cumhuriyet" ismiyle bir fırka kurmak üzere olduğumuzu beyanla, bu ismi bize kaptırmamak için, fırkalarının başına "Cumhuriyet" i eklemeğe karar verdiler.

O sırada ben, rahatsızlığım nekahat devresine girdiğinden, biraz istirahat için Dr. Adnan Bey'le birlikte İstanbul'a geldim. Haydarpaşa istasyonunda havanın yağmurlu oluşuna rağmen, mutad hilâfına büyük bir kalabalık tarafmdan karşılandık. Herkes ve bilhassa gazeteciler, kurmak üzere olduğumuz fırkayı merak ederek, bilgi edinmek istiyorlardı. Birkaç gün daha sabretmelerini tavsiye ederek, o günlük fazla birşey söylememiştik.

Nihayet, 17 Kasım günü -Erzincan Mebusu Sabit Bey'in evinde hazırlanan- beyannamesiyle programı, usulü dairesinde gereken mercie verilerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası resmen kuruldu.

Burada, bir müddet evvel bana yapılmış olan "yeni bir parti kurmak" teklifini hatırlamamamın imkânı yok. Bu çok garip bir teklifti: Kolordu kumandanı olarak Eskişehir'de bulunan Kemalettin Sami Paşa -ki Cumhuriyet'in ilânına tekaddüm eden gece, Çankaya köşkünde Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki özel toplantıya davetli olarak katılıp, vazife alan şahsiyetlerden biri idi- İstanbul'da bulunduğum sırada, bana "hakkımda vâkıf olduğu bazı mühim malûmatı ihbar için" görüşmek ihtiyacında bulunduğunu, bir yakın dostu ile bildirmişti. Bu haberi getiren zat, Kemalettin Sami Paşa'nın benimle Eskişehir'de görüşebilmesi için, Ankara'ya dönerken kendisine malûmat vermemi ilave etti.

Kemalettin Sami Paşa, o zaman, aynı zamanda mebustu. Askerî makam işgal ettiği bu zamanda, kendisiyle siyasî mubahasede bulunmayı doğru bulmadım ve Ankara'ya hareket ederken kendisine bildirmedim. Fakat trenin Eskişehir'e gece geç vakit varmış olmasına rağmen, Kemalettin Sami Paşa gelmiş, beni buldu. Cumhuriyet'in ilânına tekaddüm eden gece, Çankaya'da cereyan eden müzakereleri

anlatarak, bu hususta verilen karardan sonra, kendisinin Gazi Paşa'dan; "Rauf Bey'in ne gibi harekâtından müştekisiniz?" diye, benimle arasındaki ihtilâfın sebebi ne olduğunu sorduğunu söyledi.

Ben de: "Bu suale neden lüzum gördünüz?" diye sordum.

Cevaben: “Siz İstanbul'da bulunduğunuz sırada, telâkki ettiğim bazı mahrem talimat...” diyerek, naklinden içtinap etti ve sözüne devamla:

"Gazi Paşa, hakkınızda en samimî takdir ve muhabbet hislerini yâdederek, aranızdaki ihtilâfa dair sorduğum suale cevaben: "O'nu İsmet Paşa'dan sor!" dediğini ve İsmet Paşa'dan sorduğumda, onun da "Rauf pek kıymetli ve samimî bir arkadaşımızdır. Fakat bizim tasavvurlarımızı tatbikte birlikte yürüyemeyeceğine kaniim. Cumhuriyet idaresinde fırkaların vücûdu lâzım ve tabiidir. Rauf Bey de bir fırka kurup, İslâm akîdelerini açıkça müdafaa etsin. Bu suretle vatana daha fazla nâfi hizmet etmesi mümkün olur." cevabını verdiğini nakletti. Ben de hayret ettim.

Kemalettin Sami Paşa, bu fikri iltizam edip, faydalarını da sayarak beni razı etmek için bir hayli uğraşarak, hattâ benim teşkil edeceğim fırkayı, kendisinin de takviyeye âmâde bulunduğunu ilâve edince; kendisine; Meşrutiyet'in ilânını müteakip, askerin siyasetle uğraşmakta devamı yüzünden, 31 Mart askerî ihtilâli ve "Halâskârlar" hareketi ve nihayet Balkan hezimeti ile Rumeli'nin elden çıkması suretiyle neticelenen felâketleri hatırlatarak, kendisinin de şahit olduğu bu ve emsali pek elîm ve acı tecrübelerden sonra, kolordu kumandanlığı gibi yüksek bir askerî makamı işgal ederken; aynı âkıbetleri hazırlayacağına şüphem olmayan tarzda hareketimin sonucunu idrâk edememesini anlayamadığımı söyledim. Sarsıldı ve bana hak vererek, özür diledi. Bu görüşmemizden kimseyi haberdar etmememi de - kendisinin felâketini mucip olacağını ihsas ederek- benden rica etti.

Peki, kimseye birşey söylemem, dedim. Fakat, Ankara'dan ayrılışımdan beri aleyhimde bazı tertiplerin alınmış olduğundan da şüphelendim.

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASININ PROGRAMI

Kurduğumuz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programında,

"Türkiye Devleti, halkın hâkimiyetine müstenit cumhuriyettir",

"Hürriyetperverlik (Liberalizm) halkın hâkimiyeti (demokrasi) fırkanın esas mesleğidir",

"Kanunların vaz ve tedvininde halkın ihtiyaçları, menfaatleri, temayülleri, asrın icapları ve adalet prensipleri hâkim olacaktır",

"Umumî hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır. Heyeti içtimaîyemizin hakikî ihtiyaçları ve temayülleri ve âmme nizamının muhafazası endişesi, bu hürriyetlere kayıtlar konmasını zarurî kıldığı takdirde, ancak Teşkilât-ı Esâsîye Kanunu ile bu takyitlerin vaz'ına taraftardır",

“Teşkilât-ı Esâsîye Kanunu, milletten sarih vekalet alınmadıkça, tâdil edilemeyecektir.”,

"Fırka efkâr ve itikadat-ı dinîyeye hürmetkârdır." maddeleri gibi, bilhassa mebusan seçiminde bu dereceli usulün kabul edileceği, Cumhurreisinin, seçilişini müteakip mebusluk sıfatını kaybedeceği, dahilî siyasette devletin murakabesi bâki kalmak şartıyla idarî adem-i merkeziyet esasının terviç edileceği, şehireminlerinin (Belediye reisleri) halk tarafından seçileceği maddeleri vardı.

Beyannamemiz de şu şekilde yaymlanmıştı;

"Siyasî istiklâlini kendi azim ve iradesinden kaynayan kuvvetle istihsal eyledikten sonra, mukadderatını bizzat tâyin ve idare etmek rüşt ve kabiliyetini izhâr eden milletimize, dahil olduğu bu yeni sahada sarsılmadan yürüyebileceği i'vicaçsız yolu açmak emeliyle Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nı teşkil ettik. Millet, bizâtihî haiz ve mâlik olduğu hâkimiyet ve hükümranlık hakkını hiçbir vasıtaya muhtaç olmaksızın, doğrudan doğruya kullanmak imkânını bulmuş olsaydı, ne Büyük Millet Meclisi’ne, ne de fırkalara ihtiyaç hasıl olurdu. Âmme esasını kabul eden milletlerin hiçbirine henüz böyle bir imkân bulmak nasip olamamıştır.

Milletin seçtiği bu vekiller, hem kanun yapmak, hem bu kanunu icrâ

etmek, yani teşri ve icra selâhiyetlerini birden ifâ etmek imkânını bulamadıklarından, milletten aldıkları hâkimiyet kuvvetinin, icraya taallûk eden kısmını aralarından ayırdıkları mahdut bir heyete tevdi ıztırarındadırlar. Bizzat millette olan hâkimiyet ve hükümranlık hakkının fiiliyat itibariyle mahdut heyetlerin eline geçmesi, zaruretlerden mütevellit olmakla beraber, mahzurlardan da sâlim değildir.

EN BÜYÜK TEHLİKE: İSTİBDAT

Bu mahzurların en büyüğü, milleti bu haktan kâm'len mahrum edecek bir istibdat şeklinin teessüs edebilmesidir. Daha ehven mahzurlar millete, bekâ ve mevcudiyeti ve memleketin müdafaa ve yükselmesi namma yüklenecek tekâlifin bu hizmetlerin istihzam ettiği fedakârlıklarla gayri mütenasip olması ve bu tekâlifin yerine hasredilmeyerek, milletin mesaisi mahsulünün israf edilmesi velhasıl milletin ilerlemeğe ve yükselmeğe değil, gerilemeğe ve çökmeğe sürüklenmesi gibi şeylerdir. Bu mahzurlu yolları kapamak için, millet, vekillerini hak ve vekâletlerinin azamet ve kudretiyle mütemadiyen mütehassis edecek yanlış kanaatlere şaplatmaktan uzaklaştıracak, hususi menfaatler şevkiyle medenî cesaretlerini kaybetmekten koruyacak, icra heyetini hak ve haddinin dışına çıkmaktan men' eyleyecek, hasılı millet ve İcra Vekillerini durmaksızın mürakabe altında bulunduracak vasıtalara şiddetle ihtiyaç vardır.

Gerçi umumî efkâr ve onun bir şubesi demek olan matbuat, böyle birer vasıta iseler de, daima tesirli ve yeterli değildirler. Bu vasıtalar arasında en tesirlisi, bizim fıkrimizce, ayni kanaati taşıyan milletvekillerinin millî mecliste vücuda getirecekleri muvazene ve murakabe grupları, yani fırkalardır. İşte bu sebepler ve mütâalalara binaen, fikirleri, kanaatleri birleşik olan mebus arkadaşlarımızla teşkil ettiğimiz fırkanın programını, aşağıda bazı esaslı fikirlerini vatandaşla rımızm dikkat ve takdir nazarlarına arzediyoruz:

MİLLÎ BERABERLİK

Türkiye Cumhuriyeti ve Türk İçtimaî heyetini siyaseten calib-i hürmet ve itibar edecek en tesirli ve kıymetli unsurun millî birlik olduğuna kail olan fırkamız, bu birliğe aykırı her hareketi takbih edecektir.

Türk milleti, mukadderatını tâyin ve idare hakkını bizzat kullanmaya başladıktan sonra, İkinci Büyük Millet Meclisi'ni seçerken, hâkimiyet ve hükümranlık hakkını gayrikabil-i tecezzi ve ferağ olmak üzere, bu Meclisin manevî şahsiyetine izafe etmiş olduğundan, milletin verdiği bu sarih hak ve selâhiyete hürmet ve riayeti vecibeden sayacağız.

Programımızda sarahaten mevcut olduğu üzere, umumî hürriyetlerin şiddetle taraftarıyız. Ancak, faziletli milletlerin içtimaî münasebetlerinde, fertlerin hürriyetleri birbirlerini terbiye, ahlâk ve hissiyat ve temayülât itibariyle tenkid ederek, cemiyet hayatını tefessüh ve inhitattan vikaye etmekte olduğundan, bu ,çtimaî lâzimeyi iltizamdan geri durmayacağız.

Şahsî hürriyeti her sahada mukaddes sayacağız. Taraftarlıklarla, himayelerle şahsî kabiliyet ve teşebbüslerin gelişmesine hail olarak, kâmil ve mütehassis insanların yetişmesine mâni olmaktan çekineceğiz.

Programımızın ihtivâ ettiği esasların kanuniyet ve mer'iyetini temin için yegâne vasıtamız, sadece meşruluğa istinad olacaktır. Milli hars (kültür) ve seciyemizi (karakter) kuvvetlendirmekle beraber, ilim ve fen, sanat ve kültür bakımından memleketi ileriye götürecek vesaitin süratle istimaline taraftar olacağız.

Sosyal gayelerimizde tekamülü, medenî hedeflerimizde sür'ati iltizam edeceğiz. Fırkanın asla tefrika olmadığını ispat edecek ve bunu, zihinlerde itiyat haline getirecek geniş bir müsaadekârlık takip edeceğiz. Dar fırkacılık zihniyetinden şiddetle muhteriz bulunacağız. Bu cihetle, hangi fırkanın âmme hâkimiyeti, hürriyetseverlik, cumhuriyetçilik esaslarındaki noktai nazarı bu yoldaki esaslarımıza uyarsa, bu noktalarda onlarla beraber yürümekten ve her nevi irticaî hareketlere karşı koymaktan çekinmeyeceğiz.

Kanunlarımızı ihtiyaçlara göre ikmal ve ıslah ederek, onların hâkimiyetine istinatla memlekette istikrarı tesis etmeyi, her sınıf halkın huzur ve refahı ve devletin itibarının arttırılması namına en tesirli çare telâkki ettiğimizden, bu cihete ehemmiyet atfedecek ve

memleketi sarsıntılara maruz kılmaktan çekineceğiz.

Fırkamız, tahakkümlerin şiddetle aleyhtarı olduğu için, kendi içişlerinde de buna cevaz ve imkân vermeyerek, ne ferdin ve ne de birkaç kişinin tahakküm suretiyle oligarşik meramlarını icra ve infaz etmelerini kabul eylemeyecek, her hüküm ve kararını salâhiyetli heyetlerin rey ekseriyetine istinat ettirecektir.

İşte, hâkimiyet hakkına sahip ve iradesi sulh ve selâmet içinde mütemadî terakkî ve tekemmüle hasr ve tahsis etmeğe azimli olan vatandaşlarımızın bu esaslar ile programımız dairesinde çalışmak üzere, fırkamıza dahil ve müzahir olacaklarını ümit eder ve Cenab-ı Hak'tan muvaffakiyet dileriz."

FIRKAMIZ ALEYHİNDE KOPARTILAN FIRTINA

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu üzerine, Halk Fırkası'nda aleyhimize koparılan kıyamette, bilhassa şahıslarımıza karşı yapılan aşırı derecedeki hücumlar, umumî efkâr gibi, matbuatta da derin tepkiler yaratmıştı. Bu suretle, karşımızdakiler bizi kötülemek isterlerken, aksine kendilerini pek tuhaf ve acaip bir duruma sokmuşlardı. Bu hali belirten birçokları arasında meselâ, Hüseyin Cahit Bey, bir başyazısında aynen şöyle diyordu:

"Meğer, bu Halk Fırkası ne müthiş bir fısk-ı fücur menbaı imiş. Her devre göre dönen fırıldaklardan, siyasî dızdızcılara, siyasî tavcılara, siyasî karmanyolacılara, hattâ vatan hainlerine kadar bütün memleket şerirleri buraya sokulmak imkânı bulmuşlar, düne gelinceye kadar hepsi de pek muhterem siyasî zevattan mürekkep bildiğimiz ve memleketin idare ve ıslahını kendilerinden beklediğimiz Halk Fırkası karşısında, doğrusu bugün ürküntü hissi ile tereddüde düştüğümüzü saklayamayacağız. Eğer Halk Fırkası aleyhinde başkaları birtakım şeyler söyleselerdi, bittabiî birdenbire inanmazdık. Hele bu derecesini aklımıza bile getirmezdik. Mutlaka işin içinde bir garaz ve hıyanet eseri vardır, derdik. Fakat şimdi nasıl elîm hayretler içinde kalmayalım, nasıl ürkmeyelim ki, bütün bu intibaı hasıl eden sözler, fırkanın en selâhiyetli erkânının ağzından çıkıyor. Fırkanın resmî celsesinin resmî zabıtlarında yazılı bulunuyor. ”

SURETİ HAK'DAN GÖRÜNEREK

Vakıa bütün bu fenalıkları yapanlar, bütün bu fena adamlar, bugün lehülhamd Halk Fırkası'ndan dışarı atılmışlardır. Onun için rahatça bir nefes alabilmek kaabil olsa da, daha düne gelinceye kadar içinde bu derece fena kimseleri taşıyan, onları elüstünde gezdiren, biz âdi millet efrâdına onları nümune-i imtisal bir vatan kahramanı diye gösteren fırkanın, tamamiyle tasfiye edilip edilmediğine ne ile kanaat getirebiliriz? Millete bu kanaat verilmeyince, sair muhterem âza hakkında kalplerde ufak bir tereddüt eseri kalması, pek beşerî birşey, pek psikolojik bir zaruret değil midir? Her memlekete bu kadar büyük fenalıklar yapanlar, mütarekeden sonra bu kadar kanların dökülmesine sebep olanlar, Halk Fırkası'nın gözüne çarpmayan ve her kalabalıkta olduğu gibi, nasılsa bir kolayını bulup fırkanın içerisine sokulan rastgele fertlerden olsalardı, o zaman pek telâş ve endişe etmezdik.

Halbuki meselâ, Refet Paşayı bize, Millî Mücadele'nin en azimperver, en cesur ve fedakâr reislerinden biri olarak belirttiler. Millî hükümete İstanbul'u ithal için Refet Paşa'yı bize gönderdiler. Millî Mücadelenin büyük kahramanını nasıl alkışlayacağımızı bilemedik. Yolunda kurbanlar kestik, kendisini bir el üstünde taşımadığımız kaldı. Neden, çünkü Anadolu'daki Millî Mücadeleyi temsil ediyordu. Ve bu mücadelenin en şerefli kahramanlarından biri olduğu, bize temin ediliyordu.

Meselâ, Rauf Bey'i bütün Türk milletinin hâkimiyet hakkının mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nin Riyasetinde gördük. Başvekillikte gördük. Eski Hâmidiye kahramanının, Millî Mücadeledeki hizmetlerine mükâfaten böyle en yüksek mevkilere çıkmış olduğuna hükmettik.

VUR, VUR, İNLESİN

Fakat düne gelinceye kadar bu zatların hizmetlerine, hürmete şayan olduklarına kefil olan Halk Fırkası, şimdi bütün o teminatın, bütün o hizmetlerin sahte olduğunu bize bildiriyor. Başka millî mücahede rüesası? Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, ilâh! Onlar da birer haris ve birer garazkâr, bütün yaptıkları bir sandalye kavgasından ibaret.

Dün yayınlanan Halk Fırkası zabıtları içinde bazı sözler gördük ki, insafsızlığın bu derecesi karşısında sabır ve tahammülün tükenmemesi kabil değildir. Afyonkarahisar mebusu Ali Bey, Rauf Bey aleyhinde bulunduğu sırada, Mondros mütarekenamesini bahis mevzuu ediyor. Bunu Rauf Bey'in aktettiğini, doğrudan doğruya Vahidettin tarafından verilen talimat dairesinde hareket eylediğini, vatanla alâkası olan yüksek ruhlu bir adamın bunu imza edemeyeceğini, bu mütarekenin memleket için felâketi mucip olduğunu, o yüzden kanlar döküldüğünü söylüyor.

Fırkacılık ihtirası ile de olsa, bir tarihi hakikat bu kadar tahrif edilemez. Bir kere Mondros mütarekenamesini Rauf Bey değil, İzzet Paşa kabinesi aktetmiştir. Müzakereler neticesinde Amiral Galtrop ültimatom vererek, “ya bu şartlan kabul edersiniz, ya İstanbul'a cebren girerim,” dedi.

Rauf Bey Mondros'ta yalnız değildi. Merhum Reşat Hikmet Bey'le beraberdi. Amiralin tehdidi üzerine Rauf Bey müzakereyi bırakıp gelmek, yahut imzaya mezun olmak şıklarından birinin tercihini İstanbul'a yazdı.

İzzet Paşa kabinesi "Müttefikan" mütarekenâme şartlarını kabule karar verdiler ve Rauf Beyi imzalamağa mezun kıldılar. ”

Vahidettin'in ne bilvasıta, ne bilâvasıta bu mütarekenâmede bir alâkası olmamıştır. Çünkü Vahidettin murahhas olarak Damat Ferid'i göndermek istiyordu. İzzet Paşa kabinesi, Damat Ferid'in cahil ve mecnun olduğunu söyleyerek bunu kat'iyyen red etti. Müzakereler sarayın müdahalesinden azâde bir surette vukua geldi. Vahidettin'in İzzet Paşa kabinesini atamasının sebeplerinden biri de budur. İzzet Paşa kabinesinde mütarekeyi imza eden Rauf Bey, bugün âdeta vatan haini oluyor. Çünkü Halk Fırkası'ndan çıkmıştır.

İzzet Paşa kabinesinde mütarekeyi kabul eden ve imza etmesi için

emir verenler arasında bulunan Fethi Bey ise, bugün Millet Meclisi Reisi bulunuyor. Çünkü henüz Halk Fırkası'na mensuptur.

Rauf Bey ile beraber Mondros'a giden ve mütarekeyi imza eden Reşat Hikmet Bey'e, vefatını müteakip hidmat-ı vataniye tertibinden maaş bağlanıyor. Çünkü vefat ettiği dakikaya kadar Halk Fırkası aleyhinde henüz tenkitlerde bulunmamıştı. Bu ne mantıktır, bu ne ölçüdür, bu ne müteassıp fırkacılık hissidir?

Asıl garip nokta; muhterem Ali Bey, bu hisse kendisini kaptırarak tarihî hakikati, mantığı bir tarafa bırakmış, söz söylerken etraftan (Aman Ali Bey, kendine gel!) demiyorlar da, alkışlıyorlar. Herkesin bildiği bu hakikatlere Halk Fırkasında vâkıf bir kişi de mi yok? Açıkça söyleyelim, bunlar ciddî bir fırkaya yakışmaz söz ve hareketlerdir.”

İSMET PAŞA'NIN HER ZAMAN İSTİFA GEREKÇESİ: HASTALIK

Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ile muhalefetin Büyük Millet Meclisi'nde ilk defa olarak resmen yer alışının hemen ertesi günü, İsmet Paşa kabinesinin istifa ettiği görüldü. İsmet Paşa, istifasına uzunca süren bir hastalığı sebep olarak gösteriyordu.

Sebep ne olursa olsun, onun yerine Halk Fırkası'nın en mûtedil ve ağır başlı bir rüknü olarak tanınan Fethi Bey'in, yeni kabineyi kurması hayli mânalı idi. Nitekim, bu değişiklikten bahseden gazetelerde "Habis sıtmalardan ve daha türlü türlü hastalıklardan leülhamd muvaffakiyetle kurtulan İsmet Paşa, nihayet siyasî hastalığa uğradı ve bundan kurtulamadı. Çünkü sıhhî ahvâlinden dolayı istifasını veren İsmet Paşa'nın, hakiki hastalığına pek inanamıyoruz" gibi yazılar görüldü.

Terakkiperver Fırka'nın usulü dairesinde ilmühaberini almak üzere kendisini ziyaret eden arkadaşlara Dahiliye Vekili Recep Bey de, daha bir iki gün önceki şiddetli münakaşaları tamamen unutmuş görünür bir samimî hâl ve tavırla, memlekette muhalif bir fırkaya elbette ihtiyaç olduğunu beyanla, bize başarılar dilemişti. Fakat bunlara rağmen Halk Fırkasının, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası karşısında devamlı bir huzursuzluk duyduğu muhakkaktı. O kadar ki, Halk Fırkası müfritleri, fırkalarının büyük bir itimatla başvekâlete getirdiği Fethi Bey'den dahi -kendi tabiriyle- bize kur yapmayacağından emin olmadıklarını yüzüne karşı söyleyerek, kendisinden nasıl teminat isteyeceklerini bilemiyorlar. Fethi Bey de, onları tatmin için, "iki yüzlü siyaset takip etmek, ne benim seciyeme uyar, ne de sizin tasvibinize iktiran eder. Esasen fırkamız o kadar kuvvetlidir ki, başkalarına kur yapmak ihtiyacını kendiliğinden ortadan kaldumıştır. Hükümetim, bir fırka hükümeti olacaktır. Gerçi bundan evvelki hükümetler de öyleydi ama, bugün fırkamızdan istifa ederek başka bir fırka kuranlar vardır. Bu sebeple Mecliste ilk defa olarak iki fırka bulunmaktadır. Ben Cumhuriyet Halk Fırkası azâsı olarak teşkil ettiğim hükümetin, Cumhuriyet Halk Fırkası Hükümeti olmasını istiyorum. Binaenaleyh endişeye yer yoktur. Bundan emin olunuz." diye, tekrar teminat vermek mecburiyetinde kalıyordu.

Bu esnada askerlikten ayrılmak muamelesini tekemmül ettirerek Meclis'e fiilen iltihak eden Kâzım Karabekir Paşa da Terakkiperver

Cumhuriyet Fırkasına girip, başkanlığa ve Ali Fuat Paşa (Cebesoy) arkadaşımız da, Fırka Umumî Kâtipliğine seçilmiş oldukları gibi, diğer mebus arkadaşların arka arkaya iltihaklariyle fırkamız, hemen bir hafta on gün gibi kısa bir zaman içinde, tahminin üstünde büyük bir gelişme göstermiş oldu.

Umumî efkâr da, programını tasvip ettiği Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına karşı büyük bir ilgi ve samimiyet ile müzaharet gösterdiğinden, yer yer şubeler açılmakta, bu suretle yurdun her tarafında azâ kaydına da devam olunmakta idi. Karşılarındaki tek muhalefet fırkasının bu şekilde günden güne gelişip kuvvetlenmekte olmasından bütün bütün kuşkulanan Halk Fırkalılar ve bilhassa bunların müfritleri, târizlerinde işi daha ziyade şahsiyata dökerek, hâlâ bizi post kavgası peşinde olmakla ittihama kalkıyorlar ve bu arada, Halk Fırkası programiyle, yeni fırkanın programı arasında bir fark mevcut olmadığını ileri sürerek. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının bir hikmet-i vücudu olamayacağını söylüyorlardı.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN DEMECİ

Kendisini ziyaret eden Times Gazetesi muhabir-i mahsusuna bir mülâkat veren Cumhurreisi Mustafa Kemal Paşa da, bu program meselesine temas eden suale cevaben: "Terakkiperver Fırkanın programında mevcut maddelerde Halk Fırkası umdelerinden hâriç ve münâkaşa mevzuu olmağa değer esaslı bir fikir ve prensip görülmüyor. Teferruata ait görülen bazı noktalar, ihtisas erbabının her gün tetkik ve münâkaşa edileceği ve yeni neticelere varılabileceği hususlardır. Veto hakkı ve fesih hakkı Teşkilât-ı Esasiye kanununun mevad-ı mahsusatı ile tasrih ve tesbit olunmuştur. Efkâr ve itikadat-ı dinîyeye hürmetkâr olmak, öteden beri tabii ve umumî bir telâkkidir. Bunun aksini düşünmek için sebep yoktur. Millî hâkimiyetimiz asla tehlikeye maruz değildir. Bütün millet onun müdrik ve fedakâr muhafızıdır. Bir istibdadın mevcudiyetine dair olan îma ve telmihler bence kabil-i izah değildir" buyurmuşlardı.

İki fırka arasında bir fark olmadığı hakkındaki bu çeşit beyanlarla tereddüde düşen umumî efkârı aydınlatmak maksadiyle, Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası Umumî Kâtibi sıfatiyle, cevap vermek mecburiyetinde kalan Ali Fuat Paşa da, durumu şöyle izah etmişti:

ALİ FUAT PAŞA'NIN AÇIKLAMASI

"Fırkamızın teşekkülü birçok târizlere vesile teşkil etti. Bunlardan başlıcası, Halk Fırkası ile fırkamız programları arasında hiç bir fark bulunmadığı halde, yeni bir fırka kurmamız, yani muayyen prensip ve gayelere değil, siyasî ihtiraslara tabî bulunmamız iddiasıdır. İki fırkanın programları arasında bir fark bulunup bulunmadığını anlamak için, programların ikisini de karşılaştırmak lâzım olduğu âşikârdır. Halbuki, Halk Fırkasının yazılmış bir programı mevcut değildir. Mevcut olmayan birşeyle, mukayese imkânı da elbette yoktur. Fakat buna rağmen fırkalar arasındaki en büyük fark, kendiliğinden meydana çıkıyor ki, o da; bizim müsbet, muayyen ve yazılıp yayınlanmış bir programımız mevcut olduğu hâlde, karşımızdakilerin bundan mahrum oluşlarıdır.

Onların bu noksanlıklarını mazur göstermek için "Bizim programımız, icraatımızdır.", "Hükümetimizin beyannameleri, programımızı teşkil eder" gibi sözler söylemektedirler. Fakat bunların hiç biri, programsızlığın bir siyasî fırka için hâiz olduğu riânayı izale edemez. Programdan maksat, yapılacak işleri ittirat dairesinde tutmak, esaslı bir mikyas vücuda getirmektir. Böyle bir mikyas mevcut bulunmazsa, bugünkü hükümet şöyle, yarınki hükümet böyle hareket eder. Bunların hepsinin fırkanın tuttuğu istikamette dahil bulunmadığını ölçecek hiç bir vasıta yoktur. Yarın, bugünkü hareketin aksi yapıldığı hâlde, bunun yazılmamış bir programa dahil olduğu iddia edilebilir. Bundan başka program mevcut olmazsa, seçimlerde halktan selâhiyet almak ve yapılacak işleri murakabe için halkın eline bir vesika vermek imkânı da bulunamaz. Bizim noktai nazarımız; program teşkil eden her hareketimizi tesbit ederek, halka açıkça bildirmek ve bu suretle selâhiyet istemektir. Günün birinde hükümet teşkil edersek, bu ruh dahilinde hareket edeceğiz.

Meselâ, programımızın beşinci maddesi; Teşkilât-ı Esasiye Kanununa taalluk eden meselelerde bir nevi referandum esasını vaz etmekte, yani halktan sarih selâhiyet almadıkça Teşkilât-ı Esasiye Kanununun hiç bir maddesinin tadil edilemeyeceğini göstermektedir. Programımızın sekizinci maddesi gereğince, mebus seçiminde de bir dereceli umumî rey usulünü kabul ediyoruz. Halk Fırkasından bir arkadaş da, programımızın yayınlanmasından sonra, aynı şekilde bir kanun teklifi vermişse de, bunun Halk Fırkası tarafından kabul edilip

edilmeyeceğini bilmiyoruz.

Programımızın dokuzuncu maddesinde, devlet vazifelerinin asgarî hadde indirileceğini söylüyoruz. Yani halka geniş ölçüde teşebbüs imkânı bırakıyoruz. Halbuki Halk Fırkası, bunun aksi bir yoldadır. İktisadiyatta, alelûmum, devlet idaresinde hükümetçilik nokta-i nazarını iltizam etmektedir. Memleketimiz gibi noksanları çok ve süratle gelişmeğe muhtaç pek büyük bir memleket için, bu madde farkı çok ehemmiyetlidir.

Memlekette adâletin istikrarı için, hâkimlerin lüvün'azil (azledilmez) olması lâzımdır. Bunu Teşkilât-ı Esasiye kanunu da kabul ediyor. Fakat terfî suretiyle yer değiştirmek ve netice itibariyle azil gibi açık bir kapı vardır. Biz onuncu maddemizle hiçbir hakimin, rızası olmadıkça terfi şeklinde bile olsa, memuriyetinden uzaklaştırılamayacağını söylüyoruz.

TARAFSIZ CUMHURBAŞKANI

Onikinci maddemiz, Cumhur Reisi seçilen zat'taki mebusluk sıfatının, seçimi müteakip zail olacağını gösteriyor ki, bu da pek büyük bir farktır. Bu maddeden maksat, Cumhur Reisimizin tarafsızlığını temin etmek, ondan sonra da herhangi bir seçim dairesini temsilciden mahrum bırakmamaktır. Ondördüncü maddemiz, devletin birliğine müteallik tabiî kayıtlar dairesinde, idare adem-i merkeziyetini ve mahallî selâhiyetlerin istîmâli hususunda seçim usulünü terviç ediyor. Halbuki Halk Fırkasınm fiiliyatta arzettiği manzara, merkeziyetten başka birşey değildir.

Yirmiüçüncü maddede, şehreminlerin (Belediyelerin) diğer belediye reisleri gibi seçim usulüne tabî olacağını söylüyoruz. Halk Fırkası ise, şimdiye kadar bunun aksini yapmıştır. İktisadî meselelerde, ekseriyet fırkası hiç bir vaziyet almamıştır. Halbuki bu meseleler hakkında kat'î bir vaziyet almazsak, dışarıdan memlekete sermaye gelmedikten başka, yerli sermayemiz bile, istikbali hesap edemez olarak, teşebbüslere emniyetle girişemez ve harice gider.

Biz on sene için bir gümrük tarifesi yapılmasını, ancak inkişafa müsait millî sanayiin himayesini, ziynet eşyası hariç olmak üzere diğer şeylerden mutedil resimler alınmasını, buna mukabil bizim ziraî istihsalatımıza hariçten müsait mahreçler bulunmasını iltizam ediyoruz. Halbuki Halk Fırkası, bu nevî teşkilâta karşı terviçkâr davranmıyor. Sonra biz, umumiyetle inhisarların arttırılması aleyhindeyiz.

Görülüyor ki; program nokta-i nazarından arada pek büyük farklar var. Bizim bütün hedefimiz, tesbit ettiğimiz prensiplerin fiil hâline gelmesine çalışmaktan ibarettir.

Aramızda bulunan bazılarının iktidar mevkii hırsına tabî olduklarına dair, şahsî târizler de vuku buldu. Bunlar da doğru değildir. Bahsedilen arkadaşların hepsi, zaten birer mevki sahibi idiler. Mevkie düşkün olsalardı, bulundukları mevkileri pekâlâ muhafaza edebilirlerdi. Halbuki hedefleri, memleket hayatında muayyen prensiplerin takarrürü olduğundan, mevkilerini bizzat terkedip çekilmişlerdir. Bunlar, herkese mâlûm hakikatlerdir. Halk Fırkası erkânının sık sık tekrar ettikleri lâiklik meselesine gelince; bizce bu kelime etrâfında lüzumsuz sui-tefehhümler toplanmıştır. Lâikliğin asıl mânası halktır. Siyasî nokta-i nazarlardan bundan maksut olan gaye, halk ihtiyaçlarını temin etmektir.

Bizim üçüncü ve yedinci maddelerimiz bu ihtiyaçları tamamiyle tatmin etmektedir. Bu maddelerde kanunların tedvininde halkın ihtiyaçları, menfaatleri, temayülleri, tabiatleri, asrın icapları ve adâlet prensipleri hâkim olacağı yazılıdır.

FIRKA, İNSAN HAKLARINDAN YANA

Bizce hükümetin vazifesi, kanunun muayyen kayıtları dairesinde şahsî hürriyeti, vicdan hürriyetini, vatandaşlar arasında karşılıklı saygıyı temin etmektir. Hüküm nazarında, kanuna aykırı olmayan her fikir, her itikat muhteremdir. Herkes bunu ikna vasıtasiyle başkalarına kabul ettirebilir. Bir adamın fikir ve itikadını başkasına kabul ettirebilir. Bir adamın fikir ve itikadını başkasına kabul ettirmek hususunda cebir kullanmasına manî olmak, hükümetin hikmet-i vücudu sayılacak mühim bir gayedir."

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bu şekilde programını bir kere daha izahla, gerçeği açıkladıktan sonra dahi, halkçıların müfrit kısmı, çeşitli yollardan taarruzlarına devam ederlerken, kendi aralarında da birtakım anlaşmazlıklara düşerek, bilhassa hâlâ muhalefete karşı yumuşak davranmakla ittiham ettikleri Ali Fethi Bey aleyhine bir vaziyet alır gibi oldular.

ŞEYH SAİD İSYANI

O sırada Doğu'da vuku bulan Şeyh Sait isyânı bu aleyhtarlığın bâriz bir şekil alıp, artmasına vesile oldu.

Ali Fethi Bey'in, Hükümet Reisi sıfatiyle, isyanı bastırmak için aldığı tedbirleri kâfi görmeyerek, isyan vesilesiyle, meselâ İstanbul'da da Örfî İdare ilân edilmek suretiyle bilhassa muhalefeti tutan gazeteleri susturmak hattâ bu arada, bir yolunu bulup Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını da ortadan kaldırmak maksadını güden müfrit halkçılar, işi demogojiye dökerek, Fethi Bey'in bu davâyı hâl edemeyecek vaziyette olduğunu, yüzüne karşı mecliste söylemekten çekinmediler.

Fethi Bey, Mecliste her ne kadar; "İsyan hâdisesi Doğu havâlisinin bir kısmına münhasır iken, siyasî bir maksatla İstanbul'da da Örfî İdare ilânı muvafık olamaz. Hükümet böyle bir sorumluluğu kabul edemeyeceği gibi, kendisinden sonra gelecek kabineye de, bazı arkadaşların arzu ettikleri veçhile İstanbul'da Örfî İdare ilânını tavsiye edemez" dedi ise de, isyânı siyasî maksatlara alet etmek arzularında ısrar edenler, inatlarında devam ettiler.

Durumun bu şekli alışı üzerine Fethi Bey, Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası erkâniyle temas etmek lüzumunu duyarak, Kâzım Karabekir Paşa ile ben ve *-Ali Fuat Paşa o günlerde İstanbul'da fırka işleriyle meşgul olduğundan, onun yerine-* Doktor Adnan Beyi bir buluşmaya davet etti. Fethi Bey, maruz kaldığı tazyikten son derece üzgün görünüyordu. Taraftar olmadığı bir fikri ve arzuyu, mevkii icabı terviç ettirmek maksadiyle tebliğe icbar edilmiş insanların vicdan huzursuzluğu içinde bulunduğu görülüyordu. Bu hâliyle zaten herşeyi söylemiş olmakla beraber, bize Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının programındaki "dînî itikatlara hürmetkârdır" maddesinin Şeyh Sait isyanını tahrik ettiği bahanesiyle, fırkayı kendi elimizle dağıtmamız istendiğini, tebliğe memur edilmiş olduğunu söyledi.

ŞEYH SAİD İSYANI BAHANESİYLE

Bu bahane hepimizi şaşırttı. Mustafa Kemâl Paşa'nın bir müddet evvel Times Gazetesi muhabirine vaki olan beyanatında dahi, pek tabiî bulunduğunu açıkladığı bu madde, üstelik fırkanın teşkilât namına tek şubesi dahi bulunmayan Doğu illerinde nasıl olur da bir isyanı tahrik edebilirdi? Kaldı ki: Şeyh Sait denen adam daha evvel, yıllarca evvel yâni 1914'te de devlete karşı isyan etmiş, bastırmağa gelen kuvvet tarafından yakalanacağını anlayınca Rus Konsoloshanesine sığınmış ve Birinci Dünya Harbi arefesinde Rusya hesabına çalıştığı sabit olmuş, müseccel bir mahlûktu. Fakat bütün bunları, şimdi *-esasen kendisinin de bildiği malûm olan-* Fethi Bey'e tekrar edip sözü uzatmanın yeri yoktu. Nitekim, hepimiz adına cevap veren Kâzım Karabekir Paşa da kısaca:

"Teklifinizi kabul etmekte mazuruz" dedi. "Çünkü fırkamızı kanunî şartlara tamamiyle riayet ederek kurduk. Bu bizim elimizde olan birşeydi. Lâkin bunu feshetmek bizim elimizde olan bir şey değildir. Hükümet olarak bütün kuvvet ve kudret sizdedir. Fırkamızı ortadan kaldırmak istiyorsanız, bunu yapmak elinizdedir!"

FETHİ BEY: ŞİDDET YANLISI DEĞÎLÎM

Bu sefer Fethi Bey şaşırdı ve haklı olduğumuzu teslim eden bir edâ ile, bir zamanlar memleketin tam hürriyet ve huzura kavuşması için büyük bir feragatle birlikte çalışmış olduğu *-bilhassa benim gibi-* arkadaşlariyle, şimdi böyle konuşmak zorunda kalışından çok müteessir olduğunu söyleyerek, şahsen şiddet taraftarı olmadığını, zaten bilmemiz gerektiğini fakat, yapılan tazyike mukavemet edemeyerek azınlıkta kaldığını ilâve etti. Biz kendisine, bir muhalefet olarak, memleketi tehdit eden herhangi bir tehlike karşısında olacağı gibi, bu isyanı bastırmak hususunda da Hükümetin tamamiyle yardımcısı olacağımızı söyledik, o da, bundan zaten emin olduğunu ve esasen isyanı te'dip hareketinin gündün güne iyiye doğru gittiğini ve isyan bölgesi dışında da sükûn ve huzurun devam ettiğini bildirdi.

Fakat müfrit halkçılar, isyan vesilesiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasmm tasfiye edilmesini, bir sabit fikir hâlinde inatla yürütmek azminde berdevamdılar. Daha doğrusu "bu fikir" daha fırka kurulurken kendini göstermiş ve daha o zaman, doğmak üzere olan fırkamızı bir bahane ile boğmak arzusu belirdiği gibi, bu bahaneyi icat etmek teşebbüsü de vâki olmuştu.

Karşımızdakilerin, bizim muhalefete geçip, mecliste bir dürüst murakabe sistemi kurmamızdan ne kadar çekindiğini ve bunu önlemek için ne biçim yollardan giderek, bilhassa beni âdeta suikast denebilecek bir kötü tertibin içine nasıl düşürmek istediklerini açıkça gösteren bu teşebbüsleri şöyle olmuştu: Fırkanın, kurulma hazırlığı günlerinde, Ankara'dan İstanbul'a gelmiş, rahatsız olduğum için evde yatıyordum. Geçmiş olsun diye gönderilen birçok mektuplar arasında, "Rauf imzalı biri, dikkat nazarımı çekti. Doğrudan doğruya; "Hüseyin Rauf Beyefendiye" diye bana hitap eden, yazısını da, adresini de ilk defa gördüğüm bu mektupta, şöyle deniyordu: "Yeni bir siyasî fırka teşkil etmekte olduğunuzu haber aldım. Senin hamiyetine itibar ediyorum. Eğer sonunda sen de bozulmazsan, memlekete bu fırka ile hizmet edeceğini umuyorum. Eğer doğruluktan ayrılmayacağınıza söz verirsen çok fedaî arkadaşlarımla fırkanızı kuvvetlendirmek için fırkanıza girmeye hazırım."

KOMİTACI FEDAİLERE İHTİYACIMIZ YOK!

Bu mektubun altında, Beşiktaş'la, Ortaköy Caddesi'nde filan numarada, diye adresi de vardı. O sırada, ziyaretime gelen eski arkadaşlardan -*Birinci Dünya Harbi iptidâsında Afganistan seferine çıkarken Enver Paşa tarafından yanıma verilmiş ve daha evvel Hamidiye'nin Akdeniz'deki akmları esnasında, muhtelif limanlarda bize kömür teslimi hususunda büyük yardımları görülmüş olan, askerlikten emekli*- Ömer Fevzi Mardin Bey'le hasbihâl ederken, bu mektup aklıma geldi. "Oku şunu, bak" diye kendisine verdim ve "Bu adamı tanıyor musun?" diye sordum. Tanımadığı cevabını verince; "O hâlde senden bir ricam var, dedim, bunun adresini al ve yolun o taraflara düşerse, bu adamı gör ve kendisine tarafımdan şunları söyle: Teşkiline tevessül ettiğimiz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının gâyesi, bir inkılâp geçiren Türk Milletinin yeni gireceği normal hayatta, onu huzur, emniyet ve sükûn içinde rahatlandırıp, kuvvetlendirmek, fikrî ve iktisadî sahada gelişmesine hizmet etmektir. Aynı zamanda ona kanunî, normal bir yepyeni hayat devresi açarak, her türlü komitacılık fikrinden ve sarsıntılardan uzak yaşatmak ve kanunun mutlak kefâleti altında onu, tabiî ve asude bir hayata kavuşturmaktır. Binaenaleyh; bu fırkanın komitacılık ve fedâilikle hiç bir münasebeti olmayacaktır. Bu fırka, bademâ memleketi bu fikirlerle dâima huzursuzluk ve fevkalâde şartlar içinde yaşatmak ve şahsî menfaatleri, ihtirasları uğrunda yıpratmak isteyecek olanlara karşı da muhâlefet edecektir. Ve eğer kendisi memleketini seviyorsa, artık bu fikirden uzaklaşsın, fedâilikten, dahilî işlerimizde kat'iyyen bir fayda ummasın ve aramasın. Memleket içinde hep sulh ve sükûn amîli olmalıyız ve fedâiliği gerektiğinde bir yabancı düşman ordusuna karşı hudut boyunda yapılacak vatan müdafaası işi saymalıyız ve böyle bir felâkete maruz kalırsak, o zaman hepimiz için yapılacak iş de bu olmak lâzımdır. Bundan böyle fedâiliği, silahlı hareketleri fertler ve zümreler arasında değil, ancak harice karşı vatanî ve istisnaî bir vazife telâkkî ediyoruz."

Ömer Fevzi Mardin'e, bu sözlerimi not ettirdikten sonra, dedim ki: "Biz bu gibi adamlardan, dâima uzak kalacağız. Bu söylediklerimi kendisine bildirdiğin zaman, "peki anladım, fedâi istemiyorlar, o hâlde alelâde ben kendim fırkaya gireyim" diyecek olursa, hiç tereddüt etmeden "Hayır" cevabını ver. Böyle bir fikri kafasından geçirmiş bir adamı dahi aramıza alamayız. Ona her kapıyı kapa, bizden ümidi

kessin."

Ömer Fevzi Mardin, okumuş olduğu mektubu bana iade ederken, "Hayır, lüzumu yok, sobaya at" dedim, attı ve benden ayrıldıktan sonra, bu mektup sahibi hakkında edindiği malûmat ve bir ara, bizzat kendisi ile teması vesaire hakkındaki notlarını da bilâhere bana imzalayarak verdi ki, aynen şudur:

"Hüseyin Rauf Bey'in yanından ayrıldıktan bir gün sonra, bu maksatla Beşiktaş'a gittim. Adrese göre evi buldum. Kapıyı çalınca, orta hâlli, yaşlı bir hanım kapıyı açtı. Biraz Rum şivesiyle ne istediğimi sordu. Rauf'u aradığımı söyledim. "Şimdi Beykoz'a gitmek üzere çıktı, iskeleye git, belki bulursun" dedi.

Ben, şahsen kendisini tanımadığımı söyledim ve kıyafetiyle eşkâlini sordum: "Esmer, kuru yüzlü bir adamdır. Avcı tertibi kıyafettedir" dedi.

İskeleye gittim. Böyle bir kimseyi bulamadım. Cep defterimden bir yaprak koparark, Rauf'a hitaben ve Rauf'un evine bırakmak üzere şöyle yazdım:

"Efendim, sizin bende bir emanetiniz vardır. Yarın Bahçekapı'da Yeni Volto Hanına saat onbirde gelmenizi beklerim. Beni hanın odabaşısı Osman Ağa'dan sorunuz."

Bu kâğıdı yaşlı hanıma verirken, şifahen de ne yazdığımı söyledim ve merak saikiyle şöyle birşey sordum:

Bu kiracınız olduğu anlaşılan Rauf Bey, ne ile meşguldür?"

Kadın, derin bir iç çekişiyle, "Bilmem ki ne söyleyim" dedi.

Cevabın bende hasıl ettiği intibâ, onun alelâde bir iş tutan, tutabilen cinsten kimse olmadığı ve bununla beraber, boş da durmadığı kanaati idi. Ertesi gün, belli vakitte Yeni Volto Handa bulundum. Rauf geldi. Odabaşı vasıtasiyle beni buldu. Kendisine Hüseyin Rauf Bey'in söylediklerini aynen tebliğ ettim ve lâkırdıyı uzatmamak, münasebeti genişletmemek için hemen ayrıldım.

Birkaç gün sonra, o hana uğradığım zaman, kendisini kapıda, odabaşı ile konuşurken buldum. Benimle konuşmak fırsatı bulmasın diye hemen ayrıldım. İki üç gün daha geçti. Aynı hâlde Rauf'u yine handa görünce, odabaşıyı bir kenara çekerek:

"Bu adamla temaslara fırsat verme, tehlikeli bir kimse olabilir. Ben,

kendisinden şüpheliyim" dedim. Odabaşı da bana cevaben: "Mevlût okutturmak istersem, güzel sesli hafızlar bulabileceğini söyleyerek lâf açtı, ben kendisine birşey söylemedim" dedi.

Bundan sonra Rauf, artık Volto Hanına uğramadı. Bir gün Volto Hanın odabaşısı Osman Ağa'yı Polis Müdürlüğüne götürüyorlar: "Ömer Fevzi'yi nereden tanıyorsun?" mukaddimesiyle sorguya başlayarak, benim ahvâl ve harekâtım hakkında malûmat arıyorlar. Zavallı Osman Ağa, her suale karşı, adem-i malûmat beyân ediyor, hattâ ilkönce, beni tanımadığmı söylemiş bulunuyor.

ÖMER FEVZİ MARDİN BEY'İN SORGUYA ÇEKİLMESİ

Ertesi gün ben Polis Müdürlüğü'ne celbolunuyorum ve siyasî kısım erkânı tarafından isticvaba başlanıyorum. Bana sorulan ilk sual: "Rauf isminde kimseyi tanır mısın?" oldu.

Cevaben: "Hüseyin Rauf Bey'i, yakından tanıdığımı ve son günlerde bir mektup vesilesiyle Beşiktaşlı Rauf isminde birini de tanıdığımı" söyledim.

Bu sözüm üzerine, bu mektup meselesini tahkike başladılar. Ben de olduğu gibi, baştan nihayete kadar, sırasiyle anlattım. Mektubun yanmış olmasına canları sıkıldı ve inanmaz gibi göründüler.

O mektubu veya suretini bulmaklığım imkânını araştırdılar. Tabii mümkün olmadı. Ancak, mektubun, hatırımda kalan mealini yazmakla, bu talebe nihayet verdim.

Sonra ikinci bir safha açtılar ve:

"Trakya'da ahaliyi hükümet aleyhine kıyama teşvik yollu tahrik ve faaliyette iken tevkif edilen Rauf isminde biri isticvabında; cürmünü itiraf ederek, demiş ki: "Ben, bu faaliyette bir âletim. Emre göre hareket eden bir icra vasıtasından ibaretim. Emri veren Hüseyin Rauf Bey'dir. Hüseyin Rauf Bey'in emirlerini bana tebliğ eden de Ömer Fevzi Bey'dir. Gaye, hükümete karşı ihtilâl ile rejimi değiştirmektir."

Bana okunan bu ifadeyi hayretle dinledim. Ve ne mühim bir tuzak karşısına düştüğümü anladım.

“Bunu, bize izah et!” dediler. Cevaben:

Böyle bir şeyin kat’iyen aslı olmadığını ve Hüseyin Rauf Bey'in, vasıtamla Rauf ismindeki bu adama veya herhangi başka bir kimseye, böyle veya az çok buna benzer bir talimat vermediğini, haber filan da göndermediğini kat'iyetle ve *-kendiliğimden-* her türlü mukaddesatıma yemin ederek te'min ettim.

KOMPLO GELİŞTİRİLİYOR

Böylece tahkikat, ikinci safhayı ta'mik yollu bir üçüncü safhaya intikal etti ve günlerce uzayan bu safhanın gizli bir maksadı olduğu anlaşıldı. Yani bana zımnen demek istedikleri şunlardı:

"Sen ki, her nevi mücadelelerde atılganlığı, faaliyeti ve vatanî işlerde daima ilk saflarda gönüllü hizmetleriyle ve feragatiyle, memleket işlerindeki hassasiyeti ve gayretleri ve alelhusus dindarlık kadar İttihatçılıkla da temayüz etmiş bir dervişmeşrep insan olur da, yeni rejime karşı bu kadar uysal, sessiz ve hareketsiz nasıl yaşarsın?"

İşte, tahkik heyetinin bana isticvabı esnasında sorduğu suallerin altında, gizli olan mâna bu idi. Nitekim, açıkça sordukları sualler arasında aynen şunlar da vardı:

- Vatanseverliği ve faaliyeti ile tanınmış bir zatsınız. Elbette memlekete müteallik cereyanlara alâkadarsınız. Halk Fırkası hakkındaki siyasî kanaatiniz nedir?

- Siz dindarsınız. Ahiren, hilâfet propagandası için memlekette bellibaşlı kimselere birtakım beyannameler gelmiştir. Elbette size de gönderilmiştir. Bu baptaki malûmatınızı söyleyiniz.

- İttihat ve Terakkî Fırkası programiyle Halk Fırkası programı hakkında mukayeseli bir tahlil yaparak, fikrinizi söyleyiniz?

- Şeyhlerden kimlerle görüşürsünüz? Kürtlerle olan münasebetiniz nedir?

- Her gün çanta ile gezermişsiniz. Çantanızda neler taşırsınız? Askerî üniformanızı saklıyor musunuz?

İşte bu ve emsâli suallerle, benden neyi anlamak istedikleri meydana çıkıyordu.

Bu suallerin hepsine, Allah'ın inayetiyle en açık ve sarih bir ifade ile ve tam hakikat esasında cevaplarımı verdim. Bu cevaplardan bazılarının hulâsalarını aşağıya alıyorum.

DİNDARIM; FİKİRSİZ, VİCDANSIZ DEĞİLİM

Ben dindarım, fakat ne kendimi, ne de dinimi siyasete âlet eden fikirsiz ve vicdansız adam değilim. Din benim faziletimin sebebidir. Hayatta feragat, istikamet, hizmet ve iyilik namına ne yapmışsam, hepsini elhamdülillâh, dinî terbiyeme borçluyumdur. Askerlikteki feragatli çalışmalarım, gayret ve faaliyetim ve beni bütün tanıyanlarca malûm olan namuskârlığım, hep dinî terbiyemdendir.

Hilâfet propagandacısı değilim. Çünkü bugün bu propagandayı yaptıracak olanların Halife olmak liyâkat ve şartlarını haiz olmadıklarını bildiğim gibi, bundan evvelki Padişahların dahi halifelik etmiş olduklarına kani değilim. Onlar, mutlakiyet idarelerini kuvvetlendirip milleti kendilerine esir gibi bağlamak için bu mukaddes mefhumu, akıllarınca kendi ihtiraslarına âlet ve istismar etmişlerdir.

İslâmî idare, esasen Cumhuriyettir. Cumhurreisi ister halife ismini taşısın, ister taşımasın, halkın seçimi ile tâyin olunur ve onun kendi mevkiini evlâdına veya herhangi bir istediğine devretmesine, yani ırsî riyasete imkân yoktur. Reis, halka karşı fiil ve hareketlerinden mesuldür. Seçildiği zamanki esas şartları az veya çok kaybedince, reislikten düşer, yerine yenisi de, yine halkın seçimiyle getirilir. Osmanlı Padişahları ise, Halifelik için aranan şartların hiçbirine haiz olmayarak saltanat sürmüşlerdir ve halk hâkimiyeti, halka karşı sorumluluk namına hiçbir şey kabul etmemişlerdir.

Ben, fikirli, bilgili bir dindar olarak, bunları düşünüp, bunlara göre hilâfet propagandasına karşı menfî vaziyet almak zorundayım. Kürtlükle alâkam; validem cihetiyledir. Validem, Kürt Bedirhan Paşa kızıdır. Fakat bütün hayatımda, hiçbir Kürtlük siyasî cereyanına katılmadım, Kürtlük dâvası güden cemiyetlere girmiş de değilim. Çünkü ben, ömrüm boyunca zabitlikle yaşadım. Bu vatanda yaşayan bütün ırkların, bir bayrak altında müttehit sarsılmaz birliğinin hizmetkârıyım. Bu câmiadan bir kısmı lehine, diğer kısmı aleyhine his, fikir beslemek kat'iyen doğru olamaz kanaatim sağlamdır.

Ben, bu müttehit millete, bu müşterek vatana sadık ve daima bütün varlığımla bağlı olacağıma yemin ederek, orduya girmişim. Başka türlü düşünemem."

SON SORUŞTURMA GECESİ

Netice: Son tahkikat gecesi idi. Sorgumu idare eden siyasî şube memurları, arasıra bir yere gidip geliyor ve soracakları şeyleri ona göre tertip ediyorlardı. Son gecenin bu tezahüratı, bana şu kanaati verdi:

Polis Umum Müdürlüğü binası içinde, muhakkak toplanmış bulunan bir yüksek hey'et var. Bu akşamki sorgumu, vasıta ile onlar idare ediyor ve en sonundaki tebligatta da bana, şu okundu:

"Şimdiye kadar alınan ifadelerinizi tetkik eden ilgili zatlar, şu kanaate vasıl olmuşlardır: Ya sizi mücrim addetmek veyahut müdde-i Rauf'u mecnun addetmek lâzım gelmektedir. Fakat, hasıl olan vicdanî kanaat, sizin masumiyetiniz noktasında toplandığından, Rauf'un iddiasının reddine ve sizin serbest bırakılmanıza karar verildi."

Bu karar karşısında, Allah'a şükrederek, Polis Müdürlüğü'nden ayrıldım. Zabıta işlerimize memur edilmiş olan zatların ben gibi, Allah'tan başka hiç kimsesi olmayan ve zahiren muhalif ve şüpheli görülen bir adam hakkında bu kadar insaflı, bîtarafâne kanaat hasıl etmeleri ve bütün sorguya çekildiğim günlerde, bana tam mânasiyle medenî bir muamele göstermiş olmaları, bende pek derin takdirli, şükranlı bir intiba bıraktı. Hep Allah'a şükrettim ve hatırladıkça şükreder ve o hisleri duyarım.

2 Mart 1925 fırka toplantısında, Fethi Bey yine müfritlerin târizlerine uğradı. Bunlar, yine Doğu'daki isyanın bastırılması için hükümetin aldığı tedbirleri kâfi görmeyerek bunların şiddetlendirilmesini istemekte ısrar ediyorlardı. Bu şiddetli tedbirler, sadece memlekette ve bilhassa İstanbul'da bir terör havası estirip, muhalefet yapan gazeteleri tamamen susturmak ve tek muhalif fırkayı kapatmak maksadına matuftu.

PEKER SALDIRIYOR, FETHİ BEY İSTİFA EDİYOR

Fethi Bey Kabinesinde, kendisi gibi düşünen mahdut arkadaşlariyle, çoğunluğu teşkil edemiyordu. Fethi Bey'e hücum eden müfritlerin başında Recep Bey vardı. Bu arada Halk Fırkası lideri sıfatiyle toplantıya dâvet edilerek katılan Cumhurreisi Mustafa Kemâl Paşa da fikrini beyan edince, hakkındaki itimadın sarsıldığını gören Fethi Bey Kabinesi istifa etmek zorunda kaldı.

Ertesi gün Mecliste Fethi Bey'in istifanamesi okunduktan sonra, ben kürsüye çıkarak, istifa eden Başvekilin, durumu kâfi derecede izah buyurmadığını ve bunun dahilde ve hariçte sui-tefehhümlere sebep olabileceğini ileri sürerek, Yüksek Meclis'in daha iyi aydınlatılması gerektiğini söyledim. Fethi Bey ise cevaben, verecek başka izahatı olmadığını beyan etti.

İSMET BEY KABİNESİNİN İLK İŞİ: TAKRİR-İ SÜKUN KANUNU

Bu suretle işbaşından çekilen Fethi Bey'in yerine, müfritlerin desteklediği tek namzet olan İsmet Paşa, Kabinesini kurdu. İsmet Paşa işe başlar başlamaz, evvelâ, isyan dolayısiyle hükümeti, hudutsuz selâhiyet ve kuvvet sahibi kılmak lâzım geldiğini ileri sürerek, alelacele hazırlanmış olan Takrir-i Sükûn Kanunu'nu Meclis'e sevketti. Üç maddeden ibaret olan bu kanunun, birinci maddesinde “İrtica ve isyana ve memleketin içtimaî nizamını huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâle bais bütün teşkilât, tahrikât, teşvikât, teşebbüsât ve neşriyâtı Hükümet, Cumhurreisinin tasdiki ile re'sen ve idareten men'e mezundur. İşbu efal erbabını hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.” denmekte idi.

Yalnız bu madde bile, hükümetin, memlekette nasıl bir mutlak âmir vaziyeti almak istediğini göstermeğe kâfi idi.

Mecliste söz alarak, dedim ki: "İsyan hâdisesini bir takım türedilerin merdut ve leimâne bir maksatla ortaya çıkardıkları artık anlaşılmıştır".

ŞİDDET KANUNLARI

Cumhuriyet idaremizin bu isyan yüzünden yıkılacağını zannetmek, bir kalb zayıflığından ibarettir. Efendiler, bu isyana mecnunlardan başka kimse iştirâk edemez. Bu mesele etrafında ne kadar sakin, ne kadar vakur ve dikkatli bulunursak o kadar fayda vardır. Sükûn ve huzuru temin edeceğiz diye, böyle şiddet kanunlariyle büsbütün ihlâl etmeyelim."

Fakat, Halk Fırkası umumî heyetine hâkim olmuş durumda bulunan müfritler, havayı o derece bulandırarak, isyan vesilesiyle muhalefeti ortadan kaldırmak niyetlerini, hemen hemen bütün arkadaşlarına benimsetmeğe muvaffak olmuşlardı ki, ne kadar makul konuşulsa, ne söylense, bunları tuttukları yoldan döndürmeğe imkân yoktu.

Benim konuşmama cevap verenler de, zaten başta müfritlerin sözcüsü durumundaki Recep Bey ile, daima onun peşinden gittikleri görülmüş olan malûm kimselerdi. Bunlar esasen isyanı unutarak, asıl maksatlarının İstanbul matbuatı ile henüz kurulmuş olan muhalefet partisini susturup, ortadan kaldırmaktan ibaret olduğunu, bize cevaben vakî olan konuşmalarında açıkça belirtiyorlar ve bu cevaplarında haklı olduklarını gösteren makul bir söz söyleyemiyorlardı.

Meselâ, bizzat İsmet Paşa, doğrudan doğruya bana verdiği cevapta; "Muhterem Rauf Beyefendi 'Cumhuriyeti tehlikede görmüyorum. Onun için bu kanuna lüzum yoktur' buyurdular. Cumhuriyetin tehlikede olmadığı esasında kendileriyle beraberim. Benim mütalâam ve azimet noktam şudur ki, bu vaziyeti mütalâa eden ve vaziyete göre tedbir bulan bir Cumhuriyet, hiç bir tehlikede olamaz." diyordu ki, Cumhuriyetin tehlikede olmadığı noktasında benimle aynı kanaatte olduğunu itiraf ettikten sonra, artık bir tehlike varmış gibi şiddet kanunlarını teklif etmenin ne mânası kalırdı?

TAKRÎR-İ SÜKUN KANUNU

Fakat bütün bunlara rağmen, Takriri Sükûn Kanunu kabul edildi ve derhal yürürlüğe girer girmez de, İstiklâl Mahkemeleri kurulmağa, gazetelerle, bazı mecmualar *-hattâ kanunun neşrinden evvelki yazılarmdan dolayı-* kapanmağa ve gazeteciler tevkif edilmeğe başlandı. Ve nihayet sıra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına geldi. Ve Ankara İstiklâl Mahkemesi Riyasetinin bir emriyle 14 Nisan sabahı fırkanın İstanbul merkez şubesiyle ve diğer şubeler zabıta kuvvetleri tarafından ânî bir baskınla aranıp taranarak, işgal edildi.

Halk Fırkası ve Hükümeti muradına ermişti. Fakat bu murada erişin üstüne titrenen "Cumhuriyet" ile, her maddesine sadık kalınacağına millet huzurunda yemin edilen "Teşkilâtı Esasiye Kanunu"nun unutulması bahasına olduğunu o ânda düşünen yoktu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurduktan sonra, bizleri, dini siyasete âlet etmekle ithâm etmişlerdi, bu itham hâlâ devam ediyordu.

Halbuki, Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda "Devletin dini, İslâm Dini'dir." kaydı vardı. Biz fırka programımızdaki "Edyan ve itikadatı felsefiyeye hürmetkârız" ifadesiyle, vicdan hürriyetine riayetkar olduğumuzu ilân ile, dinî taassuptan ve bilhassa dini siyasete âlet etmekten uzak bulunduğumuzu tesbit etmiştik. Ve aynı zamanda, bizi itham edenlerin, bizzat kendileri, kendi sözleri ve kılık kıyafetleri ile öylesine mücessem birer dini siyasete âlet etme örneği idiler ki, biz bunları asla reddedilemeyecek şekilde ve vesikalarla isbat edilebilecek bir vaziyet ve mevkide bulunuyorduk.

İZMİR SUİKASTİ TEŞEBBÜSÜ

Lâkin uluorta ithama alışmış olanlar, bu kadarla kalmamışlar, çok geçmeden bizleri bir de, Cumhurreisine suikaste teşebbüs ile itham etmek de istemişlerdi. Hele bu ithama nasıl cüret ettiklerini insanın havsalası almaz.

Fırkamızın, yukarıda anlattığım şekilde maruz kaldığı muameleden iki ay kadar sonra ben, rahatsızlığım dolayısiyle Sıhhiye Heyetinden aldığım rapor ve Büyük Millet Meclisi Riyasetinin müsadesiyle “tropik malarya” tedavisi için, Avusturya'nın bu sahada meşhur olan "Bad Gatştayn" kaplıcalarına gitmiş, oradan döneceğim sırada da, İngiltere'de bulunan Doktor Adnan Bey'le Halide Hanım'ı ziyaret etmek maksadiyle, Londra'ya gitmiştim. İşte, bu suretle Londra'da bulunduğum sırada, bir gün, İzmir'de kurulduğu anlaşılan İstiklâl Mahkemesi'nin, Londra Büyükelçiliği vasıtasiyle bana göndermiş olduğu bir tebliği aldım. Bunda:

"Cumhurreisine karşı İzmir'de tertiplenen suikast teşebbüsünde müşevvik bulunduğum tahakkuk ettiğinden" denecek kadar akıl ve havsalanın alamayacağı bir garabet ve cüretle, benim gidip kendilerine teslim olmam lüzumu bildiriliyordu. Halbuki, bahis mevzuu olan bu İzmir hadisesinden aylarca evvel, Ankara'da vukua gelmek üzere olduğu sonraları yayınlanan muhakeme zabıtlarında görüldüğü gibi -*iddia edilen yine Cumhurreisi aleyhindeki diğer bir suikast teşebbüsünün*- Erzincan mebusu Sabit Bey'in beni durumdan haberdar etmesi üzerine, bizzat müdahalem ile tatbik sahasına çıkarılamadığı yine aynı İstiklâl Mahkemesince ilân ve bu yüzden de Sabit Bey alenen tebrik edilerek sorumsuz (suçsuz) sayılmıştır. Öyle iken aynı mahkeme beni 10 sene sürgün cezâsına mahkûm ediyor.

Bu ne biçim akıl, mantık ve adalet anlayışıdır ki, şayet var idi ise bir suikast teşebbüsünü haber alıp bana da haber veren Sabit Bey'i, tebrik ile serbest bırakır da, aynı Sabit Bey'in haberdar edişiyle, müdahale edip, bu teşebbüsün tatbik sahasına konmamasını temin eden beni, 10 seneye mahkûm eder?

NEFRET ETTİĞİ ŞEYLE SUÇLANIYOR

Bütün ömrüm boyunca, nâmertçe ve sefilce bir hareket saydığım suikast denen sapıklığın herhangi bir tezahürüne nerede ve ne zaman şahit oldu isem, daima nefretle red ve meneylediğimi beni yakından tanıyanların hepsi pekâlâ bildikleri gibi, bilhassa beni bu hususta ithama kalkanların, herkesten iyi bilmemelerine imkân yoktur. O kadar ki, içlerinde teşebbüs ettikleri suikastlar, tarafımdan muhalefetle menedilmiş olanları bile vardı.

Kısaca ve tarih huzurunda kat'i olarak tekrar edeyim ki, bizim tarafımızdan hiçbir suikast teşebbüsü vâki olmamıştır. Hattâ böyle bir şey hiçbir zaman hatır ve hayalimizden dahi geçmemiştir.

Aksine, gerek yurtta bulunduğum zaman tekrar tekrar gerekse dışarda yaşamak zorunda kaldığım son yıllar zarfında, bizzat benim aleyhime üç defa suikaste teşebbüs edilmiş olduğunu isbat edecek vesikalara malik bulunmaktayım.

İşte durum bu merkezde iken, Ankara İstiklâl Mahkemesi Riyasetinden gelen tebliğ üzerine, tabiî ve kanunî merdim olan Türkiye Büyük Millet Meclisi riyasetine, aşağıdaki yazı ile müracaat ederek, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun kat'i sarahatine rağmen, bahis mevzuu suikast teşebbüsü mahalline, günlerce uzak mesafede mukim bulunan bazı mebusların, teşriî masuniyetleri ref edilmeden tevkif edilmelerinin, bu kanunun ortadan kaldırılmasına müteveccih bir irticaî hareket, bir hükümet darbesi olduğunu ve binaenaleyh selâhiyeti dahilinde bulunan ve vazifesi olan (Meclisi toplantıya davetle) gayri kanunî ve irticaî mahiyetteki bu gibi hareketlere mâni olmasını talep ve istida ettim.

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Londra 30 Haziran 1926

"Bugün nezdime gelen Londra Sefareti Başkâtibi Mehmet Ali Şevki Paşa'nın ibraz ettiği varakada, taklib-i hükümet gayesiyle yapılmak istenen suikastta müşevvik vaziyetinde bulunduğum tebeyyün ettiğinden, hakkımda tevkif müzekkeresi isdar edildiği ve İzmir'deki Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne müracaat etmekliğim yazılı bulunuyordu.

Taklib-i hükümet gayesiyle herhangi bir suikastte müşevvik olamayacağımı söylemeyi zait addederim. Ancak sıhhî sebepler icbariyle ve resmî mezuniyetle, iki aya yakın zamandan beri Avrupa'da bulunduğum hâlde, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile müemmen teşriî masuniyetimin ayaklar altına alınarak, bu mertebe açık surette taarruza uğramasına hayret ve teessüf eder ve bu muameleyi reddetmeyi bir vatanî vazife addederim.

BOĞULAN HÜRRİYETLER

Bir zamandan beri vatanda, vatandaşların vicdan ve fikir hürriyetlerini boğmağa mâtuf teşebbüsler vukua gelmekte ve bu hususta hâdiseler ve vesileler icat ve ihzar edilmekte idi. Hattâ yalnız şahsî hürriyet ve masuniyetin ilgasına değil, vicdanî hislere bile taarruzdan çekinilmemekte idi. Matbuat hürriyeti ilga edilmiş ve mukaddes olarak ilân edilen fikir ve vicdan serbestisi Meclis haricinde boğulmuş idi.

Yalnız milletvekillerinden müteşekkil ve milletin mukadderatına yegâne hakim olan Büyük Millet Meclisi, şeklen ve zahiren olsun bu gibi taarruzlardan masun gösteriliyordu.

Teşkilât-ı Esasiye Kanununun sarahatına rağmen vâki olan bu son tevkif teşebbüsü ile, milletin sesi de tamamen boğulmuş ve esasları aynı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile muayyen ve Cumhuriyet İdaresi aleyhine taklib-i hükümet cürmü ika edilmiştir.

Kanun mucibince, Yüksek Meclisçe tetkike tâbi tutulmadan, hâdiseden iki aya yakın bir zaman evvelden beri, hariçte bulunan bir mebusun tevkifine teşebbüs ve tevkif müzekkeresinde de "müşevvik olduğu tebeyyün eden" ifadesiyle, muhakemeye değil, suale bile lüzum görmeden hüküm veren İstiklâl Mahkemesi'nin, ne gibi âmiller ve tesirler altında vazife ifâ eylediğine dikkat nazarınızı celbederim.

KANUNSUZ TOPLUM

Her millet ferdi için mukaddes olan söz ve vicdan hürriyeti ve bunları kâfil Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve münakaşa serbestisi masun olsa idi, bir dakika bile sürmeyecek zaman içinde, vicdanen emin bulunduğum mutlak masumiyetimin tahakkuk edeceği şüphesizdi. Her türlü kanunî kayıtlar ve şahsî mukaddesatımın ayaklar altında çiğnendiği, bu son hâdiseler ile tahakkuk ettikten sonra, mürettep siyasî tezvirlere ve şahıslarımıza müteveccih suikasta cevap verebilmek için, heyeti umumiyesi, siyasî hasımlârımızdan mürekkep ve azasının bazısı ise şahsî düşmanlarım olduğu *-kendi ifadeleriyle-* müsbet bulunan kimselerden mürekkep bir mahkeme huzuruna çıkarak siyasî ihtiraslarını ve şahsî garezlerini tatmin için tevkifhaneye ve dolayısiyle kurulan tuzağa nefsimi ilka etmeyi muvafık bulmadım.

Çünkü: Masuniyetine kasem ettiğim Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ihlâline, bilerek muvafakat suretiyle yardım etmeyi, vatan ve milletime karşı hıyanet telâkki ederim.

Reis Paşa Hazretleri!

İstiklâl Mahkemesi'nin, Teşkilât-ı Esasiye Kanununa ve Cumhuriyet idaresine karşı yaptığı bir suikast ile, irtica ve taklib-i hükümete cesaret ettiği tezahür ettiğinden, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile Cumhuriyet idaresi aleyhine irtica yapan bu cüretkârlar ve bu irticaa muvafakat ve müzaharet eyleyen İcra Kuvveti *-yâni hükümet-* hakkında taraf-ı devletlerinden, kanunî selâhiyetinizin istimali zamanı gelmiş ve belki de geçmekte olduğuna nazar-ı dikkat-i âlilerini celbeder ve bu hususta tereddüt buyurulmayacağı kaydiyle te'yid-i hürmet eylerim efendim.

İstanbul Mebusu Hüseyin Rauf

Bu mektubuma Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa'nın verdiği cevap şudur:

İstanbul Mebusu Rauf Beyefendiye

Ankara 9/8/926

"30 Haziran 926 tarihli mektubunuz alınmıştır. İstiklâl Mahkemesi'nin hakkınızda tevkif müzekkeresi isdar etmesi ve mahkemeye müracaatınızın tebliği münasebetiyle beyan ettiğiniz mütalâalar,

kanunî ahkama muvafık değildir. Mebusların teşriî masuniyetlerinin ne gibi ahvalde dikkat nazarına alınmayacağı Teşkilât-ı Esasiye Kanununda sarahaten mezkûr olduğundan bu hususta tafsilâta girişmeyi zait addederim. Kanaatiniz delillere müstenit değil ve yanlıştır. Son vak'alar üzerine elde edilen deliller ve vesikalar, kanaatinizin aksini isbata kâfi bir derece ve ehemmiyettedir.

Taklib-i hükümet gayesiyle suikast tertiplerinin devam ettiği anlaşıldığına nazaran, hâdiseler ve vesileler hazırlandığını iddiada musir olamayacağmızı ümid ederim.

Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği kanunların hükümleri haricinde yapılmış bir muamele yoktur. Türkiye'de hürriyet-i kelâm mukaddes ve müemmendir, buna şüphe etmeyiniz. Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmiş ve onun namına vazife yapmakta olan İstiklâl Mahkemesinin adaletinden emin olarak, huzurunda isbat-ı vücut etmekten içtinap etmemenizi tavsiye ve muhakemeniz neticesi olarak milletin muvacehesinde masumiyetinizin tezahüratını temenni eylerim efendim."

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım

MECLİS REİSİNİN TUTUMUNA KARŞI HAYRET ETTİM

Bu mektuba Paris'ten, 12 Ekim 1926 tarihinde şu cevabı verdim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine:

"9/8/926 tarihli cevabî tahriratınız taahhütle alındı. Türk vatandaşı olarak, Türkiye'de carî kanunlardan başka hiç bir tesir, kuvvet ve ilham ile âmil ve müteharrik olmakla me'luf bulunmadığımdan ve tahriratınızda ileri sürdüğünüz beyanat ve mütalâalarınız hâdiseler ve ahvalin hakikatine tamamen mugayyir bulunduğundan, bu gibi hâllerde riayet edilmesi gereken kanun ve mevzuatı aramak ve dermeyan etmek için cevap vermekte maateessüf bir müddet gecikmek mecburiyetinde kaldım.

30 Haziran 926 tarihli resmî müracaatname ile dermeyan ettiğim hususlar ve mütalâalar tamamiyle kanunîdir. Tekrarını ve teyidini bu nokta-i nazardan vazife addederim. Çünkü 1341/1925 tarihinde tab' ve neşrolunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve Dahili Nizamnamesinin teşrifi masuniyete dair olan on yedinci maddesinde aynen: "Hiçbir mebus Meclis dahilindeki rey ve mütalâasından ve beyanatından ve Meclis haricinde irad ve izharından dolayı mes'ul değildir. Gerek intihamdan evvel ve gerek sonra aleyhinde cürüm isnat olunan bir mebusun, maznunen isticvabı veya tevkifi veyahut muhakemesinin icrası Heyet-i umumiyenin kararına mahduttur. Cinaî cürm-ü meşhut bundan müstesnadır. Ancak bu takdirde makamı aidî Meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir. Bir mebusun intihabından evvel veya sonra aleyhinde sadır olmuş cezaî bir hükmün infazı, mebusluk müddetinin hitamına kadar ta'lik olunur. Mebusluk müddeti esnasında mürur-u zaman cereyan etmez." diye masuniyet kâfi sarahatle yazılmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisince de bu maddeyi *-sonradan nakzeder bir kanun çıkarılmamış olmasına rağmen-* cevabî tahriratınızda, İstiklâl Mahkemesinin mebusların teşrî masuniyetleri hakkında sarih olan yukarıki kanunî kayıtları ihmal ve ilga suretiyle tevkif müzekkeresi ısdar ve İcra Heyetinin (Yâni Hükümetin) bu müzekkereler ahkâmını infaz eylemelerini kanunî görevinizi ve bilhassa milletin mukadderatına yegâne hâkim ve kanunların mastarı olan Büyük Millet Meclisi Riyaset Makamından tarhına da olveçhile iş'arda bulunmanızı kanun, akıl ve mantık ile telif imkânı bulamadım. Mütegalibenin cebr-ü şiddeti altında, fikir ve

vicdan hürriyeti sindirilmemiş, mevzu kanunları mütalâa ve anlayacak kadar maariften nasibi olan her vatandaşın benim bu kanaatimi tasdik edeceğinden şüphem yoktur.

TÜRKÇE BİLEN HERKES ANLAR

Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bahsettiğim madde-i mahsusasının bir fırkasında "Cinaî cürm-u meşhut bundan müstesnadır" diye yazılı bulunmuş olmasının, kanuna ve dolayısiyle Cumhuriyet idaresine vurulan sarih darbeyi örtmek için bir tevil fürcesi olarak gösterilmesi uzak ihtimaline karşı da Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye Kanununun cürm-ü meşhuda dair olan otuzsekizinci maddesinde aynen "İcra olunmakta veyahut henüz icra olunmuş olan cürüm, cürm-ü meşhuttur. Velvele-i nas üzerine tutulan veyahut cürmün irtikâbını müteakiben onun faili veya şeriki bulunduğu müeyyit olan eşya ve esliha ve evrak ve edavat ile derdest edilen eşhasın mürtekip oldukları cürümler, cürm-ü meşhut kabilinden addolunur." diye tefsire yer vermeyecek ve Türkçe okuyan ve anlayan kimsenin kat'i sarahatle göreceği veçhile yazılıdır ve işbu maddei mahsusa ile cürm-ü meşhut ve cürm-ü meşhudun en uzak ihtimalleri tafsil edilmiştir. Bu kanunî sarahate ilaveten ve bu maddenin katiyet derecesini tevsikan, Büyük Millet Meclisi'nin ikinci içtima devresi zarfında mebuslardan bazıları tarafından ika edilen cürümler hakkındaki takibat da berveçhiâtî zikrolundu:

KAFASI KIRILAN MİLLETVEKİLLERİ

İstanbul'da bir matbaada muharrir bir mebusun kafası, diğer bir mebus tarafından kırıldığı hâlde *[Kafası kınlan mebus İleri Gazetesi sahibi ve başmuharriri Celal Nuri, kıran mebus da Kılıç Ali Bey'di]* carihler Meclisin içtima halinde olmasından ve kanunî mesağ bulunmamasından dolayı tevkîf ve muhakeme edilmemişlerdi.

Meclisin geçen seneki tatili esnasında, aynı İstiklâl Mahkemesi Maraş Mebusu Tahsin Bey'in, intihap dairesinde irtikâp edilen cinayete müşevvik ve mürettip olarak isticvabına lüzum görmüş ise de Meclis Riyasetine müracaat etmiş ve Meclisin içtimaa başlamasında mesele Heyeti Umumiyede müzakere edilerek, maznunun masuniyetinin refine karar verildikten sonra muhakeme edebilmiştir.

Ardahan Mebusu merhum Halit Paşa, meclisin toplantı halinde bulunduğu bir zamanda, mebusların ve zabıta heyetinin gözleri önünde Meclis koridorunda dört mebus arasında *[Bunlar, Afyon Mebusu Ali Çetinkaya, Rize Mebusu Rauf, Bozok Mebusu Avni ve Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Beylerdi]* katledilmiş ve fakat bu efendiler de tevkîf olunmamış ve aksine günlerce serbest ve bir arada bulunarak, nihayet mes'uliyetsizlik ve beraat kararı almağa muvaffak olmuşlardır. *[İstiklâl Mahkemesi, Ali Çetinkaya başkanlığındaydı. Ayrıca Kılıç Ali de İstiklâl Mahkemesi heyetindeydi.]*

Çünkü; fikri, vicdanı hür, hayati emin olarak Millet Meclisinin riyaset makamını ihraz eden bir zatın, bu gibi menfur haller karşısında yapacağı yegâne iş, bu konudaki sarahatine itaat ile, kanunun hâkimiyetini temin edip; gâsıp ve mütegallibenin, heves ve ihtiraslarına âlet etmek istedikleri devlet kuvvetlerini ellerinde diledikleri gibi kullanmalarına mümanaat ve bu suretle vatandaşların ve memleketin hayat ve şerefini siyânet eylemekti. Aksi takdirde, devletin ve milletin kurtuluş ve selâmetini sağlayan kanunların hâkimiyeti emri mühimmi mânâsız kalır ve bu yüzden vatanın varhğı tehlikeye maruz kalacağı da şüphesiz bulunurdu.

İşte bu kanaat ve mülahazadır ki, beni bir milletvekili sıfatiyle ve vazifeten, makamınıza derhal müracaate mecbur etti ve sizin kanundan başka dayanağınız bulunmayacağı ümidiyle, felâketin devamının men'ine muvaffak olacağınız zannı hasıl olmuştu.

Halbuki; hâdiseler aksi olarak tecelli etti ve siz sarih olan hükümet darbesine boyun eğmekle kalmadınız, gönderdiğiniz resmî tahriratla, bunu bana meşrû göstermeğe de çalıştınız.

ÜLKEDE VİCDAN BUHRANI

Şu halde, ya Büyük Millet Meclisi Reisi bulunmanıza rağmen, sizin de Millet Meclisi esas kanunlarını ilgaya teşebbüste muvaffak olan, harici heyetle birlik bulunduğunuza veyahut, hareket, fikir ve vicdan hürriyetine mâlik ve sahip olmadığınıza, hattâ hayatınızın tehlikeye maruz bulunduğuna hüküm etmek zarureti hâsıl oluyor.

Birinci şıkkı, aksi tamamiyle sabit oluncaya kadar, kabul etmek istemiyorum. İkinci şık varit olunca Büyük Millet Meclisi Reisinin dahi fikir ve vicdan hürriyetine mâlik olmadığı ve dolayısiyle şahsî mukaddesatından mahrum edildiği bir ülkede, fikir ve vicdan hürriyeti ve mal ve can emniyetinden bahis dahi abes, hatta gülünç olur ve bu suretle de cevabınızda bahsettiğiniz "Türkiye'de hürriyet-i kelâm ve vicdan mukaddes ve müemmendir" fıkrasını, bizzat sizin içinde bulunduğunuz vaziyet, reddi gayrî kabil bir surette cerh eder. Hülâsa: Ya irtikâp edilen hiyanetkârane taklib-i hükümet (hükümeti devirmek) cürmüne taammüden iştirakinizi, yahut da başta siz bulunduğunuz halde, Türkiye'de vatandaşların fikir, kalem ve vicdan hürriyetlerinin cebir ve kahır ile ilga edildiğini itiraf etmeniz lâzım gelir. Ben şahsen, henüz hakkınızda ve memlekette ikinci şıkkın varlığına kânî olanlardanım.

MAHKEME DEĞİL, EŞKIYA YATAĞI !

Her cümlesi, devletin mevzu kanunlarına müstenit olan bu hakikatleri, mütalâa ettikten sonra, hükümet darbesine, hainâne bir tarzda teşebbüs ve maalesef *-muvaffak da olan, üstelik de-* Büyük Millet Meclisi adına icrayı kaza (yâni vatandaşları muhakeme eylediğini) iddiadan utanmayan ve bu hiyanetkârâne cürme teşebbüsleri anından itibaren, kendiliğinden vazifeden sakıt ve binaenaleyh gayri meşru olarak (İstiklâl Mahkemesi) ismini kullanan kimselerin, kanundışı bir bağîler heyeti ve bu bağîlere müzaharet veya yardım eyleyen bu günkü hükümet azalarının da şakî yataklarından mürekkep olduğunu ve keza cinaî teşebbüsleri anından itibaren *-velev aralarında Cumhur Reisine suikast fikrinde olanlar bulunsa bile-* bu hususta bu Heyetin ittihaz ve infaz eylediği cezaî hükümlerin kâtil ve zulümden başka bir fiil olamayacağını kat'iyetle kabul etmek kanunî ve mantıkî bir zaruret olur.

Sizce başka şekilde gösterilmesinin, bence ancak bir suretle tefsiri kabildir ki, o da, vatanın birçok namuskâr, vefakâr evlatları gibi, sizin de hayatınızın mütegallibe ve mütehakkimlerin elinde tehlikeye maaruz bulunmakta olmasıdır. Bu halde bile cevabî yazınızda; İstiklâl Mahkemesi'nin adaletine dair verdiğiniz teminatı ve bu yolla millet muvacehesinde beraat eylemem suretiyle, iğfal tarzındaki teminat ve mütalâalarınızın mânâsını anlamak, maalesef, bence mümkün olmamıştır.

MASUMU EŞKIYA KUCAĞINA ATIYOR

Sizin gibi eski bir asker -*velev vazife mecburiyeti dolayısiyle olsa dahi*- birkaç defa hayatını cephelerde istihkâr etmiş bir zat için, kendi hayatı mukabili olsa dahi olarak bir vatandaşı şakîlerin dâm-ı iğfaline sevk ve ilkaya teşebbüs, en iptidaî ahlâk kaideleriyle telif edilemez, pek ağır bir harekettir.

Reis Paşa; tahsilimi ikmâl ettikten sonra 28 senelik hayatım, fasılasız bir surette daima fîili millet ve devlet hizmetlerini yapmakla geçmiştir. Bu hayatın her dakikası hakkında, herhangi meşrû bir heyete, her zaman hesap vermek benim için mucibi şeref olur. Vatan ve millete musallat olan, fikir ve vicdan hürriyetini ve hatta mal ve can emniyetini ifaya maalesef -*şimdilik*- muvaffak da olan bağî bir idarenin yıkılışında, bu vazifeyi de ifâ eylemek benim için şerefli bir hadise olacaktır.

GAYRİ MEŞRU VE HAYDUT!

Fakat sizin tavsiye buyurduğunuz gibi, hunhar ve gasıp bağîlerden mürekkep ve herbirinin gözünü hırs ve ihtiraslarının kanı bürümüş gayri meşrû bir heyet ile, bunların müzahirlerine karşı böyle bir mecburiyetten hamdolsun müstağniyim.

Bir zamandan beri, örüp kurdukları iğfal şebekesine düşürdükleri bazı vatandaşların, maruz kaldıkları gibi, bağîlerin elinde katledilirken dahi, faciayı, boğulan sesiyle milletin umumî vicdanına duyurup anlatmağa çalışmak mecburiyetinden, kaderin şevkiyle henüz vareste bulunuyorum. Buna rağmen bu heyetin müstekreh ve türlü tedhiş ve tazyik vasıtalarına müracaatla, gûya aleyhime olarak ilân eyledikleri hususları kısaca bir tahlil gözünden geçirmek, belki hâlâ beyaza siyah demekle hakikaten siyah olacağı batıl zannında, gerçeklerin ilânihâye gizlenebileceği ve güneşi çamurla örtebilecekleri ham hayalinde bulunan bazı gafiller için, intibah vesilesi olabilmesi itibariyle faydalı olacağını zannediyorum. Geçmişteki bazı vak'alar dolayısiyle, sizce de malûmdur ki; hatta fikir halinde olsa dahi suikast denen şey, bence, menfurdur. Malûm hâdise üzerine İzmir'de sanıkları muhakeme için değil "evvelden tertip edilmiş usul ve dereceler dairesinde ve tasmim olunmuş bulunduğu gibi" mahkûm etmek için bir araya gelen ve fuzulî olarak İstiklâl Mahkemesi adı verilen Heyetin, ilk toplantısından malûm mukarreratı ittihaz eyledikleri zamana kadar, maalesef acı facialarla dolu safhalarından ve vakî müsafahattan, bugünkü vaziyetim dolayısiyle görüp okuyabildiğim kadarından hülâsa edebildiğim zevat, çıkarılan tevkif müzekkeresinde feveran beyan eyledikleri *-hiç bir delile müstenit bulunmayan (müşevvik) olduğum hususunun-* her ne suretle olursa olsun teyidine imkân bulamamışlardır. Çünkü böyle birşey yoktur ve olamaz. Bu müşafahatın İzmir safhasında, yüksek Meclis toplantı halinde ve ben Ankara'da bulunduğum sırada Erzincan Mebusu Sabit Bey, birlikte ikâmet ettikleri arkadaşlariyle bir eğlence âleminde cereyan eden bazı müphem ve imâlı ifadelerden; Reisicumhur Hazretleri'ne karşı suikast fikrinin mevcudiyetinden şüphe ediyor ve ertesi günü de bu şüphesini bana naklediyor.

ŞÜPHE ÜZERİNE İHBAR

Şüphe ve tahmin derecesini geçmemekle beraber, bu malûmat üzerine, benim hareketim derhal; Ordu Mebusu Faik Beyi bularak Sabit Bey'in en kuvvetli delil olarak *-Ankara'da bulunmuş olmasını gösterdiği-* Ziya Hurşit Bey'in, filhakika orada bulunuşunun sebebini öğrenmek ve Sabit Bey'in şüpheleri hakkında sorup soruşturmak ve Faik Bey'in kat'iyen haberdar olmadığını görünce de, "Bazı askerlik işlerini takip için Ankara'ya geldiğini" söylemiş olan kardeşi Ziya Hurşit Bey'in -*kendisinin de tedbir olarak tavsiye eylediği veçhile-* her türlü şüphe ve tereddütleri izale için derhal Ankara'dan uzaklaştırılmasını teklif ve temin etmek oluyor. Bu hareket tarzını ve tatbikatı daha ileri götürerek, aynı gün Sabit Bey'den de ihbar eylediği suikast fikrinin sadece şüphe üzerine olduğunu ve ihbarından sonra yaptığı bazı tetkikler neticesinde, böyle bir işin herhangi bir delile müstenit bulunmadığına.kendisinin de kanaat getirdiğini bizzat kendisinden işittim.

Bunlar, hakikatin hülasasıdır: daha evvelleri, hattâ kendi şahıslarımız aleyhinde düşünülmüş ve tevcih edilmiş ve teşebbüse geçilmiş suikastler ve bazılarının tarafımdan nasıl men edildiği hakkındaki, sahih malûmata müstenit hususların açıklanmasını, bazı kimselerin, zalim heyet elinde gadre ve felâkete uğramamaları için *-bugün vatanın başına çöken-* bağî ve gâsıp idarenin zevaliyle, kanunların hükümran olacağı zamana tehir ediyorum.

Heyetin İzmir'deki tahkikatları neticesinde, Sabit Bey'in şüphesinden beni haberdar etmesi keyfiyeti kendisi için beraat ve tebriki mucip olmuştur. Şöyle bir tasavvur mevcut idi ise Sabit Bey'in şüphesini bildirmesi üzerine benim fiilen harekete geçerek her türlü suikast ihtimalini önleyecek şekilde tedbirler almam suretiyle vakî olan sarih ve dürüst hareketim neden cezalandırılmama mucip oluyor ve mahkûm edilmem isteniyor?

ÜÇÜ ASILDILAR

Hâlâ hâkim sıfatını muhafazada inad ve temerrüt eden hey'et azası ise; hapis veya sürülmeleri istenen aralarında benim de bulunduğum beş kişiden ellerine geçirdikleri üç milletvekilini kati ve benimle bir buçuk seneden beri memleket dışında bulunan sabık bir milletvekilinin hükmünü, devam ettirdikleri facianın Ankara safhasına naklediyorlar.

Memleket ve milletin felâketi pahasına olsa da, ikbâl telâkki eyledikleri hırs ve ihtiraslariyle, hunharca intikam hislerini tatmin ve temin eyleyerek gaspettikleri muhafazada ısrâr eden bu zatlar Ankara musafahatı esnasında ise, İttihat ve Terakkî rical ve rüesasının güya kötü idarelerini teşhir ve tescile de çalıştılar ve o idare zamanında, mesleğimde vatanıma hizmet etmekten mahrum edilecek kadar merğup olmayıp, itimada şayan görülmeyen şahsımı da bahis mevzuu ederek benim şimdi İttihat ve Terakkî Cemiyetini ihyaya teşebbüs etmiş olduğumu göstermek istediler.

Fakat unuttular ki, heyetin -*yâni mahkeme heyetinin*- bizzat reisi bulunan zat, mütarekenin imzalanışiyle İttihat ve Terakkî ricalinden bazılarının vatanı terkettikleri zaman ve hattâ İttihat ve Terakkî Hükümetinin yerine gelen kabinenin -*vukuf peydâ ederek*- İttihat ve Terakkî Teşkilâtını ilga ettiği ana kadar, memleketi terk eden ricalin şahıs ve makamlarını muhafaza için malûm askerî teşkilât dışında müretteb ve gizli bir silahlı kuvvetin mühim bir kısmının kumandanlığı vazifeleriyle müşerref bulunuyordu. Ve keza aynı mahkeme heyeti azasından olan ve her nedense hâlâ -*asıl adı yerine*- müstear isimle yâd edilen bir diğeri de harp zamanında mülazim teğmen rütbesiyle Enver Paşa'nın kardeşinin emirleri ve daha sonra vefat eden sabık Padişahın bendegânından ve muhafızlarından bir maiyet zabiti idi.

SUÇLAYANLAR, SANIKTAN SUÇLU

İdare şeklinin değişmesine ve vatan ve millet hesabına bunca felâketler kaydedilmesine rağmen, hâlâ mütenebbih olmayarak, itiyad hasebiyle sabık mesleklerinde devam eden bu efendiler, beni İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin ihvâya teşebbüs fiilinden başka bir de Birinci Büyük Millet Meclisinde ikinci grup teşekkülüne delâlet ve nihayet -*intihar eden*- Kara Kemâl Bey'le gizli müzakereler yapmak suretiyle -*yukarıda beyan edilen maksadın*- istihsaline çalışmakta ittiham ve malûm şekil ve surette güya mahkûm ediyorlar.

Halbuki o zaman -*yâni Birinci Büyük Millet Meclisince intihabat*- kararlaştırılıp ilân edildiği âna takaddüm eden günlerde ve sulh imza edildiği vakte kadar ben, münhasıran devletin çok hassas ve hayatî olan dış işleri ve umumî meseleleriyle gece gündüz meşgul olmak mecburiyetinde bulunuyordum. O kadar ki, uydurulan tarzda ve siyasî hizipler şu veya bu zatla müzakere için değil, bunları dinlemeye bile vaktim yoktu. Bu keyfiyet, o zaman birlikte aynı kabinede çalıştığımız sizce de itiraf olunur zannındayım. Gene sizce de malûmdur ki, intihabat esnasında faaliyette bulunmak üzere teşekkül eden komisyona o zaman mesai arkadaşlarımın hemen hepsi iştirâk ettikleri hâlde yalnız ben iştirâk edememiştim.

Şu halde İstiklâl Mahkemesi Müdde-i umumî ve heyetinin ve bunlara müzaharet veya yardım eden îcrâ Heyetinin (Yâni Hükümetin) bahsettiğim mevzu kanunlar hilâfına hangi kuvvet ve mücbir âmire mağlûben mutavaat ile Büyük Millet Meclisinin emniyetini, caniyâne bir surette suiistimâl ve aynı Millet Meclisinin vâz eylediği kanunu ilga suretiyle hiyanet-i vataniye cürmünü irtikâba cesaret eylediklerini sormak bihakk-ü varid olur.

Türk vatandaşlığı mevki ve iddiasında bulunan her millet ferdinin, tâbi olması lâzım gelen kuvvet, kanundur. Türk Cumhuriyetinin temel taşı da, yalnız ve ancak kanunların mutlak hâkimiyetidir. Aksi takdirde ahlâkî ve kanunî kayıtlardan beri ve aldatma yoliyle Hükümet kuvvetlerini eline geçiren cür'etkâr gasıplar, müzahirleri tufeyliler tarafından en kızıl müstebitlerin yüzünü ağartacak surette zulüm ve cinayete müstenit bir kaahir idarenin husul ve teessüsüne meydan verilmiş olacağına kaniyim.

Bundan dolayıdır ki, Londra elçiliği vasıtasiyle İstiklâl Mahkemesinin

icrâ eylediği malûm tebliğiyle, ahvâlin hakikatine vâkıf olunca vakit geçirmeden yukarıki kanun maddelerinden hak ve selâhiyet iktisap ederek derhal makamınıza müracaat ettim.

ÇALINMIŞ HÜRRİYETLER, BOĞULMUŞ VİCDANLAR

İstiklâl Mahkemesi Heyeti ile, bunlara müzaharet veya yardım eden İcrâ Heyeti tarafından irtikap olunan Taklib-i Hükümet hainâne cürmüne dikkat nazarınızı celp ile aynı kanun maddeleriyle mecbur bulunduğumuz veçhile, selâhiyetlerinizden biri ve en basiti olan Meclisi içtimaa davet suretiyle vuku bulmakta olan cüretkârâne teşebbüse derhal mâni olmanızı talep ve istida eylerim.

Bu tarzda dürüst hareketinize ne gibi tesirlerin ve saiklerin mâni olabileceğini cevabınızı aldıktan sonra düşündüm ve sizin de fikir ve vicdanınızın boğulmuş ve hürriyetinizin gaspedilmiş, hatta hayatınızın emniyeti suiistimal suretiyle hükümet kuvvetlerini ele geçirenler tarafından tehlikeye maruz bulunduğu fikir ve mülâhazalarına vâsıl oldum.

Bu hareket tarzım, bugün beni imhâya kadar ileri giden zatlar tarafından kötüye te'vil edilerek nifakçı tezvirlere vesile olmuştu.

AZINLIK, ÇOĞUNLUĞU KULLANIYOR

Birinci Büyük Millet Meclisinde, ikinci grubun teşekkülü sebebine gelince, sizce de unutulmamış olacağı veçhile (Müdafaa-i Hukuk Grubu) içinde -*bugün mahkeme riyasetini işgal eden*- zatın da dahil bulunduğu muhalif ve gizli bir komitenin teşkili ve gizli müzakerelerde bulunarak ve gruptaki diğer arkadaşlarının iyiniyetlerini ve emniyetlerini kötüye kullanarak grup mukadderatına (mütehâkkim ekalliyet) şeklinde tesir yapmağa kalkışmaktan ibarettir.

(Kara) Kemal Bey'le münasebetlerime gelince, ben bu zatı ilk defa, Mondros Mütarekenâmesi akabinde, Ordu Kumandanı Mustafa Kemâl Paşa'nın İstanbul'da -*bugün müze olan*- Şişli'deki evinde ve kendileri vasıtasiyle, çok mahrem müzakereleri esnasında tanıdım. Ondan sonra Malta'da müşterek esaret hayatımızdaki münasebetlerimizin, içtimai nezaket derecesini geçmediğini, o zaman orada bulunan ve bugün bana bühtan eden zatlar da çok iyi bilirler.

Fecî bir surette kati ve şehit edilen İsmâil Canbolat Bey merhum, çok sevdiğim ve muhabbetlerinden ziyâde vatanî hâkimiyeti ve ahlâkî seciyesine hürmet ettiğim pek aziz bir dostumdu. Merhumu milletvekili seçtirmek hususundaki tavsiyemi, suikastla alâkalı gösterecek kadar iftiraya cür'et, mukabele edemeyecek surette susturulmuş namuslu insanlara, âhirete göçmüş mâğdurlarla istihzâyı, bir nevî fazilet sayan bu zatlar bilirler ki, merhum İsmâil Canbolat Bey, benden evvel, çok daha evvel, Selânik'te Kolağası Mustafa Kemal Bey'in arkadaşı ve dostu idi. Mütarekeye takaddüm eden günlerde, Halep'te Ordu Kumandanı bulunan Mustafa Kemal Paşa, zamanın hükümdarına çektiği telgrafnâmede memleketin selâmeti için teşkilini teklîf ettiği kabineye merhum İsmâil Canbolat Bey'in behemehal sokulmasını isteyecek kadar, kendisini muktedir ve bilhassa emniyete lâyık görüyordu.

CANBOLAT KİMİN ARKADAŞI?

Mütarekeyi takibeden günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın evindeki devamlı içtimâlarda tevkif edildiği güne kadar merhum Canbolat Bey de hazır bulunuyordu.

Malta'dan *-benden evvel kurtulup vatana dönen-* merhum, Meclis Reisi bulunan Mustafa Kemal Paşa ile, samimi münasebetini idame etmiş ve intihabat esnasında, seçim komitesinin de Reisi bulunan müşarünileyh tarafından fikir cereyanlarını takip ve is'al vazifesiyle gönderildiğini, bugün Ziraat Vekili bulunan Sabri Bey söylemişti. İstanbul Mebusluğuna seçilmesi, mezkûr komitece kararlaştırılmış olan merhumu, intihabatı idare eden kimselerden birine, tarafımdan tavsiye kadar meşru ve tabiî ve kanun nazarında cürüm teşkil etmesi imkânı olmayan başka ne gibi bir hareket tasavvur edilebilir?

İzmit Mebusu Şükrü Bey merhum ile, ilk defa Malta'daki müşterek esaret hayatımızda görüştüm.

Aramızda hususiyet ve mahremiyet bulunmadığını, bana isnatta bulunan zatlar da pekâlâ hatırlarlar. Merhum Malta'dan döndükten sonra, İzmit'te "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" reisliğine seçilmiş bulunuyor *-ve işittiğime göre-* idare teşkilâtındaki gayret ve faaliyeti, merkezdeki rüesaca takdir ile yâd ediliyordu. Bir aralık komitece Ankara'ya davet olunarak, o zaman nâzik ve hassas saydıkları Trabzon Vilâyeti intihabatını idareye memur edildiğini de zannederim, merhumun çok yakın dostu olan bizzat sizden işitmiştim. Daha sonra aynı Şükrü Bey'in bu Trabzon Vilâyeti Valiliğine tâyin edilmesi de, Dahiliye Vekâletinin lüzum görerek, inhâsı üzerine olmuş idi ki, bütün bunlar, merhumun hizmetlerinin takdire şayan görüldüğünü gösteriyordu.

Bir cürüm olmamakla beraber Mebus seçilmesi için Şükrü Bey hakkında hiç kimseye ne ağızdan, ne de yazı ile hiçbir tavsiyede bulunmadım. Bu konudaki iftira da, ötekiler gibi halis yalandır. Şükrü Bey'in mebus seçilmiş olduğunu ise, ancak yerine diğer bir Valinin tâyinine sırf resmî vazife dolayısiyle muttalî olunca, öğrendim.

Bu hakikatlerin hepsi *-bizzat siz de dahil olduğunuz halde-* bugün işbaşında bulunanların ve İstiklâl Mahkemesi azalığı iddia edenlerin birçoğu tarafından pekâlâ bilinen şeylerdir.

MUHALEFET LÂZIM DÎYEN SÎZSİNİZ

Büyük Millet Meclisinin ikinci içtima devresinde bir fırka teşkili hakkında şu veya bu zat ile vâki olan ve şimdi ittihamı mucip görülen hasbihallerine gelince; bugün kabine riyasetinde bulunan zatın (alenî ve resmî bir fırka teşkil etmemiz için) vâki olan feryad ve ısrarına ve o sırada Dahiliye Vekili bulunan zatın bir aralık Matbuat Cemiyetine verilen ziyafette:

"Cumhuriyet idaresinde fırkalar zarurî ve elzemdir. Yok ve yapılmıyorsa kabahat bizim midir?" tarzındaki tasvip edici mütalâasına ve herşeyin üstünde olarak bu baptaki kanunî mesağa rağmen, benim, yâni, medenî haklarına sahip bir Türk vatandaşının bu hususdaki konuşmalarını, töhmeti mucip bir hareket gibi görebilmek, ancak kanunları pervasızca küçümseyerek ilga ve hırs ve hevesleri uğruna vatandaşlarının mukadderatına taarruz eyleyen ve *-aslâ meşrû olmayan-* makamlarının kuvvetinden istifâde ile âlemi hapis ve katil eylemeği kendilerine meslek ve zevk edinen, kanunî idareden hilkaten kaçınır olan (cebbar azınlık) suretinde hayat ve kuvvet bulan Ortaçağ zihniyetli bu insanlarca mümkündür.

Bu, İstiklâl Mahkemesi denilen Heyet ittihamnâme şeklinde millet umumî efkârına arzetmek cüretinde bulunduğu hezeyânnâmede, aleyhimdeki fesâd karıştırıcı yalanları arasında Bursa ve İzmir suikast teşebbüslerinden evvel, sıhhî mecburiyet dolayısiyle Avrupa'ya giderken, benim güya: "Ben gidiyorum, siz ne yaparsanız yapmız!" diyerek hareket ettiğimi ifade ediyor ve bunu suikasta taraftar olduğuma bürhan olarak göstermek istiyorlar ve saçma (delili) şahsen kat'iyen tanımadığım, ismini de ilk olarak bu hâdise dolayısiyle gazetelerde gördüğüm bir bedbahta, kimbilir ne kadar tazyikler *-hatta idam edilirken söylediği veçhile, hayatının bağışlanması vaadi gibi-* ne kadar teşvikler karşısında söylettirildiği kuvvetle maznun ve diğer bir mevkufun *-gene böyle asıl ve esası olmayan-* ifadesine mâtuf beyanatına istinat ettiriyorlar.

ZİYA HURŞİT SÖYLEMEZ

Ben, bu sözü güya Ziya Hurşit Bey'e söylemişim. Her türlü teşebbüs ve tertibatı tereddüt etmeden pervâsızca ikrâr eylediği söylenilen Ziya Hurşit Bey merhum, benim hakkımda bu yolda beyanatta bulundu mu? Hayır, bulunmamıştır, bulunamazdı, çünkü bu ifade mürettep ve şeni bir iftiradır. İcra Vekilleri Riyasetinde bulunduğum zaman, grupları maharetle teşkil ve idare eylediğim isnadı ise, pek gariptir.

Filvâki, hâlâ fuzulî olarak hakim sıfatı taşıyanlardan ikisinin dahil bulunduğu gizli zümre daima bir silahlı mücadele ile neticelenmek istidadını gösteren tehdit ve tedhiş havası tesisine çalışıyorlardı ve bazen bu yoldaki cüretlerini Meclis müzakereleri esnasında salon kapılarını elleri tabancalarında olduğu halde tutarak serkeşçe tavırlarla müzakere ve münakaşa serbestliğini men'e teşebbüs derecesine kadar vardırıyorlardı.

Kendileriyle, aynı cüreti gösteren diğerlerini men'e ve tehdide mâruz kalanları da teskin ve temin eyler ve bu efendilerin bugün icrâsına muvaffak olabildikleri zulüm ve itisa'fa, o zamanlar da teşebbüs etmelerine meydan vermezdim.

Dahilî ve haricî vaziyetin o zamanki fevkalâde hassasiyet ve ehemmiyetine rağmen tasavvur ve ülikâbına tevessül eyledikleri bağiyâne hareketleri, bazen uzlaştırıcı tedbirler ve bazen de kanunların şiddetli hükümlerine müracaatla men'eylerdim. O zaman muvaffak olmadıklarına bugünkü icrâ heyetinin himaye ve müzaharetlerini kazanarak Büyük Millet Meclisinin emniyetini, şen'i bir surette suiistimale ve kanunları ilgâya bugün maalesef, muvaffak olmuş bulunuyorlar. Hiddet ve garezleri, bugünkü elîm mevkie düşünceye kadar kendilerine muhalefet ve mümanaatım dolayısiyle zayî ettikleri zaman ve fırsatlardan doğmakta ise, doğrudur ve böyle olunca da, kendi noktai nazarlarından haklıdırlar.

EŞKIYA KARARLARININ ÖNEMİ YOK!

Buraya kadar anlatmak mecburiyetinde bırakıldığım vak'alara ve hakikatlere müstenit malûmâtımı, hiçbir kanunî sıfat ve mevkii kalmayan bağiler Heyetinin isnatlarına karşı, kendimi müdafaa için yazmıyorum. Çünkü, kanunî harekât rehberi ittihaz eden, ne bir Hükümet, ne de içtimaî bir heyet veya fert müvacehesinde şakavetkârane mukarreratlarmm kıymet ve ehemmiyeti yoktur. Ancak, bu zalimlerin zulüm ve itisaf sebepleri içinde namus ve mevcudiyetleri her an tehlikede bulunan vatan evlâtlarının şeref ve namuslarını korumağa medar olur düşüncesiyle, milletin mukadderatının yegâne hâkimi olan Büyük Millet Meclisi âzalarına hitâben, senelerden beri tasmim edilmiş ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile Cumhuriyet idaresi aleyhine ve bu idare şeklinin değiştirilmesine müteveccih bir ferdî hâkimiyet ve azınlık teşebbüsünün hainâne maksat ve tertibatının bir kısmmı söylemek istiyorum.

Reis Paşa! Bu heyet ve müzahiri olan İcrâ Kuvveti Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile Cumhuriyet idaresi aleyhine taklibi hükümet cürmü irtikâp etmiş ve bugün için bu teşebbüsünde muvaffak olmuştur ve yine bu heyet, Meclisin tatil zamanını ganimet bilip, bu baptaki madde ve kanunî sarâhate kat'i surette aykırı olduğuna bakmaksızın, mebuslardan bazısını tevkîf ve bazısını da fecî bir surette katletmiş ve hiçbir maddî menfaat ve mükâfat beklemeksizin daima vatan ve milletin saadet ve selâmetine hayatını vakfetmiş ve millî istiklâlin kurtulmasına muhtelif cephe ve vazifelerde tebcile değer hizmetler görmüş olan bir kısmını da tehdit ve tedhişe cür'et ve haklarında tertip olunan menfur iftiraları matbuat vasıtasiyle ilân suretiyle de teşhir küstahlığında bulunmuştur.

AZİZ VATAN VE KURBANLAR

Azîz vatanda bugün carî ve hâkim olan idare ve zihniyet ile, aziz vatandaşların her an mâruz bulundukları tahammül edilmez ıztırap ve tehlikelerin hakikî mürtesemi işte bu kara levhadır. Bu fecî felâkete çaresâz olabilmek için tek meşrû yol ve çâre, Büyük Millet Meclisi âzalarının, bu derece mühim ve hayatî tehlike karşısında olsun her türlü şahsiyât ve fırkacılık hislerinden sıyrılarak, cihanın hayret nazarları önünde, milletin mes'ud azîm ve celadetinin mahsulü olan istiklâlini onun için muhakkak bir tehlike teşkil eden bu zalimlerin kahhar pençesinden bir an evvel kurtarmağa teşebbüs eylemeleridir.

Arka arkaya ve çok acı tecrübelerle edindiğim ve İkinci Büyük Millet Meclisinin toplantı devresinde meclis kürsüsünden mükerreren ifâde eylediğim kanâat; millet ve vatanın saadet ve selâmeti ancak hükümranlık haklarını ferağ ve tecezzi kabul etmez bir surette şahsiyetinde toplayan ve millet mukadderatına yegâne hâkim bulunan Büyük Millet Meclisinin, esaslı hatları Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile tâyin edilmiş Cumhuriyet idaresini her nevî şahsiyetlere, zümrelere *-ve derecesi ne olursa olsun-* mütecaviz kuvvetlere karşı, tereddütsüz ve kat'iyetle müdafaa ve bu kuvvetin, en ufak bir kısmını dahi tatil ve halelden korumasiyle mümkündür.

Aksi takdirde; Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve idâri tarzı, dahil ve hariçte haysiyet ve ciddiyetini ve haiz olduğu fazilet ve emniyet hassasını kaybederek, bugün görüldüğü gibi bir oyuncak derecesine düşer.

EZİLEN FİKİR VE BOĞULAN VİCDANLAR

Memlekette, asrın ilmî ve amelî telâkkileriyle taayyün etmiş fikir ve vicdan hürriyetini te'min ve tatmin edecek, vatanı sükûn ve refah yolunda saadet ve selâmet gâyesine ulaştırmağa çalışacak olan Millî Hâkimiyet İdaresinin, her kuvvet ve şahsiyet üstünde bulundurulması esası ihmâl ve zaif ile kuvvetliye, fakir ile zengine eşitçe tatbik edilmesi şart olan kanunların hâkimiyeti ihlâl edilirse, evvelce de bilvesile söylediğim gibi, bir devresine şahit olduğumuz zalim ve cüretkâr bir azınlığın intikamcı idaresini mümkün kılan meşhur müstebit Kızıl Sultanların yüzünü ağartacak bir istibdât hükûmfermâ olur ve ezilen fikir ve boğulan vicdan sesleri *-her zamanda, her yerde olduğu gibi-* suikast teşebbüsleriyle ve menfur gizli komitelerin teşekkülleriyle neticelenir ve bundan sonra da, sırasiyle irticalar ve ihtilâller doğar ve bu âfetler vatanın selâmetini milletin emniyet ve istiklâlini *-belki de artık kurtarılması kaabil olmayacak surette-* inhilâl çukuruna sürükler. Bunu görmek ve bilmek için ne dehâya ve ne de cihân tarihinde pek derin vukûf ve behreye lüzum vardır.

Vatan ve milletimizin 18 seneden beri mâruz kaldığı felâketlerin, her şuurlu vatandaşta husule getirdiği acı tecrübeleri ve millet efrâdının mübarek kanlariyle kıpkızıl hâle gelmiş levhayı, bir an için şahsiyet ve menfaat gibi her türlü ihtiraslardan sıyrılarak, ciddiyetle tetkik ve tahlil eylemek kifayet eder.

İlk Kanunu Esasinin, zamanın hükümdarı tarafından nasıl tâdil edildiği, Meşrutiyet devrinde de kezâ Kanunu Esâsinin millî hâkimiyeti esasından sarsacak bir tarzda nasıl tâdil olunduğunu ve bu ikinci cür'et neticesi olarak millî istiklâl ve vatan selâmetinin ciddî bir tehlikeye mâruz kaldığı hayatî anda, hükümdarın Millet Meclisini nasıl bir hamlede ilga suretiyle millî hâkimiyeti darbelediği malûmdur.

BİR ANAYASA DARBESİ YAPILMIŞTIR

Bugün şahidi olduğumuz teşebbüslerle tatbikat da tıpkı ve fakat daha vahim ve mühlik bir vaziyeti hazırlayıp, doğuracaktır. Derhal lâzım gelen teşebbüslerde bulunarak, bu haller kaldırılıp ve kayıtlardan şartlardan münezzeh ve Millî Hâkimiyet İdaresini en hassas kıskançlıkla muhafaza edecek hür, adil ve kanunî bir hükümet esasları vaz'olunmaz ise, müstebit azınlıkların zalim ve kahredici idaresi yüzünden millet, hâkimiyetini tamamen kaybedecek, vatan muhakkak bir tehlikeye düşecektir. Hakikî vaziyet şâyet tarafsız olarak mütalâa olunursa, bu mertebe ciddî ve hayatî olduğu görülür.

Yegâne çare ve ümit, tekrar edeyim ki, Büyük Millet Meclisinin kanunî hakkını derhal istimal ile herşeyden evvel millet efradının hayat, hürriyet ve namusiyle, vatanı bu zalim türedilerin gasıp ellerinden kurtarmasındadır.

SÜKUN-U TAKRİR DEĞİL İHLAL KANUNU!

Teşebbüs edildiği söylenilen suikastta ve fikir hürriyetlerini imhayı şiar edinen bu idârenin daha ziyade devamı halinde millet ve vatanın zararına olarak doğacak fevkalâde vahim ahvâl ve hadisât için sebepler ve menbalar aramak icap ediyorsa; bunu hile ve desiselere tevessül ve vaziyeti tertip edilmiş plân dairesinde i'zam ve tevsî suretiyle yüksek meclisi iğfâl ederek, gayrî vazih ve müzakeresi esnasında bizzat mecliste de söylediğim veçhile, sükûnu (takrir) yerine (ihlâl) edecek bir kanuna mâlik ve bu kanunu şahsî heves ve ihtiraslarını te'min ve intikam hislerini tatmin edecek şekilde tatbika hevesli icrâ heyeti ile, bunun cürüm ortağı olan İstiklâl Mahkemesi ismini taşıyan malûm takımın, teşebbüs ve icrâatında aramak lâzım gelir.

Sarsılmaz bir kanaat halinde muhafaza ettiğim mütalâalarımı, meclis kürsüsünden ifade ve izah etmek vazife ve şerefinden, hükümet kuvvetlerini meşrû olmayan bir tarz ve surette bugüne kadar ellerinde tutmağa muvaffak olan mütegallibe zümresi tarafından menedilmiş bulunuyorum.

Mebus olarak vazifemi, bilmecburiye yazıyla ifa suretiyle, kanunî hak ve selâhiyetimi kullanmağa teşebbüs ve yüksek meclise keyfiyeti arzeyliyorum.

Büyük Millet Meclisi âzalarına, millet ve vatanı felâketten kurtaracak olan karar ve icrâatında muvaffakiyet ve hayatımı şeref ve istiklâlin yükselip masûn kalmasına vakfettiğim ve her türlü muhalefet ve mümanaat karşısında bundan böyle de aynı meslek ve yolda devam ile daima hizmetlerimi, minnettarâne arzedeceğim mübarek vatan ve aziz milletime saadet ve selâmet dilerim efendim."

MECLİS REİSİ'NİN TEKLİFİNE RET CEVABI VERMİŞTİM

Büyük Millet Meclisi Reisinin teklifine; elde mevcut ve mer'i kanunların sarih hükümlerini şahit gösterip ve kendine İstiklâl Mahkemesi hüviyeti vermek isteyen mahut heyetin bütün bir millet muvacehesinde pervasızca yapmağa cür'et ettiği keyfî, hunharca ve esasen âzasından bazılarının, resmî vesikalarla sabit olduğu veçhile, şahsî düşmanları olan böyle bir heyete müracaatımda mâzur bulunduğumu bildirmekle cevabı kâfi görmeği, masuniyetine ahit ve kasem ettiğim kanunlara riayetkâr kalmak nazarından mecburdum.

Vatan ve milletin mâruz bulunduğu ve cidden nazik ve çok elîm vaziyette, asabıma hakim olamayarak, insanlık halinin bir anlık zaafiyle, beni Allah esirgesin karşımdakiler seviyesine düşürebilecek herhangi bir şahsî hırsa kapılmadan, başka türlü bir hareketi umumî menfaate uygun bulmayarak, sabır ve tahammüle karar verdim, ve fakat cevapnameme, vatanda söz, fikir ve vicdan hürriyetinin hüküm süreceği herhangi bir anda yalnız bu gibi isnad ve iftiralara değil, 30 yıllık resmî ve millî hayatımın her anına ait her istenecek hesabı Adlî mahkemelerde vermek fırsatını bulduğum zamanı, ömrümün en mes'ut bir anı telâkkî ile kabul edeceğimi de bilhassa ilâve ettim.

DR. REFİK SAYDAM'IN BİLDİRİSİ

Bu zaman, bir müddet sonra geldi ve ben, hamdolsun, daha kendim bizzat adaletin tecellisini temin için herhangi bir teşebbüse geçmeğe vakit bulamadığım bir sırada, Anadolu Ajansı ile gazetelerde CHP Genel Başkan Vekili ve Başvekil Doktor Refik Saydam imzasiyle, aynen şu haberin yayınlandığını gördüm:

"Boşalan Kastamonu Mebusluğuna eski İstanbul Mebusu ve eski Başvekil Rauf Orbay'ın Genel Başkanlık Divanınca namzetliği kararlaştırılmıştır.

Rauf Orbay'm hakkında evvelce İzmir İstiklâl Mahkemesi tarafından verilmiş olan mahkûmiyet kararının refi için vâki müracaatı üzerine yapılmış olan hukukî tetkikler, araya girmiş olan umumî af kanunları, isnat olunan fiili bir-taraf ettiği gibi, muhakemenin iadesini de gayri mümkün kılmış ve esasen muhakeme iade edilebilseydi beraatinin muhakkak olacağı kanaatine varılmış olduğu görülmüştür. Sayın ikinci müntehiplere bildirir ve ilân ederim."

Bu, yalnız benim için böyle değildi. Aynı mahkemenin kurbanı olan daha birçok kıymetli arkadaşlar vardı ki, sağ olsalardı, onlar için de (Esasen muhakeme iade edilseydi, beraatleri muhakkaktı) deneceği şüphesizdi.

Ve bu, böyle iken, verdikleri caniyane hükümlerle, pek kıymetli namuslu ve cidden vatansever bazı memleket evlatlarını en âdi iftiralarla lekelemeğe yeltenerek katletmiş olanlar, şimdi, CHP'nin ve hükümetin "beraat" ilânı karşısında sanki kendileriyle ilgili birşey olmamış gibi tamamiyle sessiz ve kayıtsız bulunuyorlar ve hâlâ, insanlar arasında kollarını sallaya sallaya dolaşmaktan olsun, utanmıyorlardı.

Ben, bu vaziyette, hâlâ, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast teşebbüsünde bulunmamız gibi bir isnadın nasıl akla gelebilmiş olmasına hayret ediyorum.

DÜZMECE, EFSANE

Bütün Millî Mücadele imtidadınca baş olarak kabul ve sonuna kadar en yüksek samimiyet, itimadı nefs ve feragati ile mu'in ve müzahiri olduğumuz Mustafa Kemal Paşa'nın selâmeti ve emniyeti bahis mevzuu olunca vatan ve milletin selâmet ve emniyeti derecesinde kıymet vererek, icabında kendi hayatımı siper etmekte tereddüt etmediğimi bizzat kendisinin herkesten iyi bilmesi icap ederdi. Ben kendisinin, memleketi kurtarmak için en yüksek kudreti haiz bulunduğunu bilerek, öteki açık sözlü ve açık yüzlü, samimî arkadaşlarımız gibi kendisiyle tam bir anlaşma halinde fikir ve gaye ortaklığı ettim. Ne kadar yazık ki, sulhün akdinden sonra, etraflarında peyda olan kendilerine inanarak samimiyetle değil, fakat mideleriyle bağlı menfaat düşkünü kimselerin yavaş yavaş tesirleri altında kaldıklarını üzülerek görmeğe başladık.

[Kazım Karabekir Paşa da bu konuda yayınevimiz tarafından yayınlanan“Paşaların Hesaplaşması" isimli eserinin 17- 18. sh. şöyle demektedir "İstiklâlimizi kurtardıktan sonra hakikat yolu şu idi: Mustafa Kemal Paşa, İstiklâl Harbinin hakiki seyrini ve bu arada arkadaşlarının hizmet ve fedakarlıklarını millet huzurunda belirterek Türk tarihine, hakkı olan malumatı tam ve kâmil olarak vermekti. Siyasi ve askeri yüksek vazifeler başaran arkadaşlarını arz etmelerini teşvik etmeli idi. Fakat; Mustafa Kemal Paşa, bu yolu değil bunun aksi olan bir yolu tutturdu: Hakikatleri gizledi rt? hu suretle şahısların tarihi haklarını vermedi. Tabiî onların kıymetleri örtbas edildiği gibi -şuna buna servet ve makam dağıtır gibi- İstiklâl Harbinin hizmetleri de serpiştirildi ve bu suretle herşeyi kendi düşündü ve kendi yaptı gibi görünmek sevdasına düştü. Bunu böyle belletmek için hatıralarını vesikaların neşrine de müsaade etmedi. Hükümet kudretini ve gizli kuvvetleri bu uğurda israf etti. Tam bir başına buyruk oldu.]

Pek yüksek fikirler ve ümitlerle başlanan ilk hürriyet harekâtının fecî bir surette iflâsını mucip olan amiller hemen hemen ayniyle bu defa da kendini gösterecek aynı kaçınılmaz neticeye sürüklenilmesini mukadder kıldılar. İptidadan beri pek samimî ve candan yardımcı olan bazı arkadaşların da ayrılığı, sebebini, bence, yalnız ve münhasıran bu noktada aramak lâzımdır. Sun'î ve zayıf hâdiseler icadı ile efsaneler tertibine lüzum yoktur.

Ben ve birkaç yakın dostum menfur ve şenî suikast teşebbüslerine gidecek kadar ikbal ve mevki düşkünü insanlar olsa idik, ayrılığa

hiçbir sebep kalmaz, kanaat-i vicdanını satmak suretiyle maddî hayatın azamî derece refahına kavuşur ve kendilerinin hayatta kaldıkları müddetçe düğün dernek ve hava safaları içinde yaşar dururduk.

Gazi Paşa aleyhine benim ve kendisiyle en ümitsiz ve karanlık günlerde kudretini takdir ile en yüksek samimiyet ve vefa duygulariyle işbirliği yapan belli arkadaşlarım tarafından suikast tasavvuru için, dünyevî ve uhrevî herhangi bir sebep varit ve bahis mevzuu olamaz. Kaldı ki, her birimizin mazideki hayatları, suikastlerden daha müteneffir ve böyle şeylerin şiddetle aleyhtarı olduğumuzu ispat eden deliller ve vak'alarla doludur. Fakat benim ve birkaç arkadaşımın aleyhlerine müteveccih suikast bahis mevzuu olunca, mesele tamamiyle berakis olur. Çünkü:

Zaman ve eşhas göstererek ispat edebileceğim veçhile, Mecliste başlayan iftiralarla bizleri tahrike müteveccih, menbaı iktidarın en yüksek mevkilerini işgal eden zevat olan âdi teşebüslerden başka bizzat benim Avrupa'da ikamete mecbur kaldığım müddet zarfında aleyhime müteveccih tertiplerle tahrik ve iğzap edici hareketleri gerektiğinde vesikalarla da isbat edebilirim.

ÖLDÜRÜLMEM İÇİN İLK TEŞEBBÜS

Bu teşebbüslerden biri 1928 senesi Kasımında vâki olmuştur. O sırada Fransa'nın Akdeniz kıyısındaki Manton'da "Vest Minster" pansiyonunda kalmakta idim ki, bir ay kadar bir zaman için küçük bir seyahate çıkarak ikametgâhımdan ayrılmıştım. İşte bu sırada pansiyon sahibine ve haremine bir hafta içinde ayrı ayrı zamanlarda bir şahıs müracaat eder. Kendisinin Türk olduğunu ve Türkiye'de bugünkü idare aleyhinde ve bizim teşkil ettiğimiz fırkaya mensup bulunduğunu iddia ederek mutlaka benimle görüşmek istediğini söyler. Seyahatte olduğumu bildiren pansiyon sahibini, tekrar tekrar görmekte ısrardan bir netice ve gittiğim yerin adresini de almağa muvaffak olamayınca günlerce civarda dolaşıp durarak birçoklarının dikkat nazarını çekecek surette şüpheli bir vaziyet ihdas eder. Bir müddet sonra "Nis"de, Mehmet Sabri isminde biri, sokak ortasında takip ettiği, eski mebuslardan Gümülcineli İsmail Hakkı'yı tabanca ile iki yerinden vuruyor ve kaçmak isterken yakalanıyor.

Gazetelerde vak'a dolayısıyla yayınlanan resmini gören *-ikâmet ettiğim-* pansiyon sahibi gelip beni arka arkaya görmekte ısrar etmiş olan şahsın işte bu olduğunu tesbit ettikten başka, civarda bulunan birçokları da cinayet vak'ası münasebetiyle okudukları gazetelerde gördükleri cânînin resmini, aynı şekilde teşhis ile, bir müddet evvel civarda şüpheli bir tavırla dolaşan ve birkaç defa bizim pansiyona girip çıkan ve önünde uzun uzun beklemiş olan şahsı tanıyarak, pansiyon sahibinin dikkat nazarını çekiyorlar, o da ne olur ne olmaz diyerek, keyfiyetten savcılığı haberdar etmek istiyor ve fakat benim seyahatten dönmek üzere bulunduğumu öğrenince, teşebbüsünü dönüşüme tehir ediyor. Dönünce, beni keyfiyetten haberdar etti ve komşularınm da teşvikiyle ilerde herhangi bir sorumlu duruma düşmemek için savcılığa malûmat vermek zaruretini duyduğunu söyledi. Düşündüm, Avrupa'nın öteden beri, bir dinlenme, rahat ve huzur yuvası halinde olan ve biraz nefes alıp sükûn içinde istirahat etmek isteyenlerin rağbet ettikleri, bu nezih ve kibar yerde, sonradan da anlaşıldığı gibi Ankara'dan gönderilmiş eli tabancalı bir haydut mukallidi, sokak ortasında neden, niçin olduğunu bilmeden *-hem de tanımadığı-* adamları vuruyor.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA KARŞI OLDUĞU İÇİN!

Bu kadarı kâfi idi: Bu rezaletin genişlemesine meydan vermemesi için, pansiyon sahibine, benimle ilgisi olamayacağını, belki de sıkıntıda olduğu için para istemek maksadıyla müracaat etmiş bulunduğunu, ismimim gazetelerde bahis mevzuu edilmesini istemediğimi anlatarak vazgeçmesini kendisinden rica ettim. Peki, dedi ve öyle yaptı. Mehmet Sabri denen bu cânî muhakemesi esnasında bizzat kendisi Gümülcineli İsmail Hakkı'yı *-Mustafa Kemal Paşa'ya aleyhtar olduğu için-* öldürmek maksadiyle vurduğunu söyledi. Müdafaası için Fransa'nın en yüksek ücret alan meşhur avukatlarından Tores memur edilmişti. Tevkifaneden yazdığı, mektuplardan bazılarının muhteviyatına tesadüfen muttali olarak, Ankara'da kimlerle münasebeti olduğunu öğrenmiştim.

Ankara'dan kaçarak geldiğini ve pasaportu olmadığını ısrarla her yerde söylediği halde, cinayeti işledikten sonra yakalanışında aranan oteldeki eşyaları arasında, Ankara'dan verilmiş, biri 1927, diğeri 1928 tarihli muntazam ve Avrupa için vizeli pasaportlar bulunmuştu. Ayrıca muhtelif konsolosluklarımızdan veya oradaki bir şahıstan *-Ankara'dan kendisine gönderilen-* muhtelif miktarlarda paralar aldığı da tesbit edilmişti.

Bütün bunlar Mehmet Sabri denen bu mahlûkun, Nis'te peşime düşürülmüş olmasının sebebini açıkça göstermeğe kâfîydi. Demek, gurbette de rahat yoktu. Fakat bilhassa gurbette ve yabancı bir memlekette bulunuşumu göz önüne alarak, vatan ve milletimin herşeyin üstünde bildiğim haysiyet ve şerefine en küçük bir gölge etmesine sebep olabilecek herhangi bir hâdiseye yol açmamak için, kendimi unutarak, şahsî bir mesele yapmaktan kaçındığım bu Mehmet Sabri işi üzerinde de durmak istemedim, sükût ettim.

ÖLDÜRÜLMEM İÇİN İKİNCİ TEŞEBBÜS

İkinci teşebbüs; İstanbul polisinin ve o zaman Kahire'de sefir bulunan Muhittin Paşa'nın malûmatı ve idaresi altında 1929 yılı sonlarında, Aralık ayında, vuku bulmuştur.

Yüzellilik listeye dahil olduğu halde namına verilmiş Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti pasaportu ile seyahat eden Arnavut "Ömer Kaptan" hüviyetindeki biri, Suriye ve Mısır'da tanıdığım bazı kimselere; "benim mutemedim" olduğunu temin ile emniyetlerini kazanıp, İstanbul'a giderek, orada polis ile temasa geçdikten sonra, İskenderiye'ye dönmüş ve Kahire'de elçiliğimize gidip bir iki gün kaldıktan sonra, ikamet ettiği zannedildiği Montekarlo'ya gelmiştir.

Montekarlo'da, garip bir tesadüf eseri olarak, benden başka, Rauf ismini taşıyan bir zât daha vardı. Bu, Doktor Rauf Paşa idi.

Arnavut Ömer Kaptan denen adam, Montekarlo'ya varınca, yabancı bir diyarda aradığı isimde ancak bir kişinin bulunabileceğini tahmin ederek, ben diye dostum Rauf Paşa'nın, kapısını çalmış ve aradığının kendisi olmadığını anlayınca, fena halde cesareti kırılmış bir vaziyette telâşlanarak; "hayatımla ilgili gayet önemli bir mektubu hâmil bulunduğunu ve behemehal beni görmek mecburiyetinde olduğunu" söylemiştir. Müracaat ettiği zatlar da, benim civarda bulunmadığımı, fakat mektubu kendilerine bırakırsa, bana ulaştırabilecekleri cevabını vermişlerdir.

Ömer Kaptan adını taşıyan bu bedbaht da, cür'etini tamamiyle kaybederek; Fransa'da daha fazla kalamayacağını söyleyerek mektubu dostuma bırakır ve Viyana'da, Beyrut'a gitmek için para bekleyeceğini söyleyerek, tren ücretini dostumdan aldıktan sonra, Viyana'ya hareket eder. Fakat İtalya hududuna girince, İtalyan polisi tarafından tevkif ve 40 gün kadar hapsedilerek, hudut dışına çıkarılır. Getirdiği mektup, elime geçince, okudum; muhteviyatı: "Suriye"deki bir tanıdığım, İstanbul'daki bir zâtın kendisine güya benim aleyhime Ankara'da bir suikast tertip edildiği ve bu maksatla iki kişinin harekete geçirildiğini ihbar etmesi üzerine, beni keyfiyetten âcilen haberdar etmek üzere, itimada şayan zannettikleri Ömer Kaptan'ı yola çıkardıklarını bildirir" mahiyette idi.

Ömer Kaptan isminde birinin değil şahsını tanımak, adını bile ilk defa

işittiğimden, mektubu gönderen Suriye'deki zâttan izahat istedim. Aldığım cevapta, kendilerinin bu adamla bana *-bildirdiğim tarzda-* bir mektup göndermemiş olduklarını beyan ettiler. Tahkikatı biraz derinleştirince bu bedbahtın getirdiği mektubun, İstanbul polisi ile Kahire Elçiliğimizin müşterek malûmatlariyle tertip edilmiş olduğunu anladım, yine sükût ve tahammül ettim.

ÖLDÜRÜLMEM İÇİN ÜÇÜNCÜ TEŞEBBÜS

1932 yılı iptidalarında vâki oldu. Umumî harp esnâsında bir ara İsviçre'de bulunuyordum. Ziyaret için gittiğim bir dostumun evinde, ticaretle meşgul olduğunu söyleyen Şükrü isminde birine tesadüf ettim.

Bu Şükrü Bey'i ilk defa burada görmüyordum. Daha evvel, Birinci Dünya Harbi esnasında vatana dönüşümden sonra *-o zaman Başkumandanlık Vekaleti İstihbarat Şûbesi Müdürü bulunan Seyfi Paşa'dan-* bu Şükrü Bey'in İsviçre'deki İngiliz İstihbarat Şûbesinden aldığı paralar karşılığında "Yavuz" zırhlısı kruvazörümüzü batırmayı ve Enver Paşa'yı öldürmeği taahhüt eylediğini ve fakat, İstanbul'a gider gitmez, hükümeti hareketinden ve niyetlerinden haberdar ettiği ve kendinin ahvâli müşevveş görüldüğünden nezaret altına alınmış olduğunu işitmiştim.

Talât Paşa kabinesinin istifası ile İzzet Paşa kabinesi kurulunca aynı Şükrü Bey, bana müracaat ederek, kendisini araya koyarsak İngilizler nezdinde teşebbüslerde bulunmak mevkiinde olduğundan mütareke ve sulh işlerinde bize hizmet edebileceğini söyledi. Tabii lâyık olduğu karşılığı vererek defettim.

ŞÜKRÜ BEY ADINDA BİR MASKARA

Ayni adam, iki sene evvel tekrar Paris'e gelmiş, beni aramış, Montekarlo civarında kaldığımı öğrenerek, gelip bulmuştu. Evvelce de tesadüfümde daima samimî bağlılığımdan bahisle muhabbet izhar edegelen bu müşevveş adam, bu defa, İsviçre İngiliz istihbaratı meselesinde hayatını güya benim hüsnü şehadetime borçlu olduğunu beyanla söze başlayarak; İstanbul'da Çamlıca civarında keşfettiği "grafit" mâdeni imtiyâzını aldığını, Avrupa'ya da bu madeni işletmek için sermayedar aramak maksadıyla geldiğini söyleyerek yavaş yavaş sözü, asıl gayesine yani: "Sahip olacağı serveti emrime tahsis ile muhalif bir gazete çıkarmamızı temine" getirdi.

Ezberlemiş gibi söylediği bu maksatlı sözleri hiç ses çıkarmadan dinliyordum: memlekette halk bugünkü idareden müteneffir ve bundan kurtulmak için hareket mühevva imiş, alelhusus yakından tanıdığı askerî ümeradan itimada şâyan bazılarının mahremâne beyanlarından Hükümet aleyhine hemen kıyama hazır olduklarını ve arzı hizmete âmâde bulunduklarını bildiğini ve bilhassa ayaklanmaya en elverişli olan Erzurum havalisine bir tayyare ile gidersem, halkın da askerinde umumî heyeti ile isyana ve Hükümeti devirmeğe hazır bulunduklarını söyleye söyleye bitiremiyordu.

Bu bîçarenin de tahrik ve teşvike âlet edildiğini anlamak müşkül değildi. Yine lâyık olduğu cevabı verdim. Daha sonra *-bana söyleyeceklerini bildiği zevat huzurunda da-* tekrar tekrar memlekette halkın ve ordunun bana emniyet ve itimadı bulunduğunu ve sabık Halife ile birlikte memleketin herhangi bir noktasına ayak bastığım anda, halkın kıyam ile, bugünkü idareyi kolaylıkla devireceğini söyleyip duruyor.

Bu suretle Halife taraftarlığını da ilâve ediyordu. Yanımdan uzaklaştırdığım bu adamın, bir müddet sonra Paris'te Fransız polisi tarafından casusluk töhmetiyle tevkif ve Fransa'dan hudut dışı edildiğini işittim. Dikkat nazarımı çekti, soruşturdum ve kendisinin teşkil edilen İstilâat Şubesine memur olduğunu ve İstanbul'da da bu gibi vazifeleri üstüne alarak arka arkaya para mükâfatiyle taltif edildiğini öğrendim.

AJAN PROVAKATÖR

Bu tahrik ve teşvik içinde, sabık Halife'den bahsedilmesi, malûm muarızlarının iptidadan beri bana atfetmeğe çalıştıkları “Halifecilik” ve “Sultancılık” hikâyesinin tekrarından, tazelenmesinden ibaretti. İllâ beni Halifeci, Sultancı göstermekte ısrarla inad ediyorlardı.

Kayıtsız şartsız saltanat sürdükleri zamanda dahi benim Halife, Sultanlarla, hiçbir vesile ve suretle herhangi bir hususi münasebetim yoktu ve olmamıştı. Aksine, zulümlerine muhalefet mesleğim idi ve salâhiyetli mevkilerde bulunduğum zamanlarda Kanunu Esasiyeye aykırı hareketlerine muvafakat etmedim. Sultanlardan hususî mükâfat olarak gördüğüm muamele birkaç defa idama mahkûm oluşumdur. Ayrıca pek saydığım ve sevdiğim yakın akrabamdan sadece vatansever ve hürriyetsever oldukları için Sultan tarafından gözlerim önünde parçalandırılanlar da olmuştur.

Hamdolsun, bütün askerlik hayatımda dahi bir defa olsun ne yaveri hassı Hazreti Şehriyârî kordonu taktım, ne de zât-ı ikdası şehriyârîlerine ve hânedânı celîlişşânlarına ferdi sadakât ve ubudiyet arzettim.

Halife ve Padişaha karşı bu durumda kalmış olan benim gibi bir insanı, mutlaka Halifeci, Padişahçı tanıtmak için sarfedilen gayretlere acımamak elden gelmezdi. Sonra, niçin, mutlaka böyle gösterilmek, böyle tanıtılmak isteniyordum? Bu beni, nefsimde zerresi bulunmayan birşeyle malûl göstermek hırsı ve çabası nedendi?

Bunlar, muarızlarımın akıl erdirmesi güç öyle garip tarafları idi ki, milletin, çok defa kendilerine karşı acıma hissi vermekten başka tesir yapmazdı.

BAYAĞI VE İĞRENÇ

Zaten diğer hareketleri de öyle idi, üç defa nasıl yapmak istediklerini kısaca anlattığım ve en hafif tâbiri kullanarak, beni kötü harekete tahrik ve teşvik ile suçlu hattâ vatan haini mevkiine düşürmek gibi pek namerdçe bir düşünce ile yapıldığı âşikâr olan teşebbüsler rastgele kimseler ve gizli cemiyetler tarafından vukua getirilmiş olsaydı, şeref ,namus sahibi her insan tarafından lânet ve nefretle zikredilmesi tabii olurdu. Fakat bu bayağı ve iğrenç hareketler, bir zaman çoğu çok çetin senelerde, canyoldaşlığı, fikir ve gaye ortaklığı ettiğimiz zevattan bir kısmının en yüksek mes'ul mevkilerini işgal ettikleri devlet teşkilâtının memur ve mensupları tarafından icrâ edilirse, tavsif edilecek söz bulunabilir mi?

Buraya kadar naklettiğim aleyhimize müteveccih isnatlar, teşebbüsler ve neşriyat ve ittihaz edilen kararlar, hiçbir günah harp sebep ve esasına müstenid değildi. Sadece şahsî mariz vehimlerden doğan ve ne ortaya atana, ne vatan ve millete bir hayır ve menfaat getirmeyecek ve aksine memleketi ve işlerini içte ve dışta şüpheli gösterecek zararlı tezahürattı.

Bu sebepledir ki, iptidadan beri bilhassa gurbet diyarında bu gibi muamelelere ve tecavüzlere maruz kaldıkça daima sükûnetle karşıladım. Vatan ve millet menfaatine zararlı olan bu teşebbüsleri -*çok defa iddialarını, çürüterek reddi ve cerhi gayrikabil vesikalar elimde mevcut olduğu halde*- büyütüp yayarak, yabancı memleketlerde aleyhimizde tesirler yapmaması için yayın yoluna gitmekten kaçındım.

Avrupa'da ikamete mecbur kaldığım andan itibaren bu mesleğe fartı taassubla riayet ettim. Bu hareket tarzım ne hayat endişesinden, ne de gelecekte refah ümidinden ileri gelmiyordu. Dünyaya gelmek benim irademe tâbi olmadığı gibi, dünyadan göçmeğe mâni olmak da, kimsenin elinde bulunmadığını bilmeyecek gafillerden değilim. Hareketlerimde saik ve nazım, tecrübelerimin verdiği fikir ve kanaatlerle vicdanî telkinlerim, memleket ve devlet menfaatlerinin bu yolda harekette olduğunu gösterdi. Ben de, o yolda devam ettim.

TEK ÇARE: BEKLEMEK

Londra'da bulunduğum sırada, ortaya çıkarılıp, bizleri de hiç bir ilgimiz ve haberimiz dahi olmadan müşevvik vesaire gibi ağır suçlamalarla içine karıştırmak istedikleri mâlûm ve bizlere karşı masn'u suikast teşebbüsü karşısında, sadece üstlerine yemin ettiğimiz kanunlara dayanarak, böyle uydurma ve bana karşı şahsen düşmanlıkları birçoklarınca bilinen ve icraatleriyle de hak ve adâlet mefhumlarını hiçe saydıklarını bütün bir millet huzurunda açıkça göstermiş olan bir heyet huzuruna çıkmakta mazur olduğumu beyan ile vaziyetimi aldıktan sonra, benim için artık, vatandaşın mukaddes olan hak ve hürriyetlerine tamamiyle sahip olabileceği bir devrin, siyasî tesirler ve tazyikler dışında ve üstünde ve kanunların adil emniyeti altında yalnız vicdanlarının sesine uyarak hüküm verecek hâkimlerden mürekkep bir adalet hey'eti huzurunda muhakememin yenilenmesi imkânını bulacağım günü beklemekten başka yapabilecek birşey kalmamıştı.

MEMLEKETTEN AYRI BULUNDUĞUM SIRADA YAPTIĞIM GEZİLER

Londra'daki eski dostlarımdan bazı gemi sahiplerinin şilepleriyle -*yalnız yemek parası vererek*- bir Hindistan seferi yaptım. Balkan Harbi esnasında Hint Sıhhiye heyeti olarak bize yardım için İstanbul'a geldikleri zaman tanışmış olduğum Doktor Ensarî ve Ş. Kuşeri gibi eski dostların samimiyetle gösterdikleri yakınlık sayesinde Bombay, Beopal sonra daha ötelere tâ Hayber Geçidi'ne kadar Hindistan'ı baştan başa dolaştım. Bir çok Hint ricaliyle tanıştım. Benim için sureti mahsusada tertip edilen arslan ve kaplan avlarına iştirak ettim ve bu arada Delhi gibi bazı büyük şehirlerdeki üniversitelerde toplanan Hintli münevverlerle gençlere, Türk inkılâbına dair konferanslar verdim.

Millî mücadelemizi anlatarak, yapılan muazzâm kurtuluş savaşı ile onu tâkip eden inkılâpların ancak Mustafa Kemâl Paşa gibi müstesna bir şahsiyetin önderliğiyle yapılabilmiş olduğunu izah ile Türk milletinin Mustafa Kemâl gibi bir evlâda sahip olmakla çok talihli bir millet olduğunu ve Mustafa Kemâl'in hâlâ hayatta oluşuyla, hamdolsun bu talihin devam ettiğini tebarüz ettirdim.

Hindistan dönüşünden sonra, bu sefer üç dört vapur değiştirerek, bir Çin yolculuğu yaptım. Fakat giderken, Şanghay'da elçimiz olan kıymetli dostum Hulûsi Fuat Türkgeldi Bey'e misafir oldum. O sırada, Ruslar'ın eski İzmir Valisi Rahmi Bey'i Moskova'da tevkif etmiş oldukları haber alındığından, ne olur ne olmaz gidersem belki bana da rahat vermezler düşüncesiyle Vladivostok'tan vazgeçerek Pekin'e gittim ve Pekin'den kara yoluyla Nankin'e geçtim. Ve oraya gelen aynı vapurla Londra'ya döndüm.

Bu uzun yolculuktan sonra Londra'da fazla kalmadım. Birinci Dünya Harbini İstanbul'da geçirmiş olan Mısırlı Prens Tosun Paşa ile oğulları gibi bir çok dostlarım vardı ki, beni ısrarla dâvet ediyorlardı. Hem bu dâvetlere icabet, hem de bir hava değişikliği olsun diye, Mısır'a gittim. Orada Kahire civarındaki Helyopolis'te bir pansiyonda kalıyordum.

“DÖN” DİYORLARDI “HAYIR” DEDİM

Ben gurbet hayatının envâi türlü mihnet ve meşakketleriyle diyar diyar dolaştığım sırada, memlekette Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü münasebetiyle bir umumî af ilân olunmuştu. Bir atıfeti mahsusa olarak ilân olunan bu aftan, benim de istediğim takdirde istifade edebileceğim anlaşılınca İstanbul'daki yakınlarım ve dostlarım, artık maniler ve mahzurlar ortadan kalktığından, uzun yıllardan beri gurbet ellerinde maruz kaldığım her bakımdan tahammül edilemez derecedeki çetin hayata bir nihayet vererek, vatana dönmem arzu ve teklifleri izhar edilmeğe başlanmıştı.

Candan sevgi ve hasret duygularından doğduğundan hiç şüphe etmediğim bu istekler karşısında, onlara verdiğim cevapta:

“Memleket dışında hiç de hoş olmayan ikâmetimi uzatmaktan maksadım, ne hodgamlıktan ve ne de memlekete döndüğüm taktirde hayatımın tehlikeye maruz kalabilmesi ihtimalinden ileri gelmiyor. Fakat ben, şakîlerle kaatilleri serbest bırakan bir umumî affı, kendime şâmil saymıyorum. Bu affın kaatiller ve şakîlerle birlikte ben de şâmil hükmünü kendi rızamla kabul edersem, bugüne kadar sırf şahsî hırs ve garaz yüzünden aleyhime yöneltilen isnat ve iftiraları ve bu arada Cumhurreisine karşı suikasta teşebbüs cürmünü kabul ve itiraf etmiş gibi bir duruma düşerim. Hiç bir zaman akıl ve hayalimden dahi geçirmediğim ve her ne sebep ve saik ile olursa olsun aslâ kabul edemeyeceğim bu hâl şekline muvafakat edersem, hayattan kıymetli bildiğim haysiyet ve namus kayıtlarından sıyrılmış olurum.

Halkın efendiliği esasına dayanan ve vatandaşlara kanunlar nazarında eşit hak ve vazifeler kabul eden fertler ve zümreler tarafından tahakküm ve imtiyaz iddiasını ret eyleyen, vicdan, fikir ve söz hürriyetini mukaddes ve mâshun tanıyan medenî devlet idarelerinin ilk kuruluşlarında, kanunların bu kayıtlarını haz edemeyenler tarafından fırkacılık hırs ve gayzile bu gibi zulümlerin vukua getirildiği inkâr edilemez. Fakat, haklarına tecavüz edilen, vatandaşlara yapılan zulümlerin tashihi ve haklarının iadesi samimi olarak bahis mevzuu olunca, siyasî umumî affın şekli, evvelce hükme medâr olarak gösterilen sebeplerin gayrivarit, binaenâleyh gayrimevcût olduğunu açıklayacak surette yapılması şarttır. Bundan başka, ayrıca bu yolda haklarına tecavüz edilen vatandaşlara,

istedikleri takdirde, siyasî tesir ve tazyiklerin dışında ve üstünde ve kanunların hükümlerinden başka kuvvetlerden ilham almağa alışmamış hâkimlerden mürekkep bir adâlet heyeti huzurunda muhakemelerini yenilemek imkânı behemehâl verilir.

Ancak bu suretledir ki, vatandaşın geçmişte şahsına sürülmek istenen lekelerle şüpheler tamamen silinmiş olur. Aksi takdirde hırs ve garaz tesirleriyle, günahsız vatandaşlarm şeref ve namusuna taarruzu huy edinmiş olan zihniyetin devamına delâlet etmesi itibariyle vaziyeti düzeltmez, daha beter teşvik eder. Kısaca benim, aslâ ve hiç bir suretle en ufak bir cürümle dahi suçlu olmadığım için, ilân edilen aftan, kâtiller ve şakiler gibi, faydalanmağı düşünmem mümkün değildir.

ALNIM AĞARMADAN DÖNEMEM

Benim anlayışım budur. Şimdiye kadar maruz kaldığım haksızlıkları, şeref ve haysiyetime sürülmek istenen çamurları re'f ve izâle ettiği kanaatinde olmadığım için bu umumî affı benimseyemezdim. Zira benimsemekle, isnât ve iftiraları Allah esirgesin kabullenmiş gibi görünmek ihtimâline asgârî derecede de olan razı olmak benim için kat'iyen imkânsızdı.

Bütün hayatım meydandadır. Vatan ve milletime karşı borçlu olduğum vazifeleri, daima şahsî bir emel ve maksat gütmeksizin ve çok defa işaret, ikaz da beklemeksizin, kendi idrak ve kanaatimle ve tereddüt etmeden yapmayı itiyat edinmiş olduğuma kâniyim. Binaenaleyh, günün birinde tasni edilen bir suçla ittiham ediliş karşısında, Teşkilât-ı Esâsiye Kanuniyle müeyyet vatandaşlık haklarını alan vicdan, söz ve müdafaaî nefs haklarından sarfı nazar edemem. Bu suretle, hususî bir muâmele ve lütûf da istid'a etmiyorum, kanunî haklarını iddia ve talep ediyorum.

Bunun içindir ki, vatan ve milletin umumî menfaatlerini hiç bir veçhile müteessir edemeyecek ve her türlü zarar ve ziyanı yalnız şahsımla siz yakınlarıma münhasır kalacak olan hareket tarzını, yâni, umumî affı kendim için kabul etmemek vaziyetini tâkip ediyorum. Böyle yapmazsam, tehdit ve tethiş ve maddî sefalet ve müzayaka korkusuyla, ne olursa olsun netice itibariyle, şeref ve haysiyetimi kıracak bir şekilde hareket etmiş olurum ki, bu elimden gelebilecek bir şey olmadığı gibi, zaten böyle bir şeye sizlerin de razı olamayacağınızdan eminim.”

İşte, benim umumî aftan istifade ederek memlekete dönmemi isteyen yakınlarıma verdiğim cevap bu idi.

MEMLEKETE DÖNÜŞÜME MECBUR EDEN OLAY

Fakat o sırada İstanbul'da ailemizin büyüğü olan Aziz Bey'in vefatı üzerine hemşirem Mısır'a geldi. Ailenin başsız, kendilerinin kimsesiz kaldığını anlatarak: "Ya siz İstanbul'a gelin, ya biz buraya göçelim." teklifinde bulundu.

Durum nazikti, düşündüm; Bunca yıllık aile yuvasını darmadağın edip, onları Mısır'a getirerek gurbette perişan etmeğe vicdanım kail olmadı. Çaresiz, İstanbul'a dönmeğe karar verdim.

9 yıllık bir ayrılıktan sonra 5 Temmuz 1935 günü kavuştuğum İstanbul'da, bana dokunmadılarsa da, daha Galata Rıhtımına ayak bastığım andan itibaren etrafımın hafiyelerle çevrilmiş olduğunu gördüm. Teşvikiye'de oturduğum evin sokak başlarında bile hafiyeler bekliyordu. Ziyaretime gelen yakınlarımla dostlarımın gözlerine de çarpan bu -*artık unuttuğumuzu zannettiğimiz bir zamanları acı acı hatırlatan*- utanç verici hâl, gece gündüz devam ediyordu.

O sırada bir gün Ali Fuat Paşa da ziyaretime geldi. Onunla da yıllardır birbirimize hasrettik, kucaklaştık. Birbirimize anlatacak macerâlarla dolu idik. Gerçi o benim gibi gurbete düşmemişti, fakat kaldığı memlekette o malûm ve masnu suikast teşebbüsü meselesi yüzünden başına gelmeyen dert kalmamıştı.

ALİ FUAT PAŞA'NIN ANLATTIKLARI

Kâzım Karabekir, Refet Paşa ve diğer arkadaşlarla beraber, hiç bir ve en ufak bir emareye istinat edilmeden ve teşrii masuniyetleri kaldırılmadan İstiklâl Mahkemesi denen heyetçe suçüstü tutulmuşlar iftirasiyle yakalanıp, günlerce mevkuf tutulup, uzun uzadıya sorgulardan sonra, güç hâlle hürriyetine kavuşabilmiş ve ondan sonra da meriyette olan kanunlar ahkâmına tamâmiyle aykırı olarak âdetâ cezaen -*Kâzım Karabekir, Refet ve Cafer Paşalarla beraber*- emekliye ayrılıvermişti.

Yâni İstiklâl Mahkemesi denen heyet, nasıl hiçbir şeyden malûmatları yokken, hem de en ağır cinsten bir suç uydurmuş ise, yazık ki Millî Müdafaa Vekâletiyle Erkânı Harbiyei Umumiye Reisliği de buna benzer hayalî suçla, cezaen bu generalleri emekliye ayırmıştı.

Ali Fuat Paşa: "İstiklâl Mahkemesinin iftirasından Gazinin müdahaleleriyle kurtulmuştuk. Emekliye ayrılışımız, onun müdahalesine meydan bırakmadan, bir yıl önce Millî Müdafaa Vekâletiyle Erkânı Harbiyei Umumiye Reisliği arasında kararlaştırılan ve aslâ hakikate uymayan bir sicille yapılmıştı. Muharebelerdeki fevkalâde hizmetleriyle daha genç yaşta ordu ve cephe kumandanlıklarına kadar yükselen ve nihayet Mustafa Kemal'in reisliğinde Batı'da, Doğu'da ve Doğu Trakya'da vatanın ümitsiz günlerinde kurtuluş esaslarını hazırlayıp, mücadelenin sonuna kadar sebat ve feragatle çalışarak millî mücadeleleri başarıya ulaştıran üç fedakâr kumandanı, sorgusuz sualsiz cezaen emekliye ayırabilmek için, bu muâmele ile ilgili Yüksek Askerî makamların da particilik tesiri altında kaldıklarına hükmetmek lâzım gelir" diyordu.

Fakat anlattığına göre şimdi durum bir hayli düzelmişti.

Anlattığına göre; kendilerini en aşağı 10 yıl sürgün cezasına mahkûm etmesi muhakkak olan mahut İstiklâl Mahkemesinin şerrinden kurtarmış olan Mustafa Kemal Paşa, bu olaydan 8 ay kadar sonra Nafia Vekili Behiç Bey vasıtasiyle Ali Fuat Paşa'yı Çankaya'ya davet etmiş ve Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa ile İstiklâl Mahkemesi Reisi ve azalariyle diğer bazı kimselerin hazır bulunduğu sofrada kendisine en başta yer vermek suretiyle iltifatta bulunduktan sonra, sözü malûm suikast teşebbüsü yüzünden yapılan münâsebetsizliklere getirerek: "Söyle Paşam, niçin bu işler böyle oldu?" diye sormuş. Ali

Fuat Paşa da, sofradakilerin yüzlerine karşı, Mustafa Kemal Paşa'ya şu cevabı vermiştir:

"İstiklâl Mahkemesi suçüstü yakaladığı iddiasiyle 20 kadar masumu tevkife kalktığı zaman, Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa, üstüne düşen vazifeyi idrâk edip Meclisi derhâl fevkalâde bir toplantıya dâvetle, bu mebuslardan hangilerinin cürümle ilgili olduğunu usulü dairesinde Meclisin kararıyle tesbit ettirmiş olsaydı, mahkemenin keyfî hareketi elbette önlenmiş olurdu. Daha hâdisenin başında bu vazifesini yapmayarak, İstiklâl Mahkemesi'nin, Millet Meclisini hiçe sayışma yol açmış olan Kâzım Paşa'yı kabahatli buluyorum."

Mustafa Kemal Paşa, o akşam, bir ara sofradan kalkarak başbaşa kaldıkları zaman Ali Fuat Paşa'ya; düşüncesinde tamamiyle haklı olduğunu ve arkadaşlariyle beraber büyük bir haksızlığa uğradıklarını bildiğini söyleyerek, gönlünü almağa çalışmış ve bilhassa İstiklâl Mahkemesinin keyfî hükümler şeklinde tecellî eden şerrinden, kendilerini korumakta müessir olduğunu hissettirmiştir.

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın bu suretle aralarındaki eski samimiyet ve dostluğu ihyaya çalıştığını ve nihayet 3 yıl evvel de gene dâvet ettiği sofrasında, yemek esnasında gerekenlere verdiği emir ve direktiflerle *-daima esasta hemfikir bir mücadele arkadaşı olduğunu ilânla-* Konya müstakil mebusluğuna seçilmesini sağlamıştı.

Ali Fuat Paşa, ayrıca Refet Paşa'nın da geçen sene açılan İstanbul mebusluğuna adaylığını koyuşunu Atatürk'ün memnuniyetle karşılayıp tasvip ettiğini ve bu suretle Refet Paşa mebus olduktan epeyce sonra bir gece Ankara'da bir baloda, Atatürk'ün yıllardır konuşmadıkları Refet Paşa'yı görünce, dayanamıyarak masasına dâvetle, eski samimiyeti iade teşebbüsünde bulunduğunu ve geceyi *-her şeyi tamamen unutarak-* başbaşa geçirmiş olduklarını anlattı.

Bütün bunlar elbette güzel şeylerdi. Esâsen bunca yıllık samimî ve candan arkadaşlıkla fevkalâde meziyetlerinin bizzat şahidi olarak samimiyetle takdirkârı olduğum Atatürk gibi cidden yüksek bir şahsiyetten *-etrafında peydâ olduğunu maalesef gördüğümüz bir takım tufeylilerin tesiri altında kalmadıkça-* beklenilen de ancak bu olabilirdi.

ASIL MESELE ANLAŞILMIŞTI, GAZÎ BENİMLE GÖRÜŞMEK İSTİYORDU

Ali Fuat Paşa bunları anlattıktan sonra, gözlerimin içine bakarak:

“Şimdi asıl mesele şu, dedi, Gazi sizinle görüşmek istiyor ve beni bilhassa bu görüşmeyi temin etmek için Ankara'dan buraya gönderdi.”

İtiraf ederim ki, böyle bir teklif karşısında kalacağımı tahmin etmemiştim. Bu, benim için tamamiyle beklenmedik bir şeydi.

Oturduğum eve gelen ve gidenlerin geceli gündüzlü takip ve tarassuta tâbi tutulduğu bir zamanda, böyle bir dâvet karşısında kalmak, aklın ve mantığın kabul edebileceği bir şey değildi.

Fakat Ali Fuat Paşa, bu gibi münasebetsizliklerden Gazi Paşa'nın kat'iyyen haberi olmadığını tahmin ettiğini beyanla dedi ki:

"Atatürk, vatanın kurtuluşu için beraberce çalıştığı arkadaşlarıyle artık dargın kalmak istemiyor. Esâsen arada karşılıklı saygı, vefakârlık ve sadakatten hiçbir şey eksilmediği de meydandadır. İstanbul'a döndüğünüzü haber aldığı günden beri muhtelif vesilelerle birkaç defa sizden sitayişle bahsetti. Hattâ gece, sizin memlekete dönüşünüz münasebetiyle duyduğu sevinci alenen izhar ile, sofrasındakilere şampanya ikram etti ve nihayet son defa gene sofrada yanında oturduğum esnada bana doğrudan doğruya: "Rauf da şimdi senin gibi aramızda bulunamaz mı?" diyerek bariz bir şekilde tahassürünü ifade etti. Ben de kendisine: "Niçin olmasın, Rauf Bey'in de size karşı ancak samimiyet ve hürmet hisleriyle mütehassıs olduğundan eminim. Bu arzunuzu kendileriyle görüşerek yerine getirmeğe çalışırız." dedim.

Bu cevabımdan son derece memnun olduğunu her haliyle belli ediyordu. İşte bu şekilde ben, görüşmenizi temin edeceğimi âdeta taahhüt etmiş bulunuyorum. Ayrıca, Atatürk'ün bu arzusunu, Başvekil İsmet Paşa'ya da söyledim, onun da bu hususta muvafakatini aldım ve ancak ondan sonra Ankara'dan buraya geldim. Emin olun, Atatürk sizinle görüşmek arzusunda son derece samimidir ve size karşı duyduğu tahassürü birçokları huzurunda açıkça ifade etmiştir."

Ali Fuat Paşa, bu minval üzere eski dostluğumuzu ihya etmemek için

hiçbir sebep kalmadığını *-gerçekten de samimiyetle inandığını belirten bir ifade ile-* anlatarak sözünü bitirince kendisine dedim ki:

ÇEVRESİ ÜRKÜTÜYOR

"Atatürk'e karşı daima eski ve candan dostluğun tesiri altında, ancak içten gelen en temiz ve iyi duygularla saygı ve sevgi beslediğim hakkındaki kanaatiniz doğrudur. Ötedenberi sarsılmaz bir imanla inandığımız gibi Atatürk cidden büyük bir adamdır. Fakat etrafına toplananlar, maalesef hiçbir vakit ona layık olamamışlardır. Binaenaleyh, kendisiyle görüşmek istememe rağmen, bu işte de etrafındakilerin bir oyun yapmasından çekinirim."

Ali Fuat Paşa, bu çekingenliğimi doğru bulmadığını zira, Atatürk'ün istediği şeyi yapmasına, etrafındakilerin mâni olamıyacaklarını ve bilhassa Başvekil İsmet Paşa'nın da muvafakati alınmış olduğuna göre, artık tereddüde yer olmıyacağını söyledi ise de bizim gibi memleket ve millet hayrına işten gayri bir şey beklemediğimiz Atatürk'e, hiçbir şahsî menfaat kaygusu duymıyarak bağlı olanlar, için bu “etraf”ın, ne kadar tehlikeli ve haris mahlûklar hâline gelmiş olduklarını hatırlıyarak bir türlü kat'î kararımı veremiyordum.

ALİ FUAT PAŞA İLE ANKARA'YA GİTTİM

Ali Fuat Paşa ise, Atatürk'ün kendisine ve daha sonra Refet Paşa'ya karşı gösterdiği samimiyetle, anlaşma teşebbüsüne kimsenin mâni olamadığını ileri sürerek "ertafı" gözümde fazla büyütmeme yer olmadığı hususunda ısrar edince, tereddüdümden yavaş yavaş sıyrılarak, birlikte Ankara'ya gitmeğe muvafakat ettim.

Ankara'da ben hemşireme misafir oldum. Ali Fuat Paşa Çankaya'ya gitti. Birkaç saat sonra dönüşünde çok yorgun ve üzgün görünüyordu. Onun bu halinden, iptidadan beri içimde doğan şüphenin boş olmadığını ve Atatürk'e candan bağlı temiz insanlara artık yaka silktirici hale gelen "etrafın" tahmin ettiğim gibi bir tatsızlık yapmış olduklarını anladım.

MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE GÖRÜŞMEYİP İSTANBUL'A DÖNDÜM

Ali Fuat Paşa, Çankaya görüşmesini şöyle anlattı:

"Ben gittiğim zaman, Fırka Umumî Kâtibi Recep Peker Atatürk'ün yanında imiş. O çıkınca Atatürk beni kabul etti. Neşesiz, durgun bir hali vardı. Yanına oturtarak dedi ki: "Halk Fırkası Umumî Kâtibi sıfatiyle Recep Peker Bey şimdi bana, Fırka riyaset divanının, Rauf'un vaktiyle fırkadan normal şekilde istifa etmediği için bu hususu düzeltmesini, yâni Rauf'un o istifânameyi behemehal geri alması lâzım geldiği kanaatinde bulunup, bunda ısrar ettiğini söyledi. Ben de bunun üzerine: "Böyle bir şeyi ben de olsam yapmam. Yalnız Rauf Bey'e, Fırkadan namzet gösterilmek suretiyle mebusluğu kabul ettirebilirsek, bu mesele en şerefli bir surette halledilmiş olur. Gidiniz, arkadaşlarınızı bu noktai nazar etrafında toplayınız" cevabını vermiştim. Bütün arzum Rauf Bey'le olacak ilk görüşmemizde herhangi bir münakaşaya yol açacak bir sebep bırakmamaktır. İstiyorum ki, aramızda en küçük bir gücenme kalmasın. Sen ona işin bu cihetini ve arzularını iyice anlatır ve bana beraber gelirsiniz" dedi.

Ben Atatürk'ün bu sözleri karşısında, sizin İstanbul'da iken söylediğiniz "etrafındakilerin bir tatsızlık yapmasından çekinirim" sözünü üzüntü ile hatırlamaktan kendimi alamadım.

Halk Fırkası'na girmek demek olan bu fırka namzetliğini kabul etmiyeceğinizi biliyordum. Esasen hiç birimizde tekrar siyasî hayata girmek arzusu yoktu. Olsa da, ayrılmanızı gerektiren sebeplerin hâlâ mevcut olduğu Halk Fırkasına tekrar girmeye dâvet edilmeniz doğru olamazdı.

SİYASİ TUZAK

Atatürk'e bunları anlatarak, dedim ki: "Paşam, hepimizin daha hayatta iken sizden ayrı kalmamak ve sizinle eski samimiyetimizi ihya edebilmek en mühim gayemizdir. Yalnız etrafınızda bulunanların samimiyetine itimat edemediğimizi huzurunuzda tebarüz ettirmek isterim. Size karşı olan hürmet ve yakınlığında hiçbir eksiklik olmamakla beraber, uğradığı haksızlıklar ve bu yüzden memleket dışında uzun yıllar çektiği acılarla çok hassas bir hale gelmiş olan Rauf Bey'in bu beklenmedik teklif karşısında mukavemet edeceğinden korkarım. Mebusluk meselesinden büsbütün sarfınazar buyurup, sadece iki arkadaş gibi görüşmek üzere kabul etmeniz mümkün olmaz mı?"

Atatürk, bana hak vermekle beraber, Rauf meselesinin artık iki şahıs arasında bir mesele olmaktan çıkıp Halk Fırkası Divanı ve Umumî Kâtibi ile kendi arasına intikâl ettiğini ve bu sebeple onlara behemehal kendisinin bulduğu şekli kabul ettirmek mecburiyetinde olduğunu izah ettikten sonra bana aynen "Rauf Bey'in ne mebus seçilmesinden vazgeçebilirim ne de onu müstakil seçtirebilirim. Bu söylediklerimi Rauf Bey'e anlatırsınız. O çok anlayışlı bir arkadaştır, beni anlar ve teklifimi kabul eder. Fuat Paşa bu meselenin hallini senden beklerim" diyerek sözlerine nihayet verdi. Bunun üzerine ben de Rauf Bey'in ne diyeceğini bilemediğimden kat'i bir netice bulabilmeme maalesef imkân yok, diyerek yanından ayrıldım. Şimdi cevabı; daha doğrusu ikimizi beraber Çankaya'da bekliyor."

Kendisini dikkatle dinlediğim kıymetli dostum Ali Fuat Paşa, son sözünü söylerken, anlattıklarının üzerimde yaptığı tesiri görmek isteyen bir merakla ve üzüntü içinde, yüzüme bakıyordu. Ben de, itiraf ederim ki derin bir ıztırap içinde idim. Bir ânda, mazi, o kapkara ümitsiz ve kasvetli hava içinde, tam bir fikir ve ideal birliğiyle elele vererek mücadeleye atıldığımız günler gözümün önüne geldi. Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet... İçimizde, memleketi kurtarmağa ve milleti selâmet yoluna ulaştırmağa en kabiliyetli ve liyakatli olduğuna kat'i şekilde inanarak, kendisini baş bilip bütün kalbimiz ve varlığımızla bağlandığımız Mustafa Kemal'e olan bu en samimi duygularımızın kaynağı sadece vatan ve millet sevgisi idi ki, bizim hâlâ bu sevgi ile meşbu olan yüreklerimizde herşeye rağmen ne olursa olsun, şahsî menfaatler, ihtiraslar, ikbâl düşkünlükleri gibi daima yabancısı olduğumuz, memleket hesabına da zararlı bulduğumuz eğilimler, yer alamıyordu. Gerçek işte bu idi.

Ben o anda, sadece bir "Peki" demekle yıllarca önce vermiş olduğum bir istifanameyi geri alarak mebusluğumu sağlamak suretiyle birçoklarının gâyet hayal telâkki ederek "yüksek" buldukları mevkii elde edebilirdim. Fakat, dediğim gibi bu hareket tarzı hattâ böyle bir şeyi düşünmek dahi, biz yaradılışta insanların harcı değildir. Nitekim cevabım gayet basit oldu: "Allahaısmarladık" dedim ve ilk trene binerek İstanbul'a döndüm.

PEŞİMDEKİ HAFİYELERDEN KURTULAMIYORDUM

Elbette bunun böyle olmaması lâzımdı. Lâkin, "etrafı" ortadan kaldırmak benim elimde olan birşey değildi. Etraf derken, aklıma gelen şu noktayı da kaydedeyim ki; bu Recep Peker'i mütareke esnasında İstanbul'daki son meclise mebus seçilen Hüsrev Gerede'nin yerine birinin bulunması gerektiği zaman, gene bizzat Hüsrev Bey'in tavsiyesi üzerine, Harbiye Nezaretine müracaatla, ben tayin ettirip Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa karargâhına göndermiştim.

Ankara'dan İstanbul'a dönüşümde, Bebek'teki evimizde oturuyordum. Bu ev de hafiyelerle çevrilmişti. Sokağa çıktığım zamanlar da, daima gölgem gibi peşimi takip ederlerdi. Birgün Bebek'ten bindiğim tramvayın ön tarafında Karaköy'e giderken baktım adam gene peşimde. Bizar oldum. Karaköy'de Börekçi fırınının önünde artık dayanamadım: "Be adam, ne takip eder dursun beni?" diyecek oldum. Şaşırdı: “Yok efendim, ben sizi tanımıyorum ki Rauf Beyefendi” deyiverdi.

OLDU BİTTİYLE KASTAMONU MEBUSLUĞU

İsmet İnönü Cumhurreisi olduktan bir müddet sonra İstanbul'a gelişinde, hususî kalem müdürü Necmeddin Şakir Bey vasıtasiyle, beni ve hemşiremi Dolmabahçe'de yemeğe dâvet etmişlerdi. Refikaları Hanımefendinin de hazır bulunduğu bu hususî mahiyetteki yemekte, İsmet Paşa ile 15 yıllık bir ayrılıktan sonra ilk defa görüşüyorduk. Gençlik günlerimizin hâtıralarını yâd ile sohbetler ederek güzel bir gece geçirdik. Ayrılırken, bu defa bizi, Ankara'ya dâvet ederse, gelip gelemiyeceğimizi sordu. "Niçin gelmiyelim? Memnuniyetle icabet ederiz" dedim.

Kısa bir zaman sonra vaki olan bu dâvet üzerine Ankara'ya gittik. Çankaya'da, köşke varışımızda, Cumhurreisi henüz salona inmemişti. Başvekil Doktor Refik Saydam aynı zamanda *-Erzurum ve Sivas Kongre günlerinin eski bir âşinâsı ve dostu samimiyetiyle-* beni hararetle karşıladı. Diğer vekillerle de el sıkışarak içeriye girerken, bir de baktım ki, Ali Çetinkaya *-şu İzmir İstiklâl Mahkemesi Reisi-* şimdi Nafia Vekili sıfatıyle, sanki hiçbirşey olmamış gibi hayret edilecek bir pişkinlikle ve zoraki bir gülümseyişle bunca zulümlere âlet olan elini bana uzatıyor. Bir ânda duraklıyarak: "Bu ne? Buraya beni bu adamla karşılaştırmak için mi dâvet ettiniz?" diyerek, elimi geri çektim. O da, neden sonra aklı başına gelir gibi olan insanlarm şaşkınlığı içinde süklüm püklüm uzaklaştı, gözden kayboldu.

Cumhurreisi salona inince durum düzeldi. Neş'e içinde, dereden tepeden sohbetler edilerek yenildi içildi ve bu arada sofradan kalktıktan sonra, salonda dolaşırken İsmet Paşa bana kemal-i nezaketle: "Beraber çalışalım" teklifinde bulundu. Teveccühüne teşekkürle beraber: "Maalesef bu arzunuzu yerine getirebilmeme imkân yok Paşam, dedim, İstiklâl Mahkemesi'nin hakkımda verdiği tamamen keyfî ve adâletsiz karar tashih edilmedikçe hiçbir iş kabul edemem."

İsmet Paşa, kararın esâsen haksız ve adâletsiz olduğu artık herkesçe anlaşılmış ve nihayet umumî afla da işin tasfiye edilmiş olduğunu ileri sürerek bu mesele üzerinde durmağa yer kalmadığını söyledi ise de, ben fikrimde ısrar ettim. Fakat birkaç gün sonra, hiç haberim olmadan, şu beyannamenin Anadolu Ajansı, radyolar ve bütün gazetelerde yaymlandığını gördüm:

"Kastamonu mebusu Hüsnü Açıksöz'ün ölümü dolayısiyle boşalan Kastamonu mebusluğuna eski İstanbul mebusu ve eski Başvekil Rauf Orbay'ın Genel Başkanlık Divanınca namzetliği kararlaştırılmıştır.

Rauf Orbay hakkında evvelce İzmir İstiklâl Mahkemesi tarafından verilmiş olan mahkûmiyet kararının ref'i için vâki müracaatı üzerine yapılmış olan hukukî tetkikte araya girmiş olan umumî af kanunları, isnat olunan fiili bertaraf ettiği gibi, muhakeme iadesini de gayrı mümkün kılmış ve esasen muhakemenin iade edilebilseydi beraatinin muhakkak olacağı kanaatine varılmış olduğu görülmüştür. Sayın ikinci müntehiplere bildirir ve ilân ederim. 22.10.1939"

Dr. Refik Saydam, C.H.P. Genel Başkan Vekili ve Başvekil

Bu oldu bitti karşısında benim için yapılabilecek birşey yoktu. Muhakemeyi yenilemeye kanunlar müsait değildi. Benim, adâletsiz kararın behemehal tashihi hususunda ısrarla duruşum üzerine İsmet Paşa'nın yetkili hukukçuları harekete geçirerek yukarıdaki formülü bulup ve artık itirazıma imkân bırakmamak maksadiyle, bir oldu bitti halinde yayınlattığı anlaşılıyordu. Ancak ben bir taraftan da, o güne kadar verilmeyen emeklilik aylığım işini de halletmek maksadiyle, Askeri Temyiz Mahkemesine müracaatla bir yolunu bulup mahut İzmir suikasti davasını yeniden açtım ve beraat kararı aldım.

İZMİR SUİKASTI DAVASINDAN BERAAT

Askerî Temyiz Mahkemesi Reisliğine yaptığım 23/7/1941 tarihli müracaatımın muhtevası esas itibariyle şöyle idi:

ASKERİ TEMYİZ MAHKEMESİ REİSLİĞİ YÜKSEK MAKAMINA,

Divanı Muhasebat Heyeti Umumiye Kararının 3. üncü maddesinin ikinci fıkrasında, "Açıkta bulunan Zâbitler..." ifadesiyle vaziyetim tavsif edilmiştir. Halbuki Vatan ve Milletimin hizmetinden, his ve nefi edilmedikçe, bir gün bile açıkta kalmamış, her an can ile baş ile ve kuvvetle vakfı vücut etmekten hali kalmamışımdır. Çünkü:

A- Mütarekeden sonra İzmir'in düşman kuvvetleri tarafından ahde mugayir olarak işgalini müteeakip Anadolu'ya geçerek Üçüncü Ordu Kıt'atı müfettişi General Mustafa Kemal, Üçüncü Kolordu Kumandanı Albay Refet, Onbeşinci Kolordu Kumandanı General Karabekir, Yirminci Kolordu Kumandanı General Ali Fuat ile aynı yolda yürüdüm. Aynı tarzda çalıştım. Aynı muameleye maruz kaldım.

B- General Mustafa Kemal ile birlikte evvelâ Şark Vilâyetleri Hey'eti Temsiliyesinde (Hükümeti muvakkate) âza, sonra da Sivas Umumî Kongresi karariyle bütün Anadolu ve Rumelinin müdafaasına memur edilen Hey'eti Temsiliyede (Hükümeti Muvakkate) de yine General Mustafa Kemal gibi âza olarak çalıştım.

C- Bu hey'et karariyle, işgal kuvvetleri tarafından tevfikimizle Divan-ı Harplerine sevkedileceğimizin ilân edilmesine rağmen, mebus intihap edildiğim son Osmanlı Meclisi Mebusanına iştirâk için askerî işgal altında bulunan İstanbul'a gittim. Ve matlûp bulunduğu cihetle Meclis dahilinde İngiliz askerî kuvvetleri tarafından tevkif edilerek Malta'ya sürüldüm ve hapsedildim. Bu suretle, İstanbul'un millet mukadderatına karar verecek vekilleri için emin bir yer olamıyacağmı, fiilen isbat ederek meclisin, Ankara'da içtimai ve Büyük Millet Meclisi Hükümetinin tesisini teshil ve bu tarzı şeklin meşruiyetini dahil ve harice göstererek Anadolu'da kalan zevatın muvaffakiyetle çalışabilmelerini temine ve mesut neticenin meydana gelmesine yardım ettim.

D- İki seneye yakın esir bir asker gibi Malta'da nefer tayini ile yaşamağa mecbur tutulduktan sonra vatana avdet edebildim. Evvelâ

Nafia Vekâletine, sonra meclisin aynı selâhiyetini haiz iki reisten biri olan İkinci Reisliğe intihap edildim. Aynı zamanda Başkumandan olan Birinci Reisin vazifeten Ankara'dan gaybubetinde Büyük Millet Meclisinin mümessili, tedvin ettiği kanunların tastik mercii olan ve devleti temsil eden mevkii ihraz eyledim.

E- Bundan sonra da Büyük Millet Meclisi tarafmdan doğrudan doğruya ve ayrı ayrı intihap edilen İcra Vekilleri Heyetinin riyasetine bu maksadı teminen ve ilk defa olarak tedvin edilen kanunu mahsus mucibince intihap ve tayin edilerek, Büyük Taarruzun hazırlanmasında ve ordularımızın şanlı muzafferiyetleri üzerine toplanan Mudanya Mütareke Kongresi esnasında bu vazifeyi, müteakiben de Lozan Konferansının devamı müddetince de devletin haricî ve dahilî mesail ve niyaşeti umumiyesinden mes'ul olan bu makamdan başka defaatle Hariciye Vekâleti Vekilliği, Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Vekâleti, Müdafai Milliye Vekâleti Vekili makamlarmm mesuliyetlerini de deruhte ettim. Sulhün imzasından sonradır ki mübtelâ olduğum hastalığım dolayısiyle tedâvi için istifaya mecbur oldum.

F- Son Osmanlı Meclisinde olduğu gibi Birinci Büyük Millet Meclisinde de Sivas Mebusu idim. İkinci Büyük Millet Meclisine de İstanbul Vilâyetinin müntehibi sanîlerinin diğer devairi intihabiyenin hiçbirinde ve hiçbir kimse hakkında vâki olmayan bir tarzda mebus intihap edildirn, bu vazifeyi de Teşkilât-ı Esasiye Kanununun vaz'ı ittifaklariyle ve sarih hükümlerine tamamen aykırı olarak gayri kanunî bir surette mahkûm ve vatanımdan mahcur edilinceye kadar ifa eyledim. Birinci ve İkinci Büyük Millet Meclisinde mebuslukla askerliğin ayni zat uhdesinde içtimama serahatle mesai kanunî bulunduğuna sureti mahsusada dikkat nazarlarınızı çekerim.

Şu halde:

İsimlerini yukarıda zikrettiğim, bu vatanın istilâhı, milletin istiklâli mücadelesinde ilk safda hizmet gören refakatleri şerefiyle mübahî bulunduğum diğer zevatın tâbi tutuldukları muameleden tamamen başka türlü ve gaddar ve zulüm diye, tavsif ve ifade edilebilecek tarzda muameleye maruz bırakılmam, doğru mudur? Adalet ve insaf ile kabili telif midir? Suali yerinde ve bihakkın vârid değil midir? Bu sebepten benim açıktan veya mütekalden emekli hizmetine girmiş olmaklığım fikri ve kanaati doğru değildir ve olamaz. Benim de emsallerim gibi askerî meslekte devam ve bilâ inkıta hizmetlerini ifa eylediğimi kabul zarurîdir. Ve kanunî olur.

Yine Divanı Muhasebat Heyeti Umumiyesi Kararının 3. üncü

Fıkrasında:

"Tekaütlüğümün 1919 senesine götürülmüş olmasına ve bu suretle de o tarihten sonraya müsadit mebusluk vesair hizmetlerimin müddetlerine ilâvesi vârit olamıyacağı ve 1071 no'lu af kanununun neşrinden itibaren kabul edilebileceği ve her ne kadar istinad olunan fiilden tenzihim maksadıyle bir beyanname neşredilmiş ise de siyasî mahiyeti haiz olan bu beyannamenin kanunu vâzilerin hukukî neticelerini ortadan kaldıracak surette imâli de Divan-ı Muhasebatın selâhiyeti haricinde bulunduğu, denilmiştir.

Cevabım...

Divanı Muhasebatın balâdaki mütalâaya istinaden vasıl olduğu karar da doğru ve kanunî değildir. Çünkü, evvel mahkûmiyetim gayri kanunîdir. Saniyen, hakkımda mevzu-u bahis olmamakla beraber, af kanununun her türlü hukukumu tam ve kâmil olarak iddiası lüzum ve zarurî sahibi selâhiyet ve makam hukuk erbabının müteakiben beyan ve tastiklerine ikran eden kanaatlarına istinat ederek ve bidayetten beri ısrar ile talep ettiğim iadeten muhakememe mezkûr af kanunu yüzenden imkân bulamıyan hükümet, bu kanaatini hakkımda vâki istinadın gayri varit bulunduğu ve tecdidi muhakeme mümkün olsa idi masumiyetimin de muhakkak olduğunu resmen dahil ve harice ilân etmiş ve Kastamonu'dan namzetliğimi vaz ile yeni mebus intihap ettirmiştir.

Divanı Muhasebatın noktai nazarı doğru olsa idi mebus intihap edilmeme imkân da bulunamazdı. Bu sebepten hükümetin kararı siyasî mahiyette değildir. Doğru ve kanunîdir. Şayet siyasî bir karar var ise o da, gayri kanunî mahkûmiyetimi esas diye kabul ve bir bâtıl esasa istinaden muhakeme yürüten Divanı Muhasebat Heyeti Umumiyesinin kararıdır.

Divan Heyeti Umumiyesi kararın 3üncü maddesinin son fıkrasında "Her ne sebebe mebni olursa olsun Hüseyin Rauf Orbay'ın 930 senesinde talebi mesbuk olmadığı cihetle 930 senesinin muameleye mebden ittihaz edilemeyeceği.. İlâh..." denilmiştir.

Divanı Muhasebatın balâdaki toptan kararı da varid değildir. Çünkü: Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile müemmen olan ve mebusların masuniyeti teşriisini gösteren ne gibi ahvalde ve ne gibi şerait ve merasime tâbi tutularak muhakeme edilebileceklerini mezkûr kanunun sarih maddelerine rağmen, tamamen aykırı, binaenaleyh gayri kanunî, hattâ karakuşî hüküm tâbirine lâyık bir surette şahsî ve siyasî ihtiraslarına mağlûp bir heyetin kararıyle, memleket haricinde,

kanunlarımızın himayesinden ve şikâyet hakkından mahrum bir halde bırakıldığım bu zaman zarfında kimden ne gibi ve ne suretle hak ve istihkak talebine yol ve çare vardır ki: Bu talebimde bulunmak imkân ve ihtimali de vârid olsun?

Hülâsa:

Son defa Kastamonu mebusluğuna intihap edilinceye kadar 15 sene gibi uzun bir zaman zarfında hakkımda tatbik edilen muamele haksız, insafsız, ve her şeyin fevkinde mutlak olarak kanunsuzdur. Bu gün ise kanunların bahş ve temin ettiği kelâm, vicdan ve şahsî masuniyet haklarımdan hür ve serbest olarak istifade fırsat ve imkânını bulabildiğim içindir ki, hakkımda tatbik edilegelen muamelenin tashihi için müracaat edebilirim. Evvelâ, şifahen müracaatta bulundum. Gösterilen lüzum ve görülen zaruret üzerine şimdi de tahriren istida ediyorum.

Aziz vatanımızın, büyük milletimin selâmet ve şeref ve istiklâlini baş ve can vererek muhafaza ve sebat mesleki olan askerliği kabul eden sîzlerden, terazisi bir, tartısı bir ve özürsüz şeref, haysiyet ve namus ocağı olan ordumuzun erkânından mürekkep bulunan ve Türk Ulusu adına tevziî adâletle mükellef olan Yüksek Heyetinize müracaat ederek hakkımı istiyorum. Ve haklı olarak da itimad-ı kalb ile insaf ve adâlet bekliyorum.

Kastamonu Mebusu Hüseyin Rauf Orbay

KASTAMONU MEBUSLUĞUMA RAĞMEN HALK PARTİSİ'NE GİRMEDİM

Kastamonu mebusluğuna seçilmiş olmama rağmen Halk Fırkasına girmedim. Girmem için yapılan bütün ısrarlara rağmen, müstakil kaldım. Bu şekilde tekrar teşrii hayata girişim basında da hayli akisler yaptı. Meselâ Velid Ebuzziya Bey 27/10/1939 tarihli "Tasviriefkâr" daki başmakalesinde şöyle diyordu:

"Bebek'te oturan bir arkadaşımızın anlattığına göre Rauf Bey'in mebusluğa intihabı gazetelerde intişar ettiği gün posta müvezzii, sabık Başvekilin evine kucak kucak tebrik telgrafı taşımış.

Rauf Bey'in, uzun hasret senelerinden sonra İstanbul'a avdetini müteakip daima münzevî bir hayat geçirdiği ve herhangi bir surette şahsını ve ismini ileri sürmekten içtinap eylediği düşünülecek olursa, intihap haberi üzerine bu kadar çok telgraf almış olması çok calibi dikkat değil midir?

İsminin've şahsının kısmen unutulmuş zannedildiği bir sırada sabık Başvekilin memleketin her tarafında bu kadar alâka uyandırmış olnası neden ileri geliyor?

Bunun başlıca ve hattâ yegâne sebebi Rauf Bey'in, vatanın en buhranlı zamanlarında hükümet başında bulunmuş ve birçok siyasî meselelere karışmış olduğu halde daima temiz, daima faziletli, daima açık sözlü ve açık alınlı kalmış bulunmasıdır.

Türk milleti, memleketin mukadderatına karışmak salâhiyetini üzerlerine alanlarda daimâ ahlâk fazileti, seciye kuvveti görmek ister. Faziletten mahrum olanlara, ezvakı nefsaniyesini herşeye tercih edenlere, ihtirasatı süfliyesine esir olanlara karşı da vâkia husumet izharı Türk'ün şiarı değildir, fakat böylelerini sevmez, onlara hiçbir vakit gönülden bağlanmaz, her türlü şahsî makasit ve menafiden ân olarak feragat ve fedâkârlıkla çalışanları ise aslâ unutmaz, öylelerinin ismini ve hâtırâsmı gönlünün en temiz, en asil köşesinde saklar, bir müddet siyasî sebepler dolayısiyle bu muhabbetini izhar edemese de, ilk fırsatta hissiyatım bütün safveti, bütün coşkunluğu ve merdliği ile gösterir.

İşte Rauf Bey'in, mebus intihab edildiği duyulur duyulmaz böyle büyük ölçüde hakkında teveccüh ve muhabbet gösterilmiş olması, bundan ileri gelmektedir. Bizim bildiğimize göre Rauf Bey herhangi yeni bir siyasî paye ve nîmet peşinde değildi. Gurbet diyarlarında, yâdellerde senelerle mânen ve maddeten birçok ıztırap çektikten, maddeten eski kundra ve dehre karşı istiğna gösterdikten sonra İstanbul'a avdetinde kat'i surette inziva ihtiyar eylemişti.

Hele senelerce devlet nimetinden mahrum kaldıktan, ikbal ve tantana hasretini çektikten sonra, şu son zamanlarda nihayet naili emel olmak arzusu ile meydana çıkanlar arasına karışmaktan Başvekilin hassaten kaçındığını zannediyoruz.

Kendisinin bu baptaki meşrû ve muhik olan noktai nazarına ise, namzetliğini ilân eden fırka tebliğinde işaret vardı. Rauf Bey malûm olduğu üzere, İzmir'de cereyan etmiş berbat vak'a münasebetiyle mahkûm olmuş idi. Vâkıa sonradan ilân edilmiş olan af umumî, bu mahkûmiyetten mâna ve mâhiyet bırakmamış ise de, Rauf Bey kendisini kimsenin affına muhtaç görmemekte ve hakkında sadır olan yanlış mahkûmiyetinin, yine bir mahkeme kararı ile ref'ini haklı olarak istemekte, aksi takdirde memlekette herhangi bir vazife kabul edemeyeceğini söylemekte idi.

Halk Fırkası bu namzetlik beyannamesinde, bu müşkülü hallederek iade-i muhakemeye artık bugün imkânı kanunî kalmadığını ve maamafih Rauf Bey'in yeni bir mahkeme kararına hacet kalmaksızın zaten beriüzzimme olduğunu ilân eylemek hakşinaslığını göstermiştir.

Halk Fırkasını bu güzel ve kadirşinasâne hareketinden dolayı tebrike şâyeste görüyoruz.

Yapılan bir haksızlığı böyle seneler geçtikten sonra yine bizzat kendisi tashih ve tamir eylemesi büyük bir meziyet eseridir. Hakka hürmet, adâlete riayet şüphesiz en büyük kuvvettir, fakat haksızlığı itiraf da o nisbette şerefli bir haslettir.

Hakka hürmet kudretini göstermiş, haksızlığı itiraf etmek şerefini ihraz eylemiş olanlar, memleket ve devlet idaresinde olgunluğun ve kemâlin ne demek olduğunu idrâk etmiş addolunabilir. Kendimizi bildik bileli bu memlekette (Kahtirical) yani (Olgun adam eksikliği) derdinden şikâyet işitiriz, düne ait olan bu şikâyetler maateessüf bugün de durmamıştır; hâlâ bugün de gazete sütunlarına varıncaya kadar heryerde birçok işlerimizi başaracak adam bulunmadığmdan acı acı şikâyetler serdedilmektedir.

Böyle bir zamanda memleketin ne kadar kıymetli evlâdı varsa bunları toplamağı düşünmek ve esbabına teşebbüs eylemek pek âkilâne ve dûrendişâne olduğu kadar da vatanperverâne bir harekettir. Halk Fırkası, muhterem reisinin irşat ve ikaziyle bu dürüst yolu tuttuğundan dolayı, yukarıda da dediğimiz gibi, şâyanı tebriktir ve bilhassa Rauf Bey gibi tecrübeli, faziletli, fedakâr ve vefakâr bir vatan evlâdını arasına almakla da büyük bir kazanç temin eylemiş olduğu şüphesizdir."

LONDRA BÜYÜKELÇİLİĞİ

Mecliste teşrii vazifeme başlayışımın altıncı ayında bana Londra Büyük Elçiliğini teklif ettiler. İkinci Dünya Harbinin, bilhassa Avrupa'yı bir ateş ve kan deryası haline getirmek üzere olduğu o çok karışık ve buhranlı günlerde, müttefikimiz olan İngiltere nezdindeki Büyük Elçilik vazifesi gerçekten pek nazik ve birinci derecede önemli bir mahiyet almıştı. Fakat ben 1905'ten beri çeşitli vazifelerle gidip gelişler ve zaman zaman uzunca kalışlarla, temasımı muhafaza ve öteden beri matbuatını ve siyasî hayatını muntazaman takip ettiğim Londra'da, birçok kulüplere dahil olduğum gibi İngiliz ricali arasında bir hayli dostlarım da vardı. Bu sebeple Londra'da, bu müşkül zamanda memleketime faydalı olabileceğimi düşünerek, teklif edilen vazifeyi kabul ettim.

Londra'ya gidince, daha ilk günlerden itibaren hakkımda gösterilen hüsnükabul ile her türlü dostça müzaharet ve samimiyetten, tahminimde aldanmadığımı görerek, şevkle çalışmağa koyuldum.

O günün bütün dünyaca müstesna şahsiyeti olarak tanınan İngiltere Başvekili Mister Çörçil bile bana, diğer elçilerin hiçbirine karşı göstermediği bir yakınlık ve samimiyet izhar etmekten geri durmayarak istisnaî dostluk tezahürlerini, her vesile ile törenlere yalnız beni davet etmek suretiyle de ibzal eder ve bu sayede iki memleket arasındaki münasebetleri en iyi şekilde yürütüp geliştirerek, menfaatlerimizi korumak ve her hususta yararlı işler başarmak imkânını bulurdum.

Ancak, bizim Hâriciyeden şikâyetçi idim. Dünyâ ahvâli dolayısiyle, Ankara ile muhaberemiz kuryeler vasıtasiyle yapılıyordu. Normal zamanlarda dahi kullanılan kuryeler, bilhassa bu harp günlerinde daha ziyade ehemmiyet kespetmişti. Mahrem evrakımızı postacı işini görecek, namuslu, emin, dürüst adamlarımız eliyle gönderip getirmemiz gerekiyordu. Diğer hükümetler de zaten böyle yapıyorlardı. Fakat bizim "Kurye" diye ellerine devlet sırları emanet edilerek Ankara'dan yola çıkarılan -*hem de çok defa müdür sıfatına haiz*- fakat herhalde şunun bunun iltimaslısı kimseler, ellerindeki emanetleri korumaktan evvel, altın ve döviz kaçakçılığını düşündüklerinden, yâni ticarî maksatla kuryelik yaptıklarından, çoğu defa mahrem evrak kayboluyor, gizli haberler bana gelmeden, başkalarının kulağına gidiyordu. Bu yüzden memleket, telâfisi imkânsız zararlara uğrayabilirdi. Durumu böylece anlatarak, defalarca Hâriciyeye şikâyet

ettim, vatanın yüksek menfaatleri namına bir an dahi devamına müsaade edilmemesi gereken bu münasebetsizliğin önüne geçilmesini ısrarla istedim, yazık ki, önlenecek yerde artıyordu. Bilhassa Dr. Refik Saydam'ı müteakip Şükrü Saraçoğlu kabinesinde, Numan Menemencioğlu Hariciye Vekili olduktan sonra, bu kurye suiistimâli o dereceyi buldu ki, ben hayatî ehemmiyete haiz devlet sırlarının, artık nasıl muhafaza edileceğini bir türlü tâyin edemeyerek, vazife göremez bir hâle geldim.

İşte bu sırada Kahire'de Mister Çörçil ile buluşan Cumhurreisi İsmet Paşa'nın, Ankara'ya dönüşünü müteakip vâkî olan davet üzerine ben de Ankara'ya gittim. Orada İsmet Paşa'nın başkanlığında, Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, İkinci Başkanı Orgeneral Kâzım Orbay, Başvekil Şükrü Saraçoğlu ve Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu ile Londra Büyük Elçisi olarak ben toplandık.

İsmet Paşa, Kahire'de Mister Çörçil ile yaptığı mülakatı anlatarak: "İngilizler harbe girmemizi istiyorlar ve ısrar ediyorlar. Ne yapacağız?" dedi.

Başvekil soruyor, Mareşal konuşmamı istediğini belirten bir tavırla yüzüme bakıyor. Salon derin bir sessizliğe gömülmüş bulunuyordu.

Bu halde, sözün bana verilmiş olduğunu hissederek konuşuyorum:

"Müttefikimiz olmakla beraber, İngilizlerin bugün bizden harbe girmemizi istemeğe hakları olmadığını çünkü geçen sene gene Mister Çörçil ile Adana'da yapılan mülâkatta, onun İsmet Paşa'ya verdiği vaadi tutmamış olduğunu hatırlatarak:

"Bir sene içinde bize 500 Sherman tankları, 500 son sistem Speed Fire *[Spitfire]* hücum uçakları ve külliyetli miktarda top, tüfek, cephane vesaire verecek değil mi idi? İngilizler bize bunları verdikten sonra ayrıca 'Kullanmasını öğrenirsiniz. Ondan sonra, yani bir sene sonra Balkanlarda bir müdahale olursa, siz gene kendiniz, duruma göre takip edeceğiniz hattı hareketi tâyin edersiniz' dememişler miydi?

Bugün bu vaziyet hasıl olmamıştır. Çünkü İngilizler o zamandan beri vaadettikleri şeylerden hiçbirini vermemişlerdir. Böyle olunca, şimdi ne hakla bizden harbe girmemizi istiyorlar. Bu nasıl olur? Ne kadar ısrar etseler, vereceğimiz cevap; arzettiğim sebeplere istinaden harbe girmemizi istemeğe hakları olmadığını kendilerine gayet nazikane bir şekilde hatırlatmaktan ibaret olmalıdır. Benim bildiğim İngilizler böyle bir cevabın manasını anlayacak kadar zekîdir."

Ben konuşmamı bitirince Mareşal Fevzi Çakmak heyecan ve seviçle

yerinden kalktı, hararetle boynuma sarıldı. İsmet Paşa da: "Haklıyız, bu muhakkak. Fakat fena dayatıyorlar" diyordu.

Nihayet uzun müzakereler sonunda ileri sürdüğüm sebeplerle harbe girilemeyeceğine karar verildi. Yoksa Allah esirgesin, girilmiş olsaydı Balkan Harbinde olduğu gibi, hazırlıksız girişin mukadder felâketinden kaçınılamayacağı muhakkaktı.

Bu toplantıdan sonra Başvekil Şükrü Saraçoğlu, beni Vekiller Heyeti toplantısına dâvet etti ve toplantı hâlinde bulunan vekiller huzurunda: "Fikirlerinizden istifade edelim" diye benden siyasî vaziyet hakkında izahat vermemi istedi. Avrupa ahvâli, harp edenlerin karşılıklı durumu ve bilhassa İngiltere'nin *-içinde çırpındığı akla havsalaya sığmayacak zorluklara rağmen-* katlandığı fedâkârlıklarla, takip ettiğim politikaya dair izahat vererek tam 5 saat konuştum ve sonunda: "Müsaadenizle biraz da kendi kendimizi anlatayım" diyerek. Hâriciyenin epeydir Londra'dan şikâyet ede ede bir türlü önüne geçemediğim berbat haline temasla, bilmem ne müdürü veya reisi diye rastgelenin eline kurye pasaportu verilerek gönderildiğini ve bunların çoğunun döviz kaçakçılığından başka bir şey yapmayarak, kendilerine emanet edilen mahrem evrâkı lâyıkiyle muhafaza edemeyerek, başkalarının eline geçmesine sebep oldukları gibi, bir takım devlet sırlarını da benden evvel şuna buna duyurduklarını anlattım.

Vekillerden biri: Beyefendi, dedi. “Altın oralarda serbesttir." Ben de hayretle "Yaa? dedim, demek ki Hariciye memurlarına altın kaçakçılığı yapmak imtiyazı veriyorsunuz?"

Aynı vekil bu sefer de:

İyi ama beyefendi, dedi, harpten evvel Beyoğlu’nda bir tek Türk dükkânı yokken, şimdi birçok Türkler orada iş sahibi oldular, dükkânlar açtılar, müesseseler kurdular.

Beyoğlu'nu kaçakçılıktan yetişmiş Türk iş adamları ile dolurmak sevdasında olan bu Vekil Bey'e, benim derdimin "devlet sırlarını muhafaza" olduğunu ve bütün medenî milletlerin namusları gibi üstüne titredikleri bu sırların bilhassa o buhranlı günlerde bizim için hayatî bir ehemmiyete haiz olduğunu ve bazen bir "mahrem kâğıdın" veya "sır"rın başkasının eline geçişi ile, telâfisi imkânsız zararlara hattâ felâketlere uğranabileceğini anlatamayacağımı görerek, sadece hükümet heyeti içinde bu zihniyette kimselerin bulunuşu karşısında, memleket hesabına büyük bir üzüntü duydum.

İSTİFA EDİP, SİYASİ HAYATTAN AYRILARAK KENDİ SAKİN KÖŞEME ÇEKİLİŞİM

Vekiller hey'eti toplantısından çıktıktan sonra, zaten Cumhurreisi İsmet Paşa'ya da müteaddid defalar anlatmış olmama rağmen, bu mahrem evrâkın ve devlet sırlarının "kurye" diye gönderilen kaçakçılıktan başka birşey bilmeyen şunun bunun elinde âdeta oyuncak edilmesine mümkün değil mâni olamayacağını anladığımdan Londra Büyük Elçiliğinden istifaya mecbur oldum. İstanbul'a döndüm. Bir müddet sonra Münir Bey'in vefatı üzerine Washington Büyük Elçiliği boşalınca, beni oraya göndermek istediler.

Washington Büyük Elçiliğine gitmek teklifini yapan Başvekil Şükrü Saracoğluna: "Maalesef, dedim. Hâriciyenizde benim ayrıldığım günden beri değişmiş birşey yok. Aynı keşmekeş ve emniyetsizlik devam ediyor. İşini bozduğumu söylediğiniz Hariciye Vekilini, sözde işbaşından uzaklaştırarak Paris gibi pek mühim bir merkeze büyükelçi gönderdiniz. Ötede, devletin başına gaile açacak derecede karmakarışık işler yapan başka bir elçiyi yerinden alıp başka bir yere aktarmakla kalıyorsunuz. Rastgelen bir yolunu bulup Hâriciyenizin kuryesi sıfatiyle Avrupa'yla Ankara arasında, mekik dokuyarak devletin mahrem evrâkını, önemli sırlarını etrafa yaya saça, altın ve döviz kaçakçılığı yapıyor. Londra'da bulunduğum zaman müstaceldir kaydiyle yazdığım bazı önemli şifrelerin, Ankara'ya gidişimde yani haftalarca sonra, cevaplarının verilmesi şöyle dursun, açılmamış olduklarını gözlerimle gördüm. Rica ederim Şükrü Bey, böyle bir Hâriciyenin Washington Büyük Elçiliği nasıl kabul edilebilir? Benim hizmet edemeyeceğime kâni olduktan sonra, herhangi bir işte bulunmak âdetim değildir."

Bundan sonra, köşeme çekildim. Artık siyasî hayatm her türlüsünden tamamen ayrılmış, kendi âleminde evime kapanmış iken hafiyeler gene, tabii aldıkları emir iktizası etrafımı gözlemek ve sokağa çıkışlarımda peşime takılmak işinde kusur etmez oldular.

Bir müddet sonra İkinci Cihan Harbi nihayet buldu ve demokrasi cephesinin zaferiyle Dünya sulha kavuştu. Muzafferiyet haberi üzerine Çörçil'e bir tebrik telgrafı çektim.

Verdiği 4 Eylül 1945 tarihli makina ile yazılmış cevabın altına kendi

kalemiyle haşiye olarak şu cümleyi ilâve etmişti: "İngiltere'ye en tehlikeli zamanlarında sizin gösterdiğiniz dostluğu hiçbir zaman unutmayacağım."

Dünyanın bu yeni devre girişiyle, bizde de yeniden muhalefet partileri kuruldu. Bu arada daha evvel emekliye ayrılmış olan Mareşal Fevzi Çakmak da politika hayatına atılarak muhalefete geçti. İşte bugünlerde İstanbul'a gelen Cumhurreisi İsmet İnönü, beni Dolmabahçe Sarayı'na yemeğe davet etti.

Yemekten sonra, salonda sigaralarımızı içerek ağır ağır dolaşırken: "Kâzım Karabekir Paşa'yı görüp görmediğimi" sordu.

"Ankara'da değil mi? Siz görmüyor musunuz?" deyişim üzerine, asıl maksadını açıkladı. Evvelce yaptığımız gibi Kâzım Karabekir Paşa'yı da alıp Terakkiperver Fırka'yı tekrar kurmamızı istiyordu. Bu teklif karşısında, artık siyasî hayattan çekilmiş olduğumuzu hatırlatmayı zait addederek, o anda dilimin ucuna gelen: "Yaa?" nidâsiyle, şu sözleri söyledim: "Siz gene Halk Fırkası Reisi ve tabii Cumhurreisi, biz de karşınızda muhalif... Aşkolsun, çok güzel!" Bu samimî sözlerim üzerine, o da, ben de tatlı tatlı güldük.

Gene o sıralarda, mutlaka politika hayatına dönmem için muhtelif yerlerden ve teşekküllerden birçok davetler ve teklifler almaktaydım.

Bunlar arasında meselâ İzmir'in bellibaşlı tanınmış şahsiyetlerinden 20 kadarının imzasiyle vâkî olan müşterek teklifte cümle şöye deniyordu:

"Çok Muhterem Beyefendi: Ege'de ve İzmir'de sayılan yüzbinleri aşan yurttaşlarımız gibi, bizler de zâtı devletinizin tekrar faal siyasî hayata girmenizi şerefli ve hür mazinize lâyık bir azim ve îmanla Türk Demokrasisinin gelişmesine yardımınızı ümit etmekte idik.

Bu millet sizin dûrendiş politikanızın eseri olan "Mâsuniyet-i Şahsiye" kanununu unutmamıştır. Demokrasilerin anaları olan Anglosakson Demokrasileri böyle bir kanunla teşekkül ve inkişâfa başlamıştır. Bizdeki kanun pek az yaşadı, memleketimizde şahsî mâsuniyet yerine "Takrîr-i Sükûn" rejimi teessüs etti. Biz hâlâ aşağı yukarı aynı rejim ve aynı hava içinde yaşamaktayız. Ciddî ve hürriyetçi bir muhalefet partisini bu millet uzun zamandan beri beklemektedir. Böyle bir hareketin başına geçenlerin arasında sizin de bulunmanızdan daha tabii bir şey olamaz. Halk Partisi Genel Başkanının zâtı devletinizi inzivâda veya pasif bir durumda bırakmak yahut bütün tarihî mesuliyetleri sizin omuzunuza yüklemek hususunda sarf etmekte olduğu beyhûde cehd-ü gayret bizi endişeye düşürmemektedir. Biz

biliyoruz ki, bir devlet adamının siyasî ve ahlâkî karakteri yalnız bir defa teşekkül eder ve aslâ değişmez.

Size güveniyoruz, sizi bekliyoruz ve galiba sizi Türk tarihi bir kere daha bekliyor.

Arzu ederseniz bu mektubumuzu neşredebilirsiniz. Milletten gizli hiçbir hareketimiz yoktur. Saygılarımızı teyid ederiz."

Hakkımdaki teveccühlerine teşekkürle beraber, artık politikaya kat'i şekilde vedâ ettiğimi beyanla, gene köşemde kendi âlemimde sükûn ve huzur içindeki hayatıma devam ettim.

SON